

معارف

سنڌي ادبي بورڊ جو سنڌ ماهي علمي ۽ ادبي رسالو

ايءَ گت نوان، جن ۾ سنڌي شوجھائون،
 ٻئي ۾ لائبريري، ماليڪيولر بائيولاجي،
 آئي ڊي ٽي، ڪمپيوٽر سائنس، ڪيميڪل انجنيئرنگ،

علامہ آءِ۔ آءِ۔ لاهي صاحب: ڊاڪٽر اي. بي. علي خان بلوچ: پروفيسر عبدالدين راشدي:
 ڊاڪٽر علامہ حسن جعفري: پروفيسر ايم۔ يونس: ملڪاڻي: مولائي شيدائي: پروفيسر
 يوسف گل پلوتائي: آغا تاج محمد: مرزا انور علي: ڊاڪٽر محمد ابراهيم: خليل:
 انور علي: سرشار: عظيم: منظور: محمد زڪري: طالب التواني: شيخ مبارڪ
 اقبال: پروفيسر دلگير: محمد خان: علي: شمس الدين: صاحب: علي محمد
 شاد: رشيد احمد: رشيد: بگم عبداللہ: جمال الدين: اڙو: ۽ ٻيا صاحب.

۱

۱۹۵۵

سياسو

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره: ميراثي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

سنڌي ادبي بورڊ جو سه ماھي علمي ۽ ادبي رسالو

فهرست

• گذارش • - اداره ص - ۱

شعر: بيت (ص ۷)؛ ڪافيون (ص ۱۴)؛ ڪيت (ص ۲۱)؛ نظم (ص ۲۷)؛ نزل (ص ۳۱)؛
قصيدا (ص ۳۲)؛ رباعيون (ص ۳۳)؛ قطع تاريخ (ص ۳۴).

صفحو	مضمون	صفحو	ادبائو
۳	سنڌي ۽ هندي	۳۶	۱. "شاه جو ڦر؟" - از جمال الدين ابڙو
۱۰۵۷	شاعري ۽ جولاڳاپو" ڊاڪٽر بلوچ	۳۸	۲. "اتر ڊامي انجا" - غلام رباني
۳۰	"شاه جي شعر جي پروفيسر جهت مل		۳. "امان، مان سڪول
۱۲۰۷	بناوت تي... - پاونائي	۵۳	ڪونڊ و بندس" - حفيظ احمد
۵	"سنڌي ٻولي ۽ جو پروفيسر ايم - يو	۵۵	۴. "مڃا" - دلدار حسين موسوي
۱۳۸	پکاڙو ۽ سڌارو" - ملڪاڻي	۶۷	۵. "مٺي" - بيگم عبدالله چنڊ
۶	"تعليم جا نظريا" - ڊاڪٽر غلام حسين	۷۰	۶. "وري ڪين ورها" - غلام علي "ناشاد"
۱۴۲	چمفري	۷۲	۷. "مان انسان آهيان" - اياز قادري
۱۴۶	"ايڪس ڪرنا" - فضل الرحيم سومرو	۷۶	۸. "هوءَ پڇي وئي" - "مستانو"
۱۵۰	"ٽين مهاڀاري جنگ" - حبیب الله قادري	۸۱	۹. "انجام" - ابن الياس سومرو
۱۵۵	"اٽل ٻر ۽ امن" - مرزا امام بخش	۸۳	۱۰. "نفس ڪشي" - (اسد ٽڪڙائي)
۱۶۳	"مهران" - مولائي شيدائي		
۱۶۴	"سنڌ جي تاريخ جا ٻه حصار الدين		
۱۷۰	ماخذ" - راشدي		
۱۹۲	"آديسي آئي ويا" - اداره		
۲۰۶	"تبصرا" - اداره		

مضمون

۱. "ادب ۽ زندگي" - از علامه آء - آء - قاضي
۲. "سنڌي ٻولي ۽ سنڌ جو تعليمي مرشتو" - اداره تصويرون

۱- "مهران" ۽ ۲- "ويگائي مومل" از ظفر علي شاه ۳- "سنڌي ساجهڙو" از ع - ق - شيخ

ايڊيٽر: محمد ابراهيم - ايم - جو يو - مئنيجنگ ايڊيٽر: غلام محمد "گرامي"

”مهرارڻ“

— ٿلڪ ڄاڙ هي، حيدرآباد (سنڌ).

في ڪاٺي ۲۰۰۰ روپيا

ساليانو چنڊو ۸۰۰۰ روپيا

اشتھار في صندو ۵۰۰۰ روپيا

گذارش

”مهراڻ“ سنڌي ادب ۾، جنهن معياري مقام جو رسالو آهي، اهو ڪنهن کان گجهو نه آهي. سنڌي ادب ۾، ”مهراڻ“ جو پنهنجو خاص رنگ رهيو آهي. ”مهراڻ“ جي مسلسل مطالع ڪندڙ اهل علم دوست چڱيءَ طرح ڄاڻن ٿا ته رسالي ۾ علمي، ادبي، فني، لغوي، مضمون نهايت تحقيق ۽ محنت سان لکيل ٿي شايع ٿيندا رهيا آهن. سندس پهرئين دور ۾ علامه دائود پوٽي، جناب عثمان علي صاحب انصاري، پير حسام الدين راشدي، پير علي محمد راشدي، حڪيم مرحوم فتح محمد سيوهاڻي، مرحوم احمد ڄاڳلا، مرحوم مولانا دين محمد وفائي، آنجهاني پيرومل مهرچند، آنجهاني چيلمل پرسرام، آنجهاني لالچند امرڏنومل، ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، محمد خان غني، مسٽر لطف الله بدوي، مرحوم مخدوم محمد صالح پٽي، شيخ مبارڪ ”اياز“، حاجي محمود ”خادم“، حافظ محمد احسن، عبدالڪريم سنديلو، گل حسن ڪربلاڻي، آنجهاني ڪشچند ”يوس“، جهانمudas پاٽيا، مولانا عبدالڪريم، سائينداد سولنگي، مرحوم محمد بخش ”واصف“، مرحوم قادر بخش ”شير“، مرحوم جمع خان ”غريب“، مرحوم غلام احمد ”نظامي“، مرحوم فقير غلام سرور ”سرور“، آنجهاني ڊاڪٽر ڪربخشاڻي، مسٽر ليڪراج ڪشچند ”عزبز“، پروفيسر ايم. يو. ملڪاڻي، پروفيسر پيپاڻي، آنجهاني سوپراج نرملداس، پرسرام ”ضيا“، ڪيٿلداس ”فاني“، وغيره، مهراڻ جا خاص ليکڪ آهن، جن جا علمي، ادبي، اصلاحي، لغوي ۽ فني، افسانا، ۽ مضمون گذريل پرچن ۾ محفوظ آهن، ۽ اهو هڪ بهترين معياري علمي ذخيره آهي.

اها به هڪ مسرت انگيز حقيقت آهي ته ”مهراڻ“ جي ان معياري ۽ بلند پايه ادبي حيثيت کي، بمبئي يونيورسٽيءَ ۽ سنڌ يونيورسٽيءَ جي ارباب بست و ڪشاد به تسليم ڪيو، ۽ بي- اي ۽ ايم- اي جي شاگردن لاءِ ان جي مطالع جي سفارش ڪئي. ”مهراڻ“ جا جهونا پرچا اڄ تائين ڄڻ ته نوان آهن: ڪيئي اهل ذوق دوست هن ناياب علمي خزانتي کي هٿ ڪرڻ لاءِ طلب ڪندا رهن ٿا، ۽ اسان حتي المقدور سندن ان علمي جذبي جو احترام ڪندي، ڪين پرچا موڪليندا رهون ٿا.

”مهراڻ“ مارچ ۱۹۴۶ع ۾ جاري ٿيو، ۴ ۴۶ ۴ ۴۷ع ورا ۾ سال، باقاعدي شايع ٿيندو رهيو؛ تان جو ۱۹۴۸ع ۾، جنوري کان جون تائين گڏيل پرچو نڪتو؛ اهو پرچو گويا ”مهراڻ“ جي پهرئين دور جي پڄاڻي ثابت ٿيو، ۴ اڄ تائين ”مهراڻ“ وري نه نڪتو.

”مهراڻ“ جي ان پهرئين دور ۾، ايڊيٽورل بورڊ تي هي صاحب هئا: جناب عثمان علي انصاري صاحب چيئرمين، مولوي مرحوم دين محمد وفائي جيف ايڊيٽر، ڊاڪٽر هرومل سڌارنگائي ميمبر، ۽ آنجهائي لالچند امرڌنومل جڳتاڻي مئنيجنگ ايڊيٽر. ”مهراڻ“ هن وقت، ٻئي دور ۾ قدم رکيو آهي. اڄ دنيا بي آهي ۽ ماحول ٻيو آهي. مهراڻ جي پهرئين دور واري سنڌ، ۽ هن موجوده سنڌ ۾ زمين آسمان جو فرق آهي. حالتون تيزيءَ سان بدلجي رهيون آهن. لساني، ۽ سياسي، معاشرتي ۽ معاشي طور، پنهنجو وطن نهايت اهم ۽ نازڪ دور مان گذري رهيو آهي. ادبي مقتضيات، ۽ ماحول جي اثرات کان ڪڏهن به چشم پوشي ڪري نه ٿي سگهجي. سنڌي ادب ۽ ثقافت جي خدمت ۽ جفاقت لاءِ جوڳا اها سوچڻ ڪهرجن، ۽ سنڌي زبان کي زندهه ۽ پابنده زبانن جي ڪڙيءَ تي رسائڻ لاءِ ڪم ڪجي. ”مهراڻ“ جا اڳيان ليکڪ ڪي حال حيات آهن، ته ڪي خلد آشيان ۽ سرگواس ٿي چڪا آهن. ستر پيرو مل مهرچند، لالچند امرڌنومل، چيئرمين پيررام جهڙا اديب، تقسيم کان پوءِ، جن سنڌ ڇڏي ويا، تن وري نه وريا، بلڪ هن فاني دنيا کان منهن موڙي، وڃي عالم جاوداني ۾ پهتا. ان طرح مسلمانن مان حڪيم فتح محمد سيوهاڻي، مولانا دين محمد وفائي، سيٺ احمد چاڱلا، مرحوم غلام محمد شاهواڻي، مرحوم محمد بخش واصف، مرحوم غلام احمد نظامي، مخدوم محمد صالح پٽي، فقير غلام علي مسرور، مرحوم قادر بخش بشير، مرحوم علي خان ارڙو، مرحوم جميع خان غريب، مرحوم شيخ مراد علي ڪاظم، حافظ عبدالله بسمل اسان کان موڪلائي ويا آهن، الله انهن کي مرمي، ۽ اسان کي انهن سڀني جو نعم البدل عطا ڪري، ۽ اسان کي انهن وانگر، سنڌي ادب ۽ تهذيب جي خدمت جي قوت عطا فرمائي.

”مهراڻ“ جي هن ٻئي دور لاءِ علمي ۽ ادبي ۽ معياري مضمونن، افسانن ۽ ڪلام کي هٿ ڪرڻ لاءِ ڪابه ڪسر نه ڇڏي وئي آهي، ان ۾ ڪيتري قدر ڪاميابي حاصل ٿي آهي، انجو ناظرين ڪرام پاڻ اندازو فرمائين ته بهتره اميد ته اها آهي ته ”مهراڻ“ اهل ذوق حضرات کي پسند ايندو.

شعر

بیت

شیخ مبارک "اباز"، مخدوم محمد زمان "طالب المولای"، راضی فقیر، امید علی زرداری،
دادن فقیر، ہریرام سائین "منسکین"، میر محمد "میرل".

کافیون

سری شاہ رحمہ، مخدوم میر امین محمد صدیقی رحمہ، میر حسن بخش جیلانی رحمہ،
محمد حافظ شاہ رحمہ، مخدوم محمد زمان "طالب المولای"، میر شاختواز شاہ "عارف المولای"،
محمد خان "غنی"، مولوی محمد عثمان "پرواز"، رشید احمد "رشید"، میر محمد "میرل"،
علی بخش "رضا"، قلام محمد "گرامی".

گیت

شیخ مبارک "اباز"، ہریرام "دلکیر"، عبدالمنان "خالد"، "اباز" قادری، روشن آراء،
واندیو "نرمل"، دولترام "داس"، ستان.

فظم

ڈاکٹر "خلیل"، شیخ عبداللہ "عبد"، ضیاءالدین "شہا"، محمد خان "غنی"، "بردہ" سنڈی.

غزل

خادم، اختر، جوش، سرو، محبوب، ادیب، علی محمد "مجرع"، شمشیر الہدیری، بیدل،
ہمد، عزیز، تنویر، خواب، زبیب، رضا، عزیز اللہ "مجرع"، مولوی محمد "لورنگ زادہ"،
ساز، "نظر" سنڈی.

قطع تاریخ

آسف.

رباعیات

آغا تاج محمد خان "ہرگی".

قصیدہ

اللہ بخش "مرشار" عقیلی.

”ڪجهه وقت اڳ، مان اردوءَ کي پنهنجي خيالات جو ذريعو
 اظهار انڪري بڻايو جو سون سمجهيو ته اردو سنڌيءَ کان وڌيڪ
 وسعت آهي رڪي ۽ پنهنجي خيالات جي پيچيدگي ۽ گهرائي ان ۾
 چڱيءَ طرح سمائجي سگهندي. پر گذشتہ وٽڪيشن ۾، مان ٻه سؤ کن
 بيت لکيا آهن سنڌيءَ ۾، جن مان مون کي يقين ٿي چڪو آهي ته
 جيڪي مان پنهنجي مادريءَ زبان ۾ لکي ٿو سگهان، سو ڪڏهن به
 ٻيءَ ڪنهن به زبان ۾ نه لکي سگهندس، ڪيتري ڀلڻ ڀٽڪڻ بعد، مان
 سنڌيءَ ۾ پنهنجي لاءِ بهترين ذريعو اظهار ڳولي ڪڍيو آهي، جو
 بيت ۾ لکي سگهيو: اهو گيت، غزل يا نظم ۾ به ڪڏهن به
 اچي سگهندو.“

شيخ مبارڪ ”اياز“

بيت

شيخ مبارڪ ”باز“

ساوڻ سندا مينهن، اڪيلو آئين
الا ڪهڙي ڏينهن، پچندي پياس ڀرين ۽ ملن.

اڃا آڪيرو، تنهنجو آه اڪين ۾،
صبح سوڀرو، آڏري آه اسان ڪري.

آ ريتيءَ تي رڃ، الا بهار ڀرين ۽ جڻ،
اڪوڀن سنڌيءَ اڃ، ڀٽڪاڀرو پٽن ۾.

ازل جا آواز، اڀن ۱۲ اڌ رات جو،
وسن ٿا ويساھ لي، سؤ روحاني راز،
صديون ستل ساز، وڃن ٿا وجود ۾.

گهرا گهرا نيش، ڪارا ڪارا پوٽر جڻ،
ڀرندا رها پيڻ، سڪڙي مٿان من جي.

ٿي سڄڻ جي سار، گانڻر ان جون ڳالهيون،
ڇوڙيا من ملهار، اڪين آب وسائيا.

پيري ۾ ڀاڄا پيا، چمڪي ٿي چوڏس،
پڪڙڙا ڀروس، ٽٽڪڙ ٽڪا ٿين ۾.

ڇپون آهن ڄڻ، سموري منسار ۾،
ويجهن کان وڇوڙ، جلائي ٿو جيءَ ڪي.

ڄڻ ازل جي آڪ، جلي پئي جيءَ ۾،
مٽرو مرڪي ماڪس، شعلن جي شعاع ۾.

ويڙهي ويا واس، مون کي مڃيون جا،
آندا من ۾ آس، خزانا خوشبوءِ جا.

اڀي اوت شراب، اٿم اڃ ازل جي،
سندر روح رباب، سڪي پيو ڪنهن سر لاءِ.

سڄڻ جو سارڀور، تڏهون هيرون هنج ۾،
جڏانهن نهار پور، چوڏهن جي چانڊاڻ هئي.

ستارن جي مڇ ٿي، شمس ساري رات،
پڌري ٿي پريات، چمپندي ڪنهن چنڊ ڪي.

ڇوسيون چانڊوڪيون، تنهنجي مٿي منهن مان،
راتين جو روڪيون، واڳون اسان وقت جون.

مٿي تنهنجو مٿي، پهنس پهنس او ڀرين ا
هيٺو اٿم هڏ، پر سڪه ڏسين ٿو ساھ جي.

سهڙي آ سانجهي، اونده لڳي آب تي،
او منهنجا مانجهي، ساڻ نه ڇڏج سِر ۾.

ميٺه ڪنڻي ساھ، پيا پور ڀرين ۽ جا،
دڪن جا درياه، پار ڪيا سي ڀل ۾.

چانڊوڪيءَ ۾ چيٽ جي، نور ڀري نيراڻ،
آيو ڀرين پاڻ، چمڪيا چنڊ زمين تي.

تون چانڊوڪي چيٽ جي، منهنجو من چڪور،
اڀي ڪڏهن اور، مون سان ڳالهيون ڪجهه جون.

والو منهنجي روح جو، ساڻي ٻيو مومل،
ليئا پائين ٿو لڪي، اڙي ٻار آجل!
توس ٿي ٻي ٻي، سڄڻ آهي ساه سان.

طرز پراڻي - ذياپو ڳئون

سدا آهي ساه کي، ڪٿي جي ڳولا؛
دو ٻٽا ڏولا، ٺاهي ساهه سونهن جي.

رتي ٺاهي رت، چورون سڙيون چندويءَ؛
ساڻي آڻ ست، ساڙيون هن سماج کي.

ڇڪي چهر ڪٽ، آيو ٿاڻ ٽڙي ڪٿي؛
ساڙن ڪاڙي ست، سڄن سر سٽي ڪٿي.

ڏسي ڏکيا ڏيل، ڳولا ڪل ڳولي پيا؛
پڪن پيارين ۾، آزاريل خليل؛
زور زور ڏليل، ساهو ٽوڙا ڪيا ملڪ جا.

پئي ٿو ٻارو، ڪٽي آه ڪٽين ۾؛
وٺي ڪٽيو وٺو، ۾، سڄن سارو؛
جيءَ جو چيارو، اٿون ٿاڻ ۽ الله جو.

اڪين مان آيون، لنگيون ٺهون جون؛
درد ٻليون ڏالھون، مليل هيون مات ۾.

سھڻا سنسار کان، منگهارن جو ساه؛
پٺيون ٻڌن پٺ سان، ٿين پڪن ۾ باھ؛
ڏسوان ڪنن ڏکين کي، چاندوڪي ۽ چاھ؛
ڪٿي آھ الله؟ انسانن جو آسرو

ڪٿو ڪاٺن روح کي، ڪٿو ڪٿو ڪٿو،
دل هڻي ڌر ڌر، ٻوڙيون ٻوڙيون جون.

اصل وار اڪين جي، ٻي آهي اولي،
سڄن ٿو سولي، ڏکي ساري ڏيھ لاءِ.

قانون کي ترسايو، ٻين پونين ٺهر جو،
سڄن ٿو سولاءِ، ٺاهي جس جيئن ۾.

ڪلي ڪٽڻ، چمڪائي ويو ڇت ۾،
صدين لاءِ سڄن، ٿيو سڄي ۾ سوجهرو.

ٻرھ جا پياڪ، چمڪيون چاڙهن چند سان،
ستارن جي سنگ ۾، راتين جا رولاڪ؛
منجي ٿيا ساڪ، ڳولا ڪاڙي ڪجهه ۾.

سڻوڪي جي مند آھ، اٿا آج آنر،
وڏو واءِ وجود کي، ڪيا ڪيس ڪڪر،
جيڪر پايان ٿي، ٻهجان پنهنجي پر کي.

ڪٿي لھاڻا نيڻ، سون کي ڏلو مٺوي،
واسينگن جن ويڻ، ڏٺڪيو منهنجي ڏاھ کي.

بياري ٻولي، سھڻي هن سنسار جي،
ستارن جي سونهن سان، چند ڀري چولي،
هيون ڏاڍي هنج ۾، لونءَ لونءَ کي لولي،
نظارا ها ٺٺ ۾، سون اک ڇڏهن کولي،
له ڪي سڪن - سڄ هئي، نه ڏکڻ جي ڏولي،
هيءَ ڪجهه ڪڍي، ڪٽن ڪٽن ڏاھي ڏيھ ۾.

جدائي جانڊو، پنهين ڇڏي بيار کي،
سائين سون ساندھ، سوکھو رھج ساه ۾.

سورن ڏٺا سگ، سکن سور سورن ڏٺا،
 دلبر جي ديدار جي، بعد آهي هڪ،
 اهڙي عجيب جي، لهندا ڪل اهڪ،
 پرت رکي پاڻ پر، پوندي سڀ پرڪ،
 متجو وڃن محبت پر، لاڳاپا جي لڪ،
 "طالب مولا" مرد ٿي، وڌندي رک تون وڪ،
 ڪارڻ رب الڪ، سڀ ڇوڻي سر ٿي.

ڏکڻ ۾ ڏکڻو، سکن ڏاڍا،
ڏکڻ واري ڏيھ ۾، معين جا مددگار،
سکن جي سڏن جا، اندر ۾ اٿبور،
ڏکڻ ڏاهپ نه اچي، هن معوي ۾ مخمور،
سکيا سورن کان سڏا، وڃن ٿا وهلور،
معين سنڌي ماڻھو کان ڏکيا ٿا هن ڏور،
ان مع العسر، سڏائين سرور،
”طالب سولا“ مرد ٿي، محبت هڪر سطور،
آڏي ۾ اسور، ڏکڻ سان ٻو ڏور تون.

ذٰلِكَ اَتَتْكُمْ ذِيهِمْ بِكُمْ سَكَنَ وَاَرَا سَوِي
خَرَفَ فِي اَتْنِ خَدَاةِ جَوِي رَلَنَدِي مَكْنِ تَا رَوِي

ساز و ساز ۱۹۰۰

محبت رکن ٿا مال جي، مڃيو ڪن هونو،
 دنيا آهي دونو، اها دونو پو ڪن يا دو،
 ڏکڻ جي ڏهڪاءُ کان، ڪٿيو ڪن هو ڪو،
 ڏکڻ واري ڏيهه کان، ڪن پورا پڄيو پو،
 ”طالب“ مولا ساڻ هو، نه ٿا لائن لو،
 هاري نڌو هو، ڪان رکن ٿا قرب جي،

۱۔ اسی طرح وہاں کے لوگ بھی،
۲۔ اسی طرح وہاں کے لوگ بھی،
۳۔ اسی طرح وہاں کے لوگ بھی،
۴۔ اسی طرح وہاں کے لوگ بھی،
۵۔ اسی طرح وہاں کے لوگ بھی،
۶۔ اسی طرح وہاں کے لوگ بھی،
۷۔ اسی طرح وہاں کے لوگ بھی،
۸۔ اسی طرح وہاں کے لوگ بھی،
۹۔ اسی طرح وہاں کے لوگ بھی،
۱۰۔ اسی طرح وہاں کے لوگ بھی،

وذا وس گیار، ۱-۵ خالو پرینڈ جی،
لائق "لن ترانی" جا، ۱-۴۸ ماد ہمار،
"طالب مولیٰ" سی وردی، ویٹی وریلار،

عقل ۽ عرفان آت، اچي ٿو پ ٿيار،
 تہ مکر برین ہمار، جی پرتو ہ بھی ہاں ۾۔

جڏهن چتر ڪن ٿا ڪون، تڏهن نه، اونهائي ارواح،
اننگ اڳي ٿيڪو، مڃو مڃو،
من ڪتب ڪيو، مڃو، مڃو، مڃو،
اه ان ڪتب ڪيو، مڃو، مڃو، مڃو،
مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو،
مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو،
مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو،
مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو،

جڏهن چتر ڪن ٿا ڪون، تڏهن نه، اونهائي ارواح،
اننگ اڳي ٿيڪو، مڃو مڃو،
من ڪتب ڪيو، مڃو، مڃو، مڃو،
اه ان ڪتب ڪيو، مڃو، مڃو، مڃو،
مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو،
مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو،
مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو،
مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو، مڃو،

سهيڻ مڃن اڀري، چوراسي چنڊن،
باله ريءَ پرين، سڀ اونهائي پائين.

ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،

ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،
ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،

ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،
ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،

ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،
ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،

ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،
ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،

ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،
ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،

ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،
ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،

ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،
ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،

ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،
ڪٿي نه اڀري، شمس بي شمع،
پريان جي پريان، مڃو مڃو، مڃو مڃو،

عاشق او فانی در دهر باهر

بہارِ و باہرِ برہمہ جانی ثابت

فریب خیزی جو قوت، سی لاهوتی لالہ

... .. 21

مت ولہو کی ولہو کی

عبر شکر سورا، مدد جنین تی حق،

اهدانا صراط المستقيم، مستدان بهوارن بهڪ،

۲۱ کھڑو نیلی نگی ملان ماروے چار سین

وَنَدَىٰ رَبِّكَ كَافٍ، تَوَنُّدُكَ كَرِيمٌ

نیر یون لاهین، ای قادر تنهجو هر،

هي ڏٺو مون وهر، وري وڃ وڃاين.

ہم نے ان کے لئے ایک نیا راستہ تلاش کیا ہے۔

جانب سہمی، جی۔ آر۔ آزاد جون آہون،

واحد کمر واهوں، مولاً مریمین جون۔

تون شاف، تون كاف، تون دین، کریں، دول،

ذین تون لاهین ای قادو تههیر قول

باجھارو ئی بول، میان مرغن سان.

لنا لوج من دي ميکون،

بره کيتي بیدادي،

نسر خدا دي؛

سهن سور من دي ميکون،

عشق کيتي اسدادي،

نسر خدا دي؛

دلبر دي ديدار پنا،

نهين عشق کتون آزادي،

نسر خدا دي؛

دم در دي وچ دلبر لني،

من مئدي بوه منادي،

نسر خدا دي؛

امید علي محبوب ماني،

شب روز هروي تل شادي،

نسر خدا دي.

ذي ت پنام پرين کون لذي،

تان عشق آرام ننا نسي،

کيا هت آني،

روز ازل وچ گيل لاکر،

هن آهنا آپ جهاني،

کيا هت آني؛

دلوي کس گر بوس کشي،

ول چا مسهر اکايني،

کيا هت آني؛

ناز کتون بي بيار و سين،

اغمار عصير انساني،

کيا هت آني؛

عرض مهلي دا عرض نه کيتي،

کنهن چا سبق سکابني،

کيا هت آني؛

امید علي دا ياس نه کيتي،

ساري همرمکابني،

کيا هت آني.

بار سا سب کار نه سويي،

تو سيني سين هار - هار؛

پاندي آه برس ي آني،

آول پچي کتون سا پان؛

دوه عهدي ماحول کتون،

آول دوسر سا پان؛

امید علي هي در دا پردا،

نهن کتون کونا دار - دار،

دادن فقير

بند بد لگا دليند بلند ت،

زلف دي بند کمد کتا،

لهين هت پند هتي جند ندي دي،

تند چا حسرت مند کتا؛

پيوند نيا دکد رند ويگان ائين،

پند چا کند نند کتا؛

اچ داد محمد داد نيا،

لهين داد هتي دانش مند کتا.

مسڪين (هريرام ڏس)

صبر ۽ شڪر جي، صبر اهي ڏس،
 دھارو رستي تي، نڪر سڏ صبر،
 مسڪين جي صبر، هڪ ڏي جي حق جو.

صبر ۽ شڪر جي، جنين آه آڪير،
 سي فنا ٿيا في الله جو، فڪر ساڻ فقير،
 جن آئي اندر ڏهر، سي لاهوني لعل ٿيا.

صبر ۽ شڪر جي، جنين آه ٻڙو،
 سي رضا تي راضي ٿيا، چڙي سڀ غرور،
 عاشق و چنڊ ان کي، اهي معشوق آهڻ مور،
 جن آهي عشق حضور، سي عاشق معشوق پاڻ ٿيا.

صبر ۽ شڪر جي، جنين آه آفات،
 سي ٻين آب حيات جو، هر هر منجهن وات،
 اهي مردن ٿي مات، آهن سدائين جيءَ.

صبر ۽ شڪر تي، جنين آه قدر،
 ٿين سندو در، امل اهاڻي عميق جان.

صبر ۽ شڪر جي، جس آئي بوءِ،
 ٿين سندی روءِ، رتي آهي رار سان.

صبر ۽ شڪر سين، جنين لا ٻو لينهن،
 ٿين سندو ڏينهن، ڏولاڻي کان ڏور ٿيو.

مٿان مور نه وسري، صبر ۽ شڪر،
 لا ٿو غر نڪر، رضا اچي رب جي.

مٿان مور نه وسري، صبر ۽ شڪر،
 سڪ ساڙيانئون شڪر سين، جي روز هوا وڌي،
 هاڻي سرامر، مسڪين مليا محب جو.

مٿان مور نه وسري، صبر ۽ شڪر،
 ٻرين پالڻ پالڻجو، ٻڙ جو بانو،
 جي لوڪ ڏين طعنو، نان پي راحت آه رضا جي.

مير محمد ”ميرل“

جنهن عشق دي وچ سر نا ڏيئا،
 پيا سڀ ڏيئا ٿو ڪيا هئا،
 جنهن جگر محبت نا هيتا،
 سڀ پيا ٿو ڪيا هئا.

ٿي سڪندر، ٿين ڪتي ملهاسي،
 ساري ملڪ مٿون ڪٽي هڪمالي،
 ٿين جان نه اهي ڪون ڪن،
 نه هڪ ڪن نه ٿو ڪن هڪ.

ٿي ملال ٿي سحر سحر،
 هر قلب نه اهي ڪون ڪاڙهي،
 ٿي سڪو اول نه سجدا ڪن،
 سو سجدا ڪن ٿو ڪيا هئا.

ٿي درزي، ٿين ڪپي ڪپي سني،
 نال ڪڍي دي ڪپور ڪپي،
 ٿين شرم والا نه ڪپڙا ميا،
 پيا ڪپڙا ميا ٿو ڪيا هئا.

ڪيون مرڪن محب دي آڏو ”ميرل“،
 جو ڪونه ڪمائي ليڪ هل،
 ٿين نيڪ عمل هي نانايتا،
 پيا سڀ نيتا ٿو ڪيا هئا.

کافيون

مصري شاه علم و حمد

ٻنڌ پراڻون منزل دور - ڏاکڻا جيئن ڏينهن نه آهي ا

چل ته چانگا چنڊن چاريسين،
ماڪيون مصريون پا سوک پيارين،
ڪهڙو لڳو ٿئي ڪلور،

ٻنڌ پراڻون منزل دور - ڏاکڻا جيئن ڏينهن نه آهي ا

ڪرما ڪوڏ ڪچي ڪل پائين،
هلندين حبيب چو هڪلائين،
آڏي هجي ٿو لوي لسور،

ٻنڌ پراڻون منزل دور - ڏاکڻا جيئن ڏينهن نه آهي ا

چوڏس رن چٽائي چنڊ جي،
مصري شاه چي مهل نه ٿي جي،
هوت جسي بهج حصور،

ٻنڌ پراڻون منزل دور - ڏاکڻا جيئن ڏينهن نه آهي ا

حضرت مخدوم پير امين محمد مديني، ثالث (سوفي ۱۳۰۳) حلف الرشد

حضرت مخدوم محمد زمان صاحب رابع هالا نوان

ڪئن لا عدي چئي لاهيا، لامان
وحدت جا تس ورق ورايت،
پير پرت ڏي پايان، پايان.....
تايان نينهن اندر منجه نارا،
گاله نين جي ٿو گايان، گايان....

ڏاڍا دلبر دل کي دام وڌا،
(۱) ادنيٰ کان منجه عدي آيا،
قرب قربت رمز ريجهايا،
(۲) جان جگر ڪسر هارا هارا،
ورم اچي ڪيا وارا وارا،

(۲) باغ بره جي ڪيون گلزاريون
چا بت خانہ چا مسجد واريون
(۳) "امين محمد" عشق جون گانهيون
برت وارن جون چوڪيون چاليون
آءُ تہ عجب بر آهيان آهيان.

سلام و حدیث بدم حد العرف حضرت پیر حسن بخش خیابانی مدد، جہت ۲۳ و

۱- گهڙي منجه عشق جي درياءَ هلائڻ هن ٻار مشڪل آهي.
 ۲- لنگهي تنهن حد لاهند کان، ٿيڻ مختار مشڪل آهي.
 ۳- ڪري دنيا ترڪ يارو، ڪڍي سي لنگ لارو.
 ۴- سٺي سر ساه جو سانگو، اچڻ اظهار مشڪل آهي.
 ۵- لاڳاپا لوڪ جا لاهي، چئي سڀ ٻار ٻار.
 ۶- سگهون نڪري ٿيڻ مانگو، ننگ بروار مشڪل آهي.
 ۷- ڏسي سي چوڻ ڇولي جا، پوڻ ڪاهي انهيءَ ڪن ٻي.
 ۸- بحر منجه موج مستيءَ جي، سٺن سر يار مشڪل آهي.
 ۹- ٻاهي ڪو پاند، ٺا سڻهي، نڪا ڏوڏي ملاهن هي.
 ۱۰- توڪل جي بنا ترهي، ترڻ هيءَ تيار مشڪل آهي.
 ۱۱- "حسن بخش" هوش حيون ڳالهيون، ٺا ڪر ٺهڻ ٺهڻ جا.
 ۱۲- سوا سودي ٺهڻا سر جي، ڏسڻ ڏيکار مشڪل آهي.

مرحوم سید محمد حافظ شاہ لکھنؤی

(۱) آمل پل پلارا وي، پره پلار گلې آمل پلار!
 زلف دور وړ وار ويره، کسات لسيو نه پس ک آرا وي،
 وړ وړ وړ کولاها کړل، ککر ککاره هر ک آرا وي،
 اټکن لټکن، ککل وا کاکل.

(۲) وړک چا کک نير بهري مال، نه مال سي مازا وي،
 اپن اراهنو سور به، مينا ډين مازا وي،
 تل نه ترمن، ککن نه کمال.

- (۳) ابرو جي ان ميف مين مهين ،
چور ٿيوسي جهڪ چڪائين ،
دردن الهن جا دارن ،
- (۴) کنيو نقاب ٺليو جي نهارين ،
گليا گل گلابي گلشن ،
ڪهوريا گل هر راز وي
سرو صنوبر سوسن سبل ،
- (۵) هر جا هر هڏ هر دوجان ۾ ،
ڪيا جهڪاسپ جوڙن تنهنجي ،
سج ڪنيون چنڊ تارا وي ،
حسن تنهنجي جا هر جا هل هل .
- (۶) حافظ شاه کي آهي درد ،
آءُ ويه جوڙي جي ۾ ڇاپون ،
برسر تنهنجي پڇارا وي ،
ڄاڻ ڇپي ڇپي جيارا وي ،
نوازن پريا نوري نرمل .

مخدوم محمد زمان صاحب ”طالب الموائ“

- نه ڏاپون اکيون پر نظارا ڪٿي ويا ،
۱- رسيا نيڪ منزل تي، تنهنجا جنوني ،
۲- وفائن ۾ عاشق مدائين اگهي ٿيا ،
۳- شب- غم نه پوري ٿي ٿي اي يارو ،
۴- رقيب به آخر ڪٿي ماڻ آهي ،
۵- وڃي نيڪ سورن جي دامن کي ورتي ،
۶- ڪندي پيار هرگز ٺڪو ڪين ”طالب“ ،
- غمر- عشق ۾ پيا خسارا ڪٿي ويا ،
مگر بوالهوس هو هڃارا ڪٿي ويا ،
جفائن ڪندي حسن وارا ڪٿي ويا ،
گهيندي گهيندي ستارا ڪٿي ويا ،
سندن تهجن جا عبارا ڪٿي ويا ،
سڪن جا جڏهن سڀ مهارا ڪٿي ويا ،
مگر ڀرت وارا بهارا ڪٿي ويا .

پير شاهنواز شاه - ”عارف الموائ“

- برسر تنهنجي جي بهار ،
اڄ اسان وٽ آهي .
(۱) گونڊرن گلڙا ڪيا ، دل لال جان ٿي داندان ،
سڪ ڀرتي سيني مان ڪڍيا ، ڇرتن ڪڇا هراد ،
وره غم جي ول ورائي .

- (۲) حسن تنهجي دل سجاو، هر ڪن
ڪن غريبن حال سڃاڻ،
سالڪن مڪوي پرائي
- (۳) تير نيشن جا ٽڪا ڪڍ، ڪو
بني پون ٻهڳڻ پڪين، دولهه ڏن
مت مين جي تن منجهائي
- (۴) چمڪ چاڙا ڪيس ڪارا، ور وجهن
دار سان دليون وڪوڙي، بند ڪن
مون به تن کان دل ڪاڻي.
- (۵) آسمان بار-اسانت کان ڊهي ٿيو بيمقرار،
مور ملڪن منهن نه لائي، عشق جي آفت اهاڙ،
سا اسان چشمن سان ڇائي.
- (۶) مون سٺل سڪين ڪي، سڄا ڏاڏا ساڻن ساڻن
جي مري ويندي ته ماڻهو، محب تو ڏيندا ميار،
ڪر ته بعد پي وفائي
- (۷) پيار ڏئي پهرين ڪسي دل، هو ڪڏي دالدار ڌار،
جي هڻي دل ۾ دغا، ڇا ڪان ڏنسي پيارل پيار،
ڪر نه تون جڙي جدائي.
- (۸) هر اچي هي حال هيشا، اڄ پرين پڳدار سار،
خست دل "عارف" مندي، سها اچي له ڪا سيار،
سڻ عجيبا! التجائي.

محمد خان "لغني"

هيو ٿيو ٿم حال- سٺل سائين ا سڪندي، سڪندي.
عشق جون آهون ٻارڻ ٻارڻ،
آه لغني دل تنهجي فرالن،
مور ٿيا سرجي سال- چاڪ چريءَ جا چڪندي، چڪندي.

۱۰۰۰ ۱۰۰۰ ۱۰۰۰ ۱۰۰۰ ۱۰۰۰ ۱۰۰۰

۱۰۰۰ ۱۰۰۰ ۱۰۰۰ ۱۰۰۰ ۱۰۰۰ ۱۰۰۰

مولوگ لکيو احوال - لئون جا لکاپر لکندي، لکندي
ترڪ مڙئي ڪر طول وهاڻا،
ايتدا پيارل توو وٽ پاڻا،
گهار تون ماه وصال - عمر تڪرر ٿڪندي، ٿڪندي
ساه "غني" ٿي ماڻه مناسب،
روز رڻڻ ٿيو آهي واجب،
پسند پون ڇا سب هو - جي حال - هند پون ڏي ڏکندي، ڏکندي

مولوي محمد عثمان "پروانو" ميرپور بلورو

جلوو جمال تنهنجو، دل در نه ٿي وساري،
گهرون جو خاص گهايل، گولدر پر روز گهاري.

- ۱- ڪاغذ عجب توڙي، لکير، لکين لکائير - وعدا وصال وارا، وڻن وڃي وساري
- ۲- راهون نهاري تنهنجون، هارير محون هجر پر - وارث اچو ولهين ڏي، ڪنهن وقت واڳ وري
- ۳- ڪنهنڪي ڏاڍا دل هي، دردن جا داستانا - جانب وڌي جدائيءَ، اندر رڳ سري.
- ۴- "پروانو" پر اڃا ڪي، دم چار ٿيا پڻ ٿي - ماريو اچي يا مونڪي، سب وجو هاري

رشيد احمد لاشاري

سهجي مولائي آس بهانسي، مونڪي وڌي ويل دوت ملائي،
۱- عشق پهل جي، لائمر اولاءِ، رولن پيو پان آيم رولا،
ڪاڌم روز جبر پر چولا، اڳڙيون ٿي ويا هوتيون چولا،
چون ڪيان، ان هوت جي گولا، من موبان بهخت پڙائي.

۲- همت هاري دودن ماري، هوڏا لڏي، هون ڏي.
 گهر ٿيا چارا لاه ڪو چاري، بار نه ڇڻ مون مونڪاڻ سان.
 مان تنهنجي گولي هوت هاري، دل ڪوڇج وانگر.
 ۳- عيش وڃايس رڙ نه ڪري، ڪڏهن ڪڏهن ڪڏهن.
 تومن دلير سڀن جو لاهو، بهي ٻڌاي ڏي.
 چور ڪڍن مان دل هو ڏاڏو، پنهنجو ڏي ڪوڇ.
 ۴- آڙ ٽولگر ٽنگڙا ڏاڪا، وڏ وڏ تي ڪ ورهه ڪي.
 ڪون ٻڌي ٿو واپس واکا، ساء ڪڍن ٿا جهولا جهڪ.
 عشق جو وڃت ٻره جا ڏاڪا، تن ڪامل ڪيچ ڏي.
 ۵- بد ٿيون سڀ واٽون راهون، آخر پھتيون عرش تي آهون.
 ڪوڏ ڪوڏ ڪوڏ رهبر راهون، پير نه پائي هرگز راهون.
 ٻڌ تون دلير درد جون دانهون، اڃ واپس واکا ڏي.

مير محمد "ميرل" خيرپور ناٿن شاھ

ٿيو محبت دي ميخاني وڃ، محفل مروح ميهو ڪري.
 (۱) اٿان ٻي دلير، اٿان ٻي دلير، هر جڳهه جو جڳهه ڪري.
 دل وڃ جوت جڳاهو ڪري.
 (۲) الفت والا گهس ڪري ٻيلا، ڇو ڇو ڇو ڇو ڇو ڇو ڇو.
 ولدي راز وڃاهو ڪري.
 (۳) واه جو وڃا ٿيڻ، ٻيلا، ڇو ڇو ڇو ڇو ڇو ڇو ڇو ڇو.
 تنه توحيد وڃاهو ڪري.
 (۴) الف ڏي آڏو "مير" مڃاڻ، "ميرل" اٿان ٻي ڪري.
 آهون ساهون الڳ ڪري.

گیت

شیخ مبارک "ابار"

برساتي گیت

گذري وٺي برسات،

توبن گذري وٺي برسات!

بادل گهر ٻوڙ، بهاري ڪوٽي، سونهاري ڪوٽي، جڏهن ته جهنگ آهي،

ڪجهه اڳ ٽوڪي، ڪجهه پوءِ ٽوڪي، سونهاري ڪوٽي، جڏهن ته جهنگ آهي،

آهي، آهي، آهي، ڪاٺي،

ڪاري ڪاري رات،

توبن گذري وٺي برسات!

منهنجي من ۾ ڪنهن موهن ۾، ڪنهن موهن ۾، جڏهن ته جهنگ آهي،

س به ٿيڪي، جهنگ ۾، ڪنهن موهن ۾، جڏهن ته جهنگ آهي،

چپ ٿي نهن ٺاهي ڪاٺي،

ڪاري ڪاري رات،

گذري وٺي برسات!

توبن گذري وٺي برسات!

ڪلنديون ڪنوئيون، ٿلدا بادل، ڪنهن ۾ وڃندا، ڪلنديون آيا،

وسڪارو وڃ، ٻائي جبل ٿل، موت ٻئي چوڻ ٿل ٿڪاڻ،

پڪ ۾ موت ٻائي ڪاٺي،

ڪاري ڪاري رات،

گذري وٺي برسات!

توبن گذري وٺي برسات!

آٿت

وڃان ٿو آءُ ته ڇو ٿي آءُ اس ٿيس رائي؟ مفاصلي کي اسان ڦرت ٿي ڪڍائين ٿئي،
هنيون نه هار، تون ڇو ٿي نراس ٿين رائي؟ لٽاڙي عرش به اس هنيون به هار ٿيا!

ڪنڊين ۽ جي بباد، ته تنهنجي بهار ۾ هوندس،
چمن ۾، ڪيت ۾، هر ڪو بهار ۾ هوندس،
جڏهن تون سچ تي سمهندين ۽ ته خواب ۾ ايندس،
۽ جاگ ۾، تنهنجي ڳولاهن جي تار ۾ هوندس،
مان ڪرڻي ڪرڻي ۾ لهندس، جي هو ڀري ڇڏو ڪي،
۽ توسان گڏ ٿي مان، روپي ۽ قطار ۾ هوندس،
بلو ڪري تنهنجو پايرو، توکي چمندس مان،
لڪيل چپيل مان، صبا مشڪار ۾ هوندس،
آءُ اس گرڇ تون ٿيندين ۽ ته آءُ ڳائيندس،
ستار ساڻ، ندي ۽ آبشار ۾ هوندس،
چمن ۾ توکي، ٿلٿ واسطي سڏيندس مان،
جو بلاطين جي پياري ۽ بهڪار ۾ هوندس،
ڪنن ۾ توسان ڪندس مان، مليون مليون پاتيون،
جنهي ڪشي وٺين، باد بهار ۾ هوندس،
ڇهر بڻي توکي ميني تي مان سهاريندس،
نظر ڪندين ۽ ته مان، هر بيزه زار ۾ هوندس،
آهاري تنهنجي امنڪن کي، گدگدائيندس،
مان بادلن ۾ ۽ بوندن جي لار ۾ هوندس،
جڏهن به مونکي سڏيندين ۽ جواب ڏيندس مان،
نه لشڪر آهه، مان توڙي مسزار ۾ هوندس.

وڃان ٿو آءُ ته ڇو ٿي آءُ اس ٿيس، رائي؟ مفاصلي کي اسان ڦرت ٿي ڪڍائين ٿئي،
هنيون نه هار، تون ڇو ٿي نراس ٿين رائي؟ لٽاڙي عرش به اس هنيون به هار ٿيا!

سائي آء تہ دل وندرايون

دور الفق ۾ ڏسڻ تي	شهر کان ٻاهر نهر ڪناري،
شار اسانجي ڏٺو آهي	صبح اسانکي روز منياري،
دنيا جا ڏکڻ مور ۽ ماري	سائي آء وري هڪ واري،
سائي آء تہ دل وندرايون،	ساضي کي دهرايون،
گولدر دل ۾ ڪري ويو گهراڻ؛	مونجهه مدار ڪري ٿي مارا،
وٺڙا مري ارمان ويچارا؛	نير وهي ليئن مان لارا،
گذريا ڪئي اونهارا سارا؛	تنهنجي راه ٽڪندي پيارا،
سائي آء تہ دل وندرايون،	ڪي ٿي بهارون آيون،
خيال پریشان، خواب پریشان؛	منهنجي دنيا ويران ويران،
ڪلهه ۾ پشيمان، اڃ ۾ پشيمان؛	منهنجي حياتي ارمان ارمان،
صبح وطن يا شار غريبان؛	"خالد" جي ڏک ڀڪڻ ڀڪڻ،
سائي آء تہ دل وندرايون،	رٽندڙن ۾ پرچايون،

"اياز" قادري

تنهائي

مار ڪاٺي ۾ ڇڏي پنهنجو مڪان؛	جنن اچي حملو ڪري وڻ تي خزان،
هائ تنها جڳ ۾ تنن آهيان، اي دوست!	رهجي هڪ ٻن جنن وڃي ڪو ناتوان،
پر وڃي هڪ تي نه چئن ان جو ڌيان؛	جنن پئي سڀ باغ مان گل باغبان،
هائ تنها جڳ ۾ تنن آهيان، اي دوست!	جيڪو ٿي پئي درد جو ٿو داستان،
۽ اٿس ڏي جي وڃن ٽڪڙيون لڏي؛	جنن وڃن ڪنهن ڪولج کي ڪو اڃون ڇڏي،
هائ تنها جڳ ۾ تنن آهيان، اي دوست!	هوءَ اڪيلي ويئي تن کي پئي سڏي،
آهيان ڏي وڃن ٻيا سڀ پهچي؛	ولر مان جشن چار ۾ قاسم پڪي،
هائ تنها جڳ ۾ تنن آهيان، اي دوست!	نهر الڙ ۾ هو پيو گهاري زلڏي،

چمڪندڙ ننڍڙا ستارا زود تر،
 هاءِ تنها جڳ ۾ تنن آهيان، اي دوست!
 رهجي هڪ سڌو صرو صومل،
 هاءِ تنها جڳ ۾ تنن آهيان، اي دوست!
 اٿن وڃي تنها ڪو رهجي جاودان،
 هاءِ تنها جڳ ۾ تنن آهيان، اي دوست!
 آسمان جو ٿو رلي تنها ٻيو سر،
 هاءِ تنها جڳ ۾ تنن آهيان، اي دوست!
 رهجي مڇن ۾ وڃي هڪڙي غريب،
 هاءِ تنها جڳ ۾ تنن آهيان، اي دوست!
 آيا ويس دعندا پيئي سير تر،
 هاءِ تنها جڳ ۾ تنن آهيان، اي دوست!
 رهجي سر ڪو تمنائيندڙ ويو،
 هاءِ تنها جڳ ۾ تنن آهيان، اي دوست!
 دعندا آهت وڃن پيا بار بار،
 هاءِ تنها جڳ ۾ تنن آهيان، اي دوست!
 آند ڀارن ري خوشي ڪائي نصيب،
 هاءِ تنها جڳ ۾ تنن آهيان، اي دوست!

جنن لڪائي ٻڌي اندر ٿو ڪڪر،
 ڪوئي هڪ ٽمڪي ستارو دور ۾،
 ماڪ جا قطرا وڃن جنن ٿي لاهان،
 ڪنهن حسين ڳولهي جان بيل عيان،
 جنن وڏي اگني وڃي ڪو ڪاروان،
 حنن تني تارو چڙي ٿو آسمان،
 جنن سياري جو ڪوئي ڪارو ڪڪر،
 چنن ٻائي ٿو ڪٿي هو ڪين سر،
 بهجي سڀ پڙيون وڃن ساحل قريب،
 وڃي وڏي پنهن جو حسرت مان نصيب،
 جشن ميسارڻ ساڻ گهرجي جا اکر،
 ٻراچي جشن ڪو ڏنل ان ۾ نظر،
 جنن وڃي گل ٿي هوا ۾ هر ڏيڻ،
 ٿو حياتي جا ڪٿي سر دم ٻيڻ،
 مقبرن جا جشن ڪٿي اوچا منار،
 سر بجل بيلو پڙائي حال زار،
 ٿي "ايازا" آه تنهائي نصيب،
 باد ٿي وڃي آه هي وائي نصيب،

محترم روشن آرا

احساس

نفسي جا جادو لهلائان،
 توکي ڪٿي گيت مڻايان،
 تن جي سيني تي لهرائان،
 جيئن پنهن جي دل ۾ پايان،
 دنيا ماري خواب - ساڻي، دنيا ماري خواب.

آه ته مان توکي پرچايان،
 هلڪا هلڪا شهرين شهرين،
 خاموشيءَ جون لهرون چيري،
 ڳاڙهن، ڳايان، تينن ڳايان،

اولداھيءَ ۾ جيڪا دھڪي،
 ٻنھر جي ھستيءَ کان گھرائي،
 تارو اولداھ ۾ ھوندو آھي،
 روريءَ کان ۾ مجوريءَ کان،
 تارو ۾ مھتاب - ساڻي، دنيا ساري خواب،
 اڙي چٽو دل ۾ ھن جي ھي،
 ياد رھجي ڪنھن جي ھن،
 ھنڌو ڪنھن ۾ ھنڌو ھن،
 گڏجي ٻنھن جي ھن ۾ ھن،

واحدہ ”نرمل“

پل ڏيري ڏيري مينهن وسي!

۱- وسڪار ٿئي، گلزار ٺھن،
 ھٻڪار سان سڀ، ٺٽار ٿين،
 گل ٽوڻ ڪلن، ٻن ٺڄن ٺھن،
 وڻ ٽڻ خوش ٿي، پل لڏن ٺھن،
 ساوڪ سڙي ھرھڻ ھي!
 پل ڏيري ڏيري مينهن وسي!
 ۲- شل ٻريو ڪري، سڀ تي رحمت!
 ۽ جاگي ڪوئيءَ جي نمت!
 آن کيئن جي ٿي ٻئي زينت،
 ٻاڻي ساڻي ساڻي ندرت،
 ڪوئيءَ کان آچي غر رنج ڪسي!
 پل ڏيري ڏيري مينهن وسي!
 ۳- آپ ۾ پل اڃا مودنگ وڃن!
 ست رنگ دوتو پاڻي گڏن!
 بجلي ٿي ھمڪي ديوا گڏن،
 ارسائي بوندون لاج ڪو گڏن،
 شل ڪوبه دکن ۾ ڪين ٿي!
 پل ڏيري ڏيري مينهن وسي!

دولت رام ”داس“ اوسا، دکن

اها رات ڪاري، آ ڪڇ وقت باقي!

ڏکيا ڏينهن تو ٿئي، نه هوندا ڪو هردم،
 محبت ۾ تنهنجو، جي مائوس ٿيو من،
 سڏائين نه رهندا، اهي دڪا اهي محو،
 اهي مشڪلاتون، مٽي وينديون ڪنهن دم،
 نه دلڪير ٿي تون، نه دل لاه ساڻي!
 اها رات ڪاري آ ڪڇ وقت باقي!

ڏسي اڳيان اولهه نه ڀڄي ٿو، نه ڏرتون، نه گهٽي ۽ نه گهڻي،
 مصيبت جي آڻي نه ٿي بي خبر مون، ڏٺي ۽ وڃي وڃي ڪو،
 ٻڪر ڄاڻ ملندي اوس ڪنڀاري
 اها رات ڪاري ا ڪڇ وقت باقي!

”مستان“

سڪي! هت ساجن پيو واجهائي

ٿي سانجهي، ڏس ڪئن نه سهندن گهر گهر دست ڇڪي،
 هل نه سڪي! هلي ڇوڻ ڇڪي-ون هت ساجن هو پيا
 چڻڪي تارو، ڇڪي سونهارو!
 ڪٿي نه پيو نرماڻي، سڪي! هت ساجن پيو واجهائي

عرش تي ڏس ڪئن نه اٿي آه ٿمڪ ٿمڪ گلري،
 قدرت راني سوچي تارو واري پائي ساڙي
 ڪئن نه ڀڄي، هو ڇا ڇا ڇڄي،
 ڇڪي راجا کي ابلانس، سڪي! هت ساجن پيو واجهائي

ڪٿي مان ٿيندس ساجن سامهون ڀڄندڙ هوت منصور،
 ”ڪڏهن ٿي ٿو دير سڳائي“ پوندڙ دڙ ڀڄندڙ،
 ڪئن ڪڍندس، مان ڀڳو ڀڄندڙ،
 نرم حيا کي لاهي، سڪي! هت ساجن پيو واجهائي.

ڪڇ ۾ ڀڄندس ساجن جي مان اڏوڙن تي وڃي،
 ڏوه بدبون بچائيندس مان بچي در نه ٿي
 ڀڄان ٿو ڏس، معافي گهرائين،
 پاند گچيءَ ۾ پائي، سڪي! هت ساجن پيو واجهائي

معافي ڏيندڙ، انسا امي، خوب ڪٽي مان ڏسي،
 پريس وٺي ”مان“ اندر ۾ هل نه هٿون گهر ڪاهي،
 پٺت پياري، رات پياري،
 پريتم کي پرچائي، سڪي! هت ساجن پيو واجهائي.

په غمزدہ

مونکي رڻڻ وٺي ٿو، ابر بهار تنهنجو،
 ٿي موٽڻ جي سالها، هجن جو هار تنهنجو،
 ڪوئل کي ۽ ٻي کي، آه پيار تنهنجو،
 بلبل ۽ گل ٻئي کي، پڻ انتظار تنهنجو،
 ڪيئن وڃريل، ملايا برسات ٻار هائي،
 گذجي پئي رڻون اڃ، ابر بهار هائي،
 سڀني ۾ منهنجي دل، ۽ ٿي تو ۾ برق پنهان،
 آهي پنهجي ۾ ٽوڻ، بيهاب پيئي بڪسان،
 شور ٻڌو، صر تون آهين، آهيان مان خانه ويران،
 گردش ۾ پئي ڦرون ٿا، بيهاب ابر بار،
 مان ڏس ته ڪيئن نه آهون، پڻ بفرار هائي،
 گذجي پئي رڻون، اڃ ابر بهار هائي،
 اڃ گذجي ابر نيسان، ڪريون ڪا اشڪاري،
 ۽ هو ڏسون ٿي آئي، ڇا رنگ آه و زاري،
 اڃ روئي دور ڪريون، دل جي ڪا بيقار،
 يل هو ٿي هي دنيا، اشڪن مان غرق ساري،
 قسمت مان ڪيئن ملايو، پروردگار هائي،
 گذجي پئي رڻون اڃ، ابر بهار هائي،
 مون وٽ جي زلف ڪارا، تو وٽ ڪهڻا ٿي ڪاري،
 بادل جو ڳوڙ تو وٽ، هت آه و زاري،
 ٿو ٿو جي آه تو وٽ، مون وٽ به لڙڪ باري،
 ڀنگڙ نصيب توکي، مونکي ٿي اضطرابي،
 صبر و فرار ڪسان ٿي، بي اختيار هائي،
 گذجي پئي رڻون اڃ، ابر بهار هائي،

قر باني

طورو قربان ۽ نسا نسي جڏهن
سڀ ۾ نسي تڏهن گهر پيدا
دائو نسي لو جڏهن زمين ۾ نسا
نسي مون جو تڏهن نسر پيدا
رات گر نسي ته ڏينهن نسي ظاهر
شام گر نسي ته نسي مھر پيدا
سالها سال کان تو پوءِ نسي
ملڪ ۾ هڪڙو هوڻو پيدا
دل جا پرزا جگر جا نڪرا نين
نسي تڏهن آه ۾ اتر پيدا
آه پننهاد ڪار قرباني
تون به ڪر ڪا اي پار قرباني

ضياءُ الدين - ايس - بيل "صا"

حال جو احوال

ڪهڙو ڪاڏو نه وٺ آ ڦيرو
باز ٿيا بند ڇاڻ ڪن گهرو
اهي حقدار جيل ۾ هاري
ڪير هڪلي ڪلهه ويو بهي
اهو جو تيز تندڪي لارڻ
ڇاهه بخت جي ڪهي نون
چور گهر جو، لڪل رهي گهر ۾
اهه ڪهڙو لٽو اچو اچرو
پڪري ڪسعي ٿي، هي ڪهي هرو
تو سرڻ سان لڙي هوي گرو
خالي درهڙو جو آ پيو ديو
جهڙو آ خان، تهڙو آ خرو
پاڻ ڏيندو ويوسو وڌ چرو
ڇا جو ڏڌ جو وٺو مڪڻ لرو
وات ٿي ووڙجي پيو پرو
اهه ميو جي ڪجهه ته من هرو
اهه دستور ٿي وٺي اولده
ڪو "خا" جو به ٺل اچي ورو

خاڪ وطن

اکسین ۾ چون ٻاڻان، پنهنجي وطن جي خاڪ؛
 دنگ اڀر ٿو ٻاڻان، پنهنجي وطن جي خاڪ.
 خاڪ وطن مان ٻنيون منهن جا، حيرت؛
 پرتيون پيو ٻڌايان، پنهنجي وطن جي خاڪ.
 هن تي پوڻ ڏيان ڪيئن، دشمن جي بد نظر؛
 دامن ۾ ٿو لڪايان، پنهنجي وطن جي خاڪ.
 هر درد ڏاڍو آهي، هن ۾ شڪار؛
 جيڪر لڳن ڪي لايان، پنهنجي وطن جي خاڪ.
 جيڪر ٿئي زياده، مٿڪ ختن جو مان؛
 هن ۾ ڌرو ملايان، پنهنجي وطن جي خاڪ.
 ڌرن ۾ هنجي اهڙو، ٿيو آب تاب آه؛
 دوتن تي ڪيئن مٽايان، پنهنجي وطن جي خاڪ.
 خاڪ وطن ۾ پنهنجن، عظمت وطن جي آه؛
 ڳاڻي، ان چوند ڳاڻان، پنهنجي وطن جي خاڪ.
 غربت ۾ ياد هنجي، همدرد اهي آه؛
 دل تان ما ڪيئن هٽايان، پنهنجي وطن جي خاڪ.
 خاڪ وطن مان ٿاڻي، هي آسمان آه؛
 ٿو ٿو سان آڻيان، پنهنجي وطن جي خاڪ.
 منهنجي طفوليت کي، پا رب وري ورا؛
 ڪي محل ڪر ٻاڻان، پنهنجي وطن جي خاڪ.
 هنجي طغيان ٿيندي، هر هڪ خطا مٽي؛
 مرقه مٿان وجهايان، پنهنجي وطن جي خاڪ.
 خون جگر ٻياري، دل جو ڏجي به خون؛
 کلشن "مخني" ٻاڻان، پنهنجي وطن جي خاڪ.

فلس

هن ۾ ڪيئي طائرون خوشنوا ٿيندي آيل؛
 ڪيترا بهمن ۽ بهمن جا جدا ٿيندي آيل؛
 گيت جا ڪيئي امين، ڪيئي سمن ٿيندي آيل،
 شاخ گل جي سونهن ۽ جان چمن ٿيندي آيل،
 ڪيترا سمن بدن نازڪ ادا ٿيندي آيل،
 ڪيترا باغن جا وهندڙ دلريا ٿيندي آيل؛
 جن جي ڪيئن ۾ سحر جا ولولا، تارن جا نور،
 ملڪ جي مردي، صبا جي مٽي، بهارن جو سرور؛
 جن جي گيس ۾ طلوع مهر جي عظمت جو رنگ،
 جن جي ڪيئن ۾ عروس ماه جي دل جا اسڪ؛
 کيت جن جا ڏينهن وانگر ڪار فرمائي ٿا ڪن،
 رات جي چپ چاپ ۾ پيدا ٿي گوبائي ٿا ڪن،
 گيت جن جا ٻوڪ جي شاداب لالائي چوان،
 ڪارخانن جو سرور ۽ حسن صناعي جون،
 گيت جن جا ڪوهن جي بلندي جا نشان،
 گيت جن جا اشارن جي رهن هروم روان؛
 گيت جن جا جهنگ جي خاموشي وانگر فڪر مند،
 گيت جن جا واهن جو شور، پرسي دل بست؛
 گيت جن جا پير تي پاڻ جي هيٺ جو سوال،
 جن جي ڪيئن ۾ زمين جي رقص جي برق جمال؛
 جن جي ڪيئن ۾ جنون عشق جي شور ۽ دنگي،
 جن جي ڪيئن ۾ مزاج حسن جي هانگي؛
 گيت جن جا گهر جي سڪ وانگر سدا راحت سان پر،
 گيت جن جا ماءُ جي سڪ ۽ جي الفت سان پر،
 "برده" هن آزاد يون ڪهڙيون رعت ڪانون جي ڪاڻ!
 هر طرف بدوق پيريل آسمن سجن جي ڪاڻ!!

غزل

”خادم“ لاڙڪاڻوي

محسوسات ”خادم“

- ۱- مڃان ٿو گڏ رهي تو آ سڳي طرز بيان منهنجي،
ڪٿان آئيد ٻين پر قاصد دهن مهجو ريان منهنجي.
- ۲- چيو قابل ڪمڻ ويٺي نه گهرجي ٿو ڪڇڻ ٿڪڻ،
عجب جدت طرازي آه طرز امتحان منهنجي.
- ۳- مان آهيان رند بدمشرب سدا نوبه شڪن اهڙو،
جو اڃ ٿي ناز مان تعريف ڪئي ٻير معان مهجي.
- ۴- سچائيءَ سان سدائي زندگي گهاريم سندس در تي،
صداقت پر نشو و نما ٿي اڃا هو بد گمان منهنجي.
- ۵- به پيش داور معشر وفاداريءَ جي پرسش پر،
خوشي مان شاهدي ڏيندو سچڻ مارو جهان منهنجي.
- ۶- چائين قبر پي باقي نشاني چورهي انجي،
ڪٿي لوڪر مان ان تڏهن نشاني ٻي نشان منهنجي.
- ۷- نه بهتس قافلي کي گرچ ته به حسرت هي باقي آ،
خدا پاڻي وڃي شل خاک ڪرد ڪاروان مهجي.
- ۸- قفس سوڙهو، ٿل نيلون، ٻڏي دانهون، اڇي هڪڙي،
ڪري شفقت، ڏئي سڳائي حالت، باغبان منهنجي.
- ۹- مون سڏيءَ مان مليو حُدهن هو پر ديسي ٻين تڏهن،
نه مون سمجهي زبان انجي، نه هن سمجهي زبان منهنجي.
- ۱۰- جنين ٿي نه لقا آيو، وٺي ٿي مختصر از خود،
ڊگهي جا درد جي هني ڳالهه مثل ڪهڪشان منهنجي.
- ۱۱- منده زلفن، اکين، شفتين، لب لب تان سدا صدقي،
هي سر منهنجو، چڪر منهنجو، هي منهنجي دل، ۽ جان منهنجي.
- ۱۲- سدائي بت پرستيءَ ۾ گذاريم ”خادما“ پڻو آ،
ٿئي شل عاقبت محمود، داور جي اڳيان منهنجي.

ڌرنگ حال

- ۱- دل ۾ خوشي ۽ سوده عمر
- آهي تضا حيات جي منزل جي آسپاس
- ۲- آيو نظر، قريب نظر جي سوانه ڪجهه
- پهتو جڏهن به قيس تي محفل جي آسپاس.
- ۳- سويجا قدر ڪئي ها ۽ سهجي صر ڪئي
- منزل کان ايندو دور ۽ منزل جي آسپاس.
- ۴- گهر ۾ سڪون نه ڏيرو حرم ۾ قرار هو
- راحت مگر مٿي در قاتل جي آسپاس.
- ۵- وحشت، جنون، پيغودي، سواد ڏيڏني
- هو قيس هڪ هجوم سان محفل جي آسپاس.
- ۶- منزل تي بيمقرار هي منهنجي تلاش ۾
- مولڪي سڪون هو جاده منزل جي آسپاس.
- ۷- اي هنشين! ٻڌاء ته ڪيئن ٿيان پيا شاد
- دل ۾ جڏهن خوشي هجي، غم دل جي آسپاس.
- ۸- ساحل ڏسي قريب، نه ٿي "جوش" مطمئن
- ساحل کان سو به دور، جو ساحل جي آسپاس.

سرور علي "سرور"

غزل

- ذڪر خدا هو درد جو درمان تمام رات،
 دنيا کان بي نياز هو انسان تمام رات.
- (۱) شايد قريب آهي زالو حساب جو،
 اي دل ٿيڻ تو خواب پریشان تمام رات.
- (۲) دنيا عجيب آه، صحبت جي اي نديرا
 گريان رهان تو مان ڪڏهن خندان تمام رات.
- (۳) خاموشين ۾ ڪيف هو، پر بادين ۾ لطف
 ظاهر هو تنهنجي عشق جو احسان تمام رات.

قطر

نهجي غم کان، تنهنجي افسانن ۾ ڇڏي،
 ڪردش ڄام و سحر آهي سڀني مون کي،
 نون بداجي ٿو سگهين وقت بدلي ٿو،
 راز هي ڪردش السلاڪ پڌايو مون کي

غزل

تنهنجو غم ٿو ڪان لڪائيندو رهيس،
 جذب دل کي آزمائيندو رهيس.

پري جي همت وڌائيندو رهيس، آئينان هر هر ٻائيندو رهيس.
 آتش غم کي وسائيندو رهيس، سينهن ڳولڻ جا وڌائيندو رهيس.
 بهي لعنن ۾ پري سوز حيات، بربط هتيءَ تي ڳائيندو رهيس.

خواجہ شمشير العیدري

غزل

طوفان جي درميان نه ڪنارن جي ڳالهه ڪر،
 مون سان نه زندگي جي بهارن جي ڳالهه ڪر.
 آهين پند مون کي خزان جون آواز ٿيون،
 اي هشين! نه مون سان بهارن جي ڳالهه ڪر.
 اٿي نه اس مهرو محبت جي زندگي،
 ڇا ٿي پيو، تون ڇڏي ڪارن جي ڳالهه ڪر.
 اي دوست! نهجي تشنگيءَ ديد کي نه ڏس،
 داس ڪشي لنگاه، ڪنارن جي ڳالهه ڪر.
 نهجي اڪان ڳن جي وڌا نه وڌا ڪر،
 ها، هر ميل تڏهڪره ڪارن جي ڳالهه ڪر.
 ميخانه جهان ۾ لٽائي شراب رهيس،
 اي دوست! زندگيءَ جي بهارن جي ڳالهه ڪر.

اي بهار! نه آءُ

اچن ته هڪلو اڃ، غير سان بهار نه آءُ،
 خدا جي واسطي، ان سان ٿي هڪٻار، نه آءُ
 مٿان لکي وڃي ماري چمن کي آتش عشق،
 اڳياڙي منهن سان چمن ۾ اي گلدار، نه آءُ.
 ڏسي پري کان ئي تنهنجو، هي خنجر ابرو،
 ڪسڻ کان اڳ ۾ ڪمي ويو هي دلنگار، نه آءُ.
 وڌي وڃي نه هيءُ بيٺائي ۽ پرڻائي،
 بيٺائي پنهنجي تـ زلفن کي تابدار، نه آءُ.
 خزان جي وقت ڏسي ٿاڙي ڇڏي ڳريبان کي،
 مان هاڻي ڇا ڪي ڪندس ڇاڪا اي بهار! نه آءُ.
 مرن کان بعد ته ڪر ڪين غوار ڪانڌين ۾،
 سندر جنازي بيان پنهنجي اشڪار، نه آءُ.
 جي ايدڻ تون ته هليو ويندو انتظار سنڌي،
 جباري مونکي ٿو هي تنهنجو انتظار، نه آءُ.
 چڪن ٿا ڇاڪا سندر لاش جاءِ ڏسي توکي،
 شهيد ٿاڙ جي تربت تي بهار بهار، نه آءُ.
 قريب منهنجي ”عزبزا“ نه اڄ نصيحت ٿي،
 مٿان جلائي ڇڏي آءُ شعل بهار، نه آءُ.

”تنوير“ عباسي

غزل

وري لبريز پيمانا ٿيس ٿا،	وري آباد ميخانا ٿين ٿا.
ضرورت ناهي چهر تر جي هاڻي،	بيان تارن کان افسانا ٿين ٿا.
پراون کي اتي پنهنجو ڪهي ڪيئن،	جتي پنهنجي بيگنا ٿين ٿا.
ڪڏهن دامن ڪڏهن ڪئن اي هدم،	گهڻا وحشت جا نذرانا ٿين ٿا.

جڏهن ٿو خون دل ٿئي تن ۾ شامل،
 ڪرڻ آيون بدليون جن تي ڦاڪو ڇو،
 اڃا هن آهي محو برق ٻاري،
 غزل "تنوير" ديواني جو ٻڌندي،
 خرد وارا به ديوانا ٿين ٿا.

حاضر عداام "خواب"

غزل

عقل جو مبهر اشارو ٿو چوي لرزان ٿي،
 جذب الفت جي تقاضا آه تون ديوان ٿي.
 جيڪڏهن زنده دلي جي زندگي ناهي هوند،
 هن جيئن ڪان آهي بهتر موت جو ٺڌران ٿي.
 ٿي اجل يا خود اجل جي خوف ڪان ٿي بي نياز،
 انهن جي شمع ٿي يا شمع جو پروان ٿي.
 ڪعبه دل ۾ نه ڪنهن سان بغض رک تون واعظ،
 جي ملڻ چاهين ٿو حق سان محرم بت خان ٿي.
 ڏس تخيل جي بلندي ٿان حيات و موت کي،
 هو ڀلي الفت ۾ تون هر مشرب پروان ٿي.
 هر شڪست آرزو ۾ آرزو جو ڏس خسار،
 پنهنجي لاشڪاري ڏسي اسيد جو پيمان ٿي.
 رات جي تاريڪ پردن مان عيان ٿيندي سحر،
 زلف کي رخ تان هٽائي جلوه جانا ٿي.
 دل جي زخمن مان ٿي ڪر تخليق هڪ نازه بهار،
 عالم ديواسگي ۾ دونن ويران ٿي.
 مڪتب حسن ازل ۾ "خواب" ٿيندين سرسراز،
 استعان عشق ۾ ناسان ٿي دانا نه ٿي.

غزل

دلر تشویش ۾ آهي ته ڪنهنجو ترجمان ٻڌجي،
حقيقت جو نشان ٻڌجي يا باطل جو بيان ٻڌجي.

۾ ظاهر نگر شهبابون ۾ ڀلس ٿو ٻڌن آهون،
انڌيري ۾ ٿو هٿ ڪوٺجي اسيراڻ قفس جو دم،
ڪٿي ميهو ۾ ردي ڪٿي هٿي استار آهي،
ڇڏين ٿو بيهو توتي اوڍل وارا تون رايو ڏي،
تعجب ۾ حيرت ڪن آه ٿي رنگين آزادي،
اڙي صيد جهن جي دم ڪن دم آيو گلسان ۾،
پيو پي ڪو جهن ۾ آه يا مان هڪ رهيو آهيان،
مقابو ٿو وڃن ايڪن بڻين آهي نه منهن مان،
ڪس جو ترجمان ٻڌجي يا دل ۾ ڪي ٻڌجي،
هٿي صياد خاطر ٿو ٿو ڪو ڪو شمع ٻڌجي،
انهي ۾ حالت ۾ مداس جو ڦٽو ڪهن ۾ ڪي ٻڌجي،
متان سهجو ڇوڻ ڪهن ۾ شوح ٿي ڪي ٻڌجي،
انهي ۾ جا پار کان هو نير جاڻ ٿو ٻڌڪن ٻڌجي،
چمن اندر اهو ٿو ته جي وحشت حوشان ٻڌجي،
جو ندر برق ٿو هرور رهنجو آهيان ٻڌجي،
اجهو ٿو ”زيب“ اڃا ڪلهه ۾ عدو خود بي لاشن ٻڌجي.

علي بخش ”رضا“

غزل

لکس لال، مان لوهه تنهنجي، ٻرين ٻارا نه جوڙي وٺ،
نذر تان ڪيسر ۾ سج ۾ سروي، اها اوري اچي تون اڻ،
پيو ڪونهن، نذر جو ڪو ويلا واهرو، توري ۽،
ڪري لائق، بلهن لال، ۾ هن هٿيءَ وٺ ٻڌ،
منهنجي دل ادوهارا، درد ڪٿي، اي دلر ٻا سائين،
جو پيو هائي عجزا هن ريت هٿي گولي ۾ گولدر گل،
ٻاري ها پيس نهجي، وساري ڪيسر واهي واهي،
ٻڪاري جا پٽي ٻڌل، وائي ويندين مٽي شل مل،
مدايون ۾ ميارون سڀ وسارج اي ٻرين منهنجون،
”رضا“ نهجي ۾ آهي آسرو، اميدان مان هٿي هٿ.

حسين شڪايت

طهر تنهنجي ڪي سدا تنهنجي ادا سمجهيو ٿي مون،
منهنجي هر بيجا روش ٿي هاءِ ڇا سمجهيو ٿي مون
خير ٿيو دل جي حقيقت عشق ۾ واضح - ٿي،
ورن هن رهڙن ڪي پنهنجو رهندا سمجهيو ٿي مون،
موت سان درد محبت جو اصابو ٿي ويو،
موت ڪي درد محبت جي دوا سمجهيو ٿي ..
اڄ کڻي تنهن در تان آيو آهيان سان دل جو لاش،
ههه! جنهن در ڪي سدا دارالشفا سمجهيو ٿي مون،
ڪيئن ٿيو پريباد آهيان ڇا چوان ڇا ٿيا ٻڌو،
هن بت تي درد ڪي اهل وٺا سمجهيو ٿي مون،
زندگي اعجازِ عمر جو نانءُ آهي هوشين،
رند ڪي "سار" عشرت جي سدا سمجهيو ٿي مون.

"نهر" سنڌي، سرهاري

نباھ

وٺا جي نام خاطر جيءُ جهور ٿوئي ٻيو،
سڳو نياھ جو هن ماڻ سور ٿوئي ٻيو،
هي جمال وڃا-وسون ساز الفت جو،
اسان ڪي چاه مان هي چڪو چور ٿوئي ٻيو،
انهن مان هڪڙن هي ٺاڻو چن مان پيار آهي،
ڏٺن سکن ۾ نئين سال ڏور ٿي ٻيو،
مڏهن به پنهنجو انسان ڪنهنڪي ٻيو هئدم،
نه پوءِ ڪدورت ٿي دل مان ڪور ٿوئي ٻيو،
جنن جي پاڻ مڪو چاهي ٿو، پوءِ سدس مرضي،
ٺاهون اهل وٺا پاڻ، ٿور ٿوئي ٻيو

شام و حجاز، لجد و يمن، دور دور
 صلحائي سنڌ، درس و درس
 دريائي علم و هنر هو، سو خوشڪو آي،
 ڪو ساهه را پئي ڪو ساهه را پئي
 آغاز برگ گل هو، ته انجام بوئي گل،
 هو به ابتدائي سنڌ، ۽ هي به انتهائي سنڌ.
 اي سنڌ جا جوان! ئي سنڌي سادو وطن،
 لرزند سنڌ سو، جو رڪي غور براهي سنڌ.
 ڪشيه سنڌ ڪي، ته پڄايندو خود خدا،
 گرداب ۾ اچي چي وڃي ناعذائي سنڌ.
 اُن کان ئي ئي لطيف گهريو، سنڌ لئي سڪار،
 مشڪلڪشا جو آه، ۽ حاجت رواني سنڌ
 ”سرشار“ ٻي تون باده حب وطن جو جام،
 پير مٿان نه ڌار، ٻيو ڪو پڄائي سنڌ.

رباعيات

آغا تاج محمد ”آغا“

رباعيات ”لطيف“

اذ ڪار لا شريڪ ل ڪي هٿن سان لاه، توه جي ذوق و شوق سان، تسبيح ڪي پناه، واجب ۽ فرض ستون هر گز نه ترڪ ڪري، نانگا تون نفس پنهنجي ڪي هٿن راه سان هلا.	مارو جهان پاڻ بنايائين چاه مان، احمد جو شان سان وڌايائين چاه مان، خلائق خاص مير محمد ڪروهر ڪي، محبوب انڪي، پنهنجو چوايائين چاه مان.
واحد ڪي لا شريڪ نه آه جنهن لاه، نهون هيچ ۽ هٿن سان محمد ڪي هٿن مڃيو، اوتو ۾ ڪين ٿاڻو، اهو مرد پاڪباز، هڪ ٻل ۾ پار پوي، ٻرين پنهنجي سان گڏيو.	عالم تي لطف عام جي خالق ڪئي لڪاه، الله جو حبيب، سڀن جي بڻيو پناه، تابع ٻئي جهان، محمد جي ئي چڪاه، سيد چويئو ان ڪي، ٻڌايائين بادشاه.

دول پہنچی، خواہشات ہو

آلہ چل شانس مان حاصل آہ
صورت پرینہ چس آہ جن کمال آہ
پانہني نئي خيال آہ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰ ۱۰۱ ۱۰۲ ۱۰۳ ۱۰۴ ۱۰۵ ۱۰۶ ۱۰۷ ۱۰۸ ۱۰۹ ۱۱۰ ۱۱۱ ۱۱۲ ۱۱۳ ۱۱۴ ۱۱۵ ۱۱۶ ۱۱۷ ۱۱۸ ۱۱۹ ۱۲۰ ۱۲۱ ۱۲۲ ۱۲۳ ۱۲۴ ۱۲۵ ۱۲۶ ۱۲۷ ۱۲۸ ۱۲۹ ۱۳۰ ۱۳۱ ۱۳۲ ۱۳۳ ۱۳۴ ۱۳۵ ۱۳۶ ۱۳۷ ۱۳۸ ۱۳۹ ۱۴۰ ۱۴۱ ۱۴۲ ۱۴۳ ۱۴۴ ۱۴۵ ۱۴۶ ۱۴۷ ۱۴۸ ۱۴۹ ۱۵۰ ۱۵۱ ۱۵۲ ۱۵۳ ۱۵۴ ۱۵۵ ۱۵۶ ۱۵۷ ۱۵۸ ۱۵۹ ۱۶۰ ۱۶۱ ۱۶۲ ۱۶۳ ۱۶۴ ۱۶۵ ۱۶۶ ۱۶۷ ۱۶۸ ۱۶۹ ۱۷۰ ۱۷۱ ۱۷۲ ۱۷۳ ۱۷۴ ۱۷۵ ۱۷۶ ۱۷۷ ۱۷۸ ۱۷۹ ۱۸۰ ۱۸۱ ۱۸۲ ۱۸۳ ۱۸۴ ۱۸۵ ۱۸۶ ۱۸۷ ۱۸۸ ۱۸۹ ۱۹۰ ۱۹۱ ۱۹۲ ۱۹۳ ۱۹۴ ۱۹۵ ۱۹۶ ۱۹۷ ۱۹۸ ۱۹۹ ۲۰۰ ۲۰۱ ۲۰۲ ۲۰۳ ۲۰۴ ۲۰۵ ۲۰۶ ۲۰۷ ۲۰۸ ۲۰۹ ۲۱۰ ۲۱۱ ۲۱۲ ۲۱۳ ۲۱۴ ۲۱۵ ۲۱۶ ۲۱۷ ۲۱۸ ۲۱۹ ۲۲۰ ۲۲۱ ۲۲۲ ۲۲۳ ۲۲۴ ۲۲۵ ۲۲۶ ۲۲۷ ۲۲۸ ۲۲۹ ۲۳۰ ۲۳۱ ۲۳۲ ۲۳۳ ۲۳۴ ۲۳۵ ۲۳۶ ۲۳۷ ۲۳۸ ۲۳۹ ۲۴۰ ۲۴۱ ۲۴۲ ۲۴۳ ۲۴۴ ۲۴۵ ۲۴۶ ۲۴۷ ۲۴۸ ۲۴۹ ۲۵۰ ۲۵۱ ۲۵۲ ۲۵۳ ۲۵۴ ۲۵۵ ۲۵۶ ۲۵۷ ۲۵۸ ۲۵۹ ۲۶۰ ۲۶۱ ۲۶۲ ۲۶۳ ۲۶۴ ۲۶۵ ۲۶۶ ۲۶۷ ۲۶۸ ۲۶۹ ۲۷۰ ۲۷۱ ۲۷۲ ۲۷۳ ۲۷۴ ۲۷۵ ۲۷۶ ۲۷۷ ۲۷۸ ۲۷۹ ۲۸۰ ۲۸۱ ۲۸۲ ۲۸۳ ۲۸۴ ۲۸۵ ۲۸۶ ۲۸۷ ۲۸۸ ۲۸۹ ۲۹۰ ۲۹۱ ۲۹۲ ۲۹۳ ۲۹۴ ۲۹۵ ۲۹۶ ۲۹۷ ۲۹۸ ۲۹۹ ۳۰۰ ۳۰۱ ۳۰۲ ۳۰۳ ۳۰۴ ۳۰۵ ۳۰۶ ۳۰۷ ۳۰۸ ۳۰۹ ۳۱۰ ۳۱۱ ۳۱۲ ۳۱۳ ۳۱۴ ۳۱۵ ۳۱۶ ۳۱۷ ۳۱۸ ۳۱۹ ۳۲۰ ۳۲۱ ۳۲۲ ۳۲۳ ۳۲۴ ۳۲۵ ۳۲۶ ۳۲۷ ۳۲۸ ۳۲۹ ۳۳۰ ۳۳۱ ۳۳۲ ۳۳۳ ۳۳۴ ۳۳۵ ۳۳۶ ۳۳۷ ۳۳۸ ۳۳۹ ۳۴۰ ۳۴۱ ۳۴۲ ۳۴۳ ۳۴۴ ۳۴۵ ۳۴۶ ۳۴۷ ۳۴۸ ۳۴۹ ۳۵۰ ۳۵۱ ۳۵۲ ۳۵۳ ۳۵۴ ۳۵۵ ۳۵۶ ۳۵۷ ۳۵۸ ۳۵۹ ۳۶۰ ۳۶۱ ۳۶۲ ۳۶۳ ۳۶۴ ۳۶۵ ۳۶۶ ۳۶۷ ۳۶۸ ۳۶۹ ۳۷۰ ۳۷۱ ۳۷۲ ۳۷۳ ۳۷۴ ۳۷۵ ۳۷۶ ۳۷۷ ۳۷۸ ۳۷۹ ۳۸۰ ۳۸۱ ۳۸۲ ۳۸۳ ۳۸۴ ۳۸۵ ۳۸۶ ۳۸۷ ۳۸۸ ۳۸۹ ۳۹۰ ۳۹۱ ۳۹۲ ۳۹۳ ۳۹۴ ۳۹۵ ۳۹۶ ۳۹۷ ۳۹۸ ۳۹۹ ۴۰۰ ۴۰۱ ۴۰۲ ۴۰۳ ۴۰۴ ۴۰۵ ۴۰۶ ۴۰۷ ۴۰۸ ۴۰۹ ۴۱۰ ۴۱۱ ۴۱۲ ۴۱۳ ۴۱۴ ۴۱۵ ۴۱۶ ۴۱۷ ۴۱۸ ۴۱۹ ۴۲۰ ۴۲۱ ۴۲۲ ۴۲۳ ۴۲۴ ۴۲۵ ۴۲۶ ۴۲۷ ۴۲۸ ۴۲۹ ۴۳۰ ۴۳۱ ۴۳۲ ۴۳۳ ۴۳۴ ۴۳۵ ۴۳۶ ۴۳۷ ۴۳۸ ۴۳۹ ۴۴۰ ۴۴۱ ۴۴۲ ۴۴۳ ۴۴۴ ۴۴۵ ۴۴۶ ۴۴۷ ۴۴۸ ۴۴۹ ۴۵۰ ۴۵۱ ۴۵۲ ۴۵۳ ۴۵۴ ۴۵۵ ۴۵۶ ۴۵۷ ۴۵۸ ۴۵۹ ۴۶۰ ۴۶۱ ۴۶۲ ۴۶۳ ۴۶۴ ۴۶۵ ۴۶۶ ۴۶۷ ۴۶۸ ۴۶۹ ۴۷۰ ۴۷۱ ۴۷۲ ۴۷۳ ۴۷۴ ۴۷۵ ۴۷۶ ۴۷۷ ۴۷۸ ۴۷۹ ۴۸۰ ۴۸۱ ۴۸۲ ۴۸۳ ۴۸۴ ۴۸۵ ۴۸۶ ۴۸۷ ۴۸۸ ۴۸۹ ۴۹۰ ۴۹۱ ۴۹۲ ۴۹۳ ۴۹۴ ۴۹۵ ۴۹۶ ۴۹۷ ۴۹۸ ۴۹۹ ۵۰۰ ۵۰۱ ۵۰۲ ۵۰۳ ۵۰۴ ۵۰۵ ۵۰۶ ۵۰۷ ۵۰۸ ۵۰۹ ۵۱۰ ۵۱۱ ۵۱۲ ۵۱۳ ۵۱۴ ۵۱۵ ۵۱۶ ۵۱۷ ۵۱۸ ۵۱۹ ۵۲۰ ۵۲۱ ۵۲۲ ۵۲۳ ۵۲۴ ۵۲۵ ۵۲۶ ۵۲۷ ۵۲۸ ۵۲۹ ۵۳۰ ۵۳۱ ۵۳۲ ۵۳۳ ۵۳۴ ۵۳۵ ۵۳۶ ۵۳۷ ۵۳۸ ۵۳۹ ۵۴۰ ۵۴۱ ۵۴۲ ۵۴۳ ۵۴۴ ۵۴۵ ۵۴۶ ۵۴۷ ۵۴۸ ۵۴۹ ۵۵۰ ۵۵۱ ۵۵۲ ۵۵۳ ۵۵۴ ۵۵۵ ۵۵۶ ۵۵۷ ۵۵۸ ۵۵۹ ۵۶۰ ۵۶۱ ۵۶۲ ۵۶۳ ۵۶۴ ۵۶۵ ۵۶۶ ۵۶۷ ۵۶۸ ۵۶۹ ۵۷۰ ۵۷۱ ۵۷۲ ۵۷۳ ۵۷۴ ۵۷۵ ۵۷۶ ۵۷۷ ۵۷۸ ۵۷۹ ۵۸۰ ۵۸۱ ۵۸۲ ۵۸۳ ۵۸۴ ۵۸۵ ۵۸۶ ۵۸۷ ۵۸۸ ۵۸۹ ۵۹۰ ۵۹۱ ۵۹۲ ۵۹۳ ۵۹۴ ۵۹۵ ۵۹۶ ۵۹۷ ۵۹۸ ۵۹۹ ۶۰۰ ۶۰۱ ۶۰۲ ۶۰۳ ۶۰۴ ۶۰۵ ۶۰۶ ۶۰۷ ۶۰۸ ۶۰۹ ۶۱۰ ۶۱۱ ۶

”جو کچھ“

جیسا کہ میں نے پہلے ہی عرض کیا تھا کہ اس وقت
میں نے اپنے دل میں یہ سوچا تھا کہ میں نے
اپنے دل میں یہ سوچا تھا کہ میں نے
اپنے دل میں یہ سوچا تھا کہ میں نے

قطره قناریمخ

احمد خان مصرائی "آصف"

قطعه قاریخ طبع "دیوان بیدل"

”ستڙي ادبي ٻورد“ وارن کي هجي صد آئين،
جن وکي علم و ادب جي گرم محفل خوب خوب،
شوق مان ۽ ذوق سان، شايع ڪرايون ڇپي ڪتاب،
سي سڀني آهن پڙهڻ پڙهڻ جي قابل خوب خوب،
هاڻ شايع ڪن ٿا قادر بخش پيڙل جو ڪلام،
هي ڪتاب آهي عجب حمد و فضل خوب خوب،
”آمناء“ ديوان پيڙل جي نون لکت ناريح طبع.

سر وحب سان گڏو، ديوان بيدل خوب خوب

1333

Fig. 1

١٣٢٣ = م. + ١٣٢٣ هجري

سيارو، ۱۹۵۵ع

(139)

سہراٹ

Portrait of a man with a mustache and a large, ornate headdress.

Portrait of a man with a mustache and a large, ornate headdress.

افسانا

جمال الدين ابرو

غلام رباني

حفیظ احمد شيخ

دلدار حسين موسوي

بيگم عبدالله چنه

خواجہ غلام علي الاقا

اباز قادري

مستانو

ابن الياس سومرو

اسد لکڑائي

زکند من مژي نبر-نحي، مشکدي و پره-نبر-نحي، و
فتح جو اظهار هو

پھر لایے کہ میں یہاں خزانہ ملی، مگر کچھ نہ تھا۔

چون تي پوءِ کسي به چواڻدي هئي
هي اٿس ته وڏو سودي اها
مڃڻ جي اها خاص نشاني هئي
پوءِ کي به چوندي هئا.

پهري نه ځي - هر چو چنگو مژم وځي، پر چپ مښي "مښي" پهري نه ځي -
 سند خو سند نه وځي - هر چو مښي مژم نه ځي، خو مښي مښي نه ځي -
 مښي کښي نه وځي - هر چو مښي مښي نه ځي، خو مښي مښي نه ځي -

پهرل شاه کي چڻ سرڪار دوجھان وڏن سرٽيفڪيٽ مٿي هو تڏهن انهن ۾ علي ۽
مؤڪوڙو ملازم سندس هٿ چمدي ڏاڙهي پيا ڏکائيندا هئا عام روايت ماڻهو ڪنهن ڪم تي
مٿيا هٿ سڀني جو ڪم هو کيس پيرين ٻوڙ. سندس چمدي ۽ بي ڀڙسي ڏوڙهي ڪم تي
ورين هوندي هئي سڌئين سرمو پائي تيل هڻي بگرندي هو ڪڏهن مٿي جهلي، روج پيا ڪري
پانهن جي موڙ سان ٻاڙڪي ڏڪيندو هئدو هو ساڻي جي ڪڙي پير سان ڊڪڪڻ ڪندي ڪنهن
ڪڏهن مٿي هوندو هئس، پير اکيون نور وانگر ڦرنديون اينديون هئس نه ڪو مون تي نه
ڪو نه ٿو.

شاه ٺڪهندو هو ته محوئي به ماڻهي ويڃي هئي سندس وڃڻ کان پوءِ ڪنڊن تي ڌاري
غير منيءَ سال گهائي، ٻانهن کي پوئتي سڻي، ڏڏڪ ڏڏڪ ڪري هلي نه بڪريجي ۽ اُن جي
شاه ڪنڊ ورائي پوئتي ڏسندو هو ته مهڻ ٺهرائي وات تي هڪ رکي ڪل کي روڪندي هئي
ان وقت سندس شرارت ڏسڻ وڃان هئي!

اڄ سڙي ويڃاريءَ کي پيشو ڪرڻ مليو هو. ٻرين ٻولڻ شروع ٿي آيا. ٻين ٻن
هيڃي وٺي، ٻن ٻڌن مٿي ڪري، نٿو وٺ وڌائي، ڪٿڻ ٿاڙي، اٺلار ڪٽي،
”ماما پيشو ڏي“. شاھ کي چڻ ته ٿاڻو اچي ويو! ٻانهون لوڏيائين، مٿو لوڏيائين، ڪٿڻ ٿاڙي،
مٿو ڪٽيائين. ”ماما!“ شاھ کي گف وٺڻ لڳي، باھ ٿي ويو. ”ڪٿي هي ڏي؟“ ”دهي
نه...“ ممڙي هر مڃڻ تي هريل ٿي ڪانه هئي. هڪدم لوڻو ٺاهي، هٿن جي ٿڌي چڪ
هئي، اکيون ٽوٽي پوي رهي چيائين ”ممڙا!“ ٻن اڄ سڙس مٿي ڏسڻ ٿي، ڪٿڻ ٿاڙي،
شاھ ٻڌي واري رومڙ ڪڍڻ سڏو هليو آيو. اٿڻ تي اٿڻ ٿي، مٿي ٿي، مٿي ٿي، مٿي ٿي،
معموم ممڙي لڙڻيون پٽيڻدي وٺي، ڪاٺس هڪ ڏانهن ڏسڻي. ”ڇا ٿي؟“ شاھ سڄو ڪاوڙو پر
ٻئي ڏکيو، چڻ چڻ ٿي، ڪاٺس چي، ”اها ٿي، اها ٿي، اها ٿي، اها ٿي، اها ٿي، اها ٿي،
ان ڪلهه تي سور ڪيو نٿا ٿي، ٿي اها ڪار وڏي نظر آئي.“

اېښه چې ځي ځي منن و نه و هيو. مومي اښون ټولي پي ځي نه راځي نه پي، "ماما!...
شائين پشو-"

پش مڙي ۽ ٻي تي هٿ رکيو. سندس وار وار کڙو ٿي ويو. هن اصل ۾ رٿو، سندس بدن مان ڇڙڪڻ ٿي ويو. هن جون ناسون گونجاري ويون، مڪون پڙهي ويون، ڏند ڏندن سان ملي ويا، اکيون هڪ هنڌ کڻي ويون - ويون لڳيون ٿينديون - ويون ٺٺيون ٿينديون، ڇڻ ته ڪاٺ هئا ۽ ڇاٻڻ، شاهه جو گهر.

غلام رباني (سنڌي)

«اٺرُ ڏاهي اُنجا، تہ ڪنهن کي ڪارُون ڪن؟»

(شاه)

جڙڻ جو ڏس جي چانڊاڻ لاهيل هئي. ڪٿي ڪٿي آڪاس ۾ ڪو ٻاڏو ٽڪي ٿي،
تہ سڄوئي آسمان هڪ نوراني چادر سان ڍڪيل هو مهران جي سطح تي هي لکي
چڻ تہ ڪو چاڊيءَ جو تہ آهي. ٿڌي هير پٽي گهلي... پڙي ساگر جي ڇوڪري لڏي
لندي وڃي سر ڏيو پئي ويئي.....

بچل جا ابا ڏاڏا به اهائي ڪرت ڪندا هئا. «ڪاريون چاريون ڇڄ، ڇريون، جن جي
معت سڄيءَ سان.» ماءُ تہ لڏين تي موڪلائي وئي هئس، پر سڄن جي ساوڻ ٿيس تہ پٽن ۽ پٽي
ڊگهيري. بيگر هو. سدورو ۽ ساجهو ۽ منهن ۾ ملوڪ. نوران سان ٻين تہ لڏي لاڪر
هئس هينر جڏهن ريهه ٿي لڏيس، تہ نوران جي مائٽن نوران کي منع ڪئي تہ «ن، بهههه بهر
بچل: دنيا جا وات ڪنهن ڪن بند يا آهن.»

بچل ۽ نوران کي ڏک تہ ڏاڍو ٿيو، پر «نهائين» کان ٻين هڪ سهد ٻين. مڙي
سارو ڏينهن ٻاهر ٻال تہ نڪري. «سو اڃ رات نوران ساڻس ملڻ جو انجام ڪيو هو

نوران پڙي تي چڙهي، تہ پڙيءَ لوڏو کاڌو. بچل ڪنڌ ورائو، ۽ نوران تي بهر پيس
«اوهر ڪٿي؟»

«ابي اماڻ کي ٿي تہ هينر آئي آهي!» نوران ڪلندي ورائو
نوران سڙه کي ٽوڪ ڏئي پئي. بچل وڏي ونجهه ۾ هٿ وڌائين تي پڙي وڃي -
ڏاهن وڏي شروح ڪيو پڙي ٻائيءَ جي لاه تي لٿي، تہ بچل وڃهه ٻڌي اچي نوران -
ڪڏهين.

نوران ۽ بچل سڙه تي ٽوڪ ڏيو هڪ ٻئي سان اليوت اٽڪايو پيا هئا ٿڌيءَ هير جا
جهونڙا نوران جي ڪارن وارن سان پئي ڏيڏيا، س سا ٻاڇولا بچل جي چاٽيءَ تي پئي پيا.
جڙڻ جو ڏس جي چانڊاڻ لاهيل هئي، ڪٿي ڪٿي آڪاس ۾ ڪو ٻاڏو ٽڪي ٿي، س سڄوئي
آسمان هڪ نوراني چادر سان ڍڪيل هو. مهران جي سطح تي هي لکي چڻ تہ ڪو چاڊيءَ
جو تہ آهي. ٿڌي هير پٽي گهلي پڙي ساگر جي ڇوڪري لڏي وڃي سر ڏيو پئي ويئي.
«اڃ رات ڪهڙي تہ وٺندو آهي، سڄي نوران!» بچل نوران جي وارن ۾ آڱريون
وڇوڙيندي چيو.

”تون“ نوران مشڪو

”توکان گهٽ.“

پهري ڪٿي ڏٺو، ۽ ائين معلوم ٿيو جن ڪتاب جو هڪ نسخو هو.

”اڄ پڻ نه ٻڌاءِ.“ نوران بچي جي ائين ۽ ڪجهه وڃي ڪري.

”اڳ ۾ تون ڪجهه ڳاء.“ بچل مشڪو

”هوءَ پڻ ٻڌائيندي ٿي.“

”انجام آ.“

بچل ڪشورو ڪٿي آيو، تارڪي آگر سان چيو پٺئين، ”تن“

نوران چپ چوريا :

”او، رهي وڃ رات پٺپور ۾ ا“

پٺين ٻوندي سان،

چوندي سان،

... رهي وڃ رات پٺپور ۾ ا“

او، چڙهي ته جبل چوٽ تي،

پانهون ٻڌندي سان،

چوندي سان،

”رهي وڃ رات پٺپور ۾ ا ... رهي وڃ رات ..“

”وھ وا وا واھ وا“ بچل جهونگار يو

”هائي تون پٺيان ٻڌاءِ.“ نوران چيو.

”حاضر“

”پر ٻڌ، اڳ ۾ هو نه ٿو ٻڌو ٻڌاءِ جيڪو پٽ ڏئي ٿو آهي.“

”ٻڌ پٺا!“

بچل ڪر ٿي هٿ رکي، ”الو ميان“ ڪئي. ٻائيءَ جي چولين بيڙي سان لڳي ”ٺهڪ،

ٺهڪ“ جو آواز ڪيو، بچل ڳائڻ لڳو.

”ڪڏهن ڪانڌ ڇت ڪيو، جهو پئو جهن ا“

ورريءَ وانڍون اڏيا، پڪا سي ۾ پٺن؛

اتر ڏاهي ان جا ته ڪنهن کي ڪارون ڪن ا

وارث وري تن، اچي شال اولو ڪري.“

”صدقي وڃان پر پٽ ڏئيءَ جي ٿاڌو ٿاڻ.“ نوران ائين ۾ آڱريون رکندي چيو.

”هائي پٺيان ٻڌ.“ بچل پٺيان ڪٿي چين سان لڳايون.

پرڀات جو سو هو. جو طرف چپ چاپ اڳي رهي پٺي سان، ڪرندڙ آلاپ مھراڻ جي

چولين تي لڻند، چوڌاري پکڙيا پٺي وٺا آڪسس ۾ ڏريءَ جي نور پٺي وٺو؛ محبت واريون

دلپون ڪڍڻ ۽ ٻار تي ڏڙڪي رهيو هيو. ائين ٿي لڳو جن ته درٻار شاھ جون چوليون،

ڪناري وارا وڻ، آسمان ۾ تارا ۽ چنڊ، سڀ پيس جي آلاهن تي جهومي ۽ جهوٽي رهيا آهن.

« امان مان اسڪول ڪونه ويندس »

صبح جو ننڊ مان اٿيو ته انگ ٻيا پڇنس. اڪيون سهڻي پڇيون ڏنڻ لڳا، ماءُ به ڀڄي گئڻ تي پير. «گڏ! او، اها گڏ! اها آئي! اسڪول ويندس نه»، «ها، ها، ها» هنن جي آواز ۾ چيو، مٿان پيل گدي سيري ڪٽ ڪٽ کان هيٺ ٿيو. ٿيو ڪڏهن هو ڏسڻ ٿيڻ جهڙو ڪٿي سون ڏوٽڻ، ۽ اچي ماءُ کان نيرن گهرين ٿي. واکا چڱو رکيل هئا، مٿس نه ڪو ڏٺو. ڏٺو لسيءَ ڇڪو وئي ۾ وجهي چڱو ڪانه شروع ڪيائين. ٻاروٿا چڱو ڪيائين ۽ ٻي انهيءَ جي هن لسيءَ ڏک مان گيتون ڏني ٻئي هيٺ لائڻا.

بيرون ڪاٺي سس ڪيائين نه ٿيو، جاري ۾ پيل اندڪن ڦرهيءَ تي نظر پيس ته ٿڌو ساهه ڀريائين. گهڙي سوا اٺي ٻيڙي رهيو. پوءِ هور مان هور مان جاري ٿي ۽ ڏٺو شروع ڪيائين پر به چار پير پري هو وري بهي رهيو. ماءُ ڏي منهن ڪيائين. سندس منهن مان ڏک ۽ پڇڻ ٿي سگهه. «امان... مان... اڃا اسڪول نه وڃان» هن من من ڪري ماءُ کي چيو، «ڇو» ماءُ ٿي چي، کيس خوب ٿيو ته مٿان مٿس لس ماري. ڪٽهه هڪ ڪري جاري ڏانهن وڌو. جاريءَ ۽ ڦرهيءَ ۾ هڪ وجهي هو گهر کان ٻاهر نڪرڻ لڳو. در تي پهتو ته اکين مان ٻه گوڙا وهي اچي گهٽ تي پئس. سڄي واٽ هن جو ڪٽهه هڪ هو. هو ڏڪندو ٻي ويو. هن جي ڪا به ماستر جي راکس جهڙي شڪل اسڪول ۾ رول گهٽائيندي به ٿي.

اسڪول ۾ پهچي، هو وڃي پهچي جاءِ تي ويٺو، ۽ پهچي چولي جي پاڙ سان گڏوگڏ اڪهڻ لڳو. هن ڦرهي کان لکي هئي. لکڻ ته ٺهيو پر ميساري به ڪي هٿائين پر ان ۾ هن جو ڪهڙو ڏوهه؟ جڏهن هن کي موڪل ملي ۽ ڏهن ۾ ميل پٺت تان اسڪول مان موٽڻو هو، ته مٿس هن کي چاڀس کي ٻيءَ تي ماني ڏيڻ لاءِ مڪو هو. ٻئي به ويجهي نه ڪيس هئي. پوري ڪردار پٺت تي هئي. وڃاڻو ويندي ٽڪهي پيو. ايندي ته اصل وٽن تي پيس. ڏٺي ڏٺي حال ٻئي آيس ته استاد کي مرستو احوال ڪري ٻڌائيندو، پر استاد معبدو، سا گالهه هن کي اعتبار نه ڏئي ٿي آئي.

هو انهن گهٽين ۾ ويٺو رهيو. ڦرهي نه لکي اچڻ سبب ٻين جيڪا مار مٿي هئي، ان جي فڪر ۾ ڦٽل هو. سندس ماني ليڪر پنهنجا پنهنجا سبق ياد ڪندا رهيا، ۽ هو دل تي دل ۾ روئندو رهيو. رڪي رڪي دل ۾ خيال تي آيس ته پڇڻ وڃي، پر ڪٿهه هن، سو کيس سمجهه ۾ ڪن ٿي آيو. ۽ پوءِ سندس اڳيون پاڻيءَ مان پر جي بهي آيو، ۽ هن پهچي چولي سان اڳهي ٿي چڙهيون. نيٺ اها مهل اچي وئي جنهن جو کيس ڏپ هو. استاد ڏٺس سبق پڇيو ته هو ٻڌائي نه سگهيو. هو ڇپ ڪري بهي رهيو. ان پٺت ماستر ڦريون ڏٺيون ته به هي مان ڪيو ويٺو هو.

[illegible]

آخر ۾ ڏينهن هنجي ڳولائي شرافت ۽ مادگيءَ جو پيءُ ٿاڻو وٺي لاءِ هڪ شهري شاعڪر اچي نڪتو. هيءُ اناج جو واپاري هو ۽ ڪراچي ۾ رهندو هو. چون ٿا ته هو اصل هڪ عشي خالي غريب شخص هو! مگر جڏهن پاڪستان بڻو تڏهن گهٽ ۾ گهٽ ڪي ڏهه هزار روپيا روڪ وٺي هئا، جو انهن مان ٻه ٽي هزار هڪڙيءَ ئي خرچي جاءِ ورتائين، ٻه ٽي هزار ٻين کي ٻه ٽي هزار ٽنڙي ۾ لڳايائين، ۽ هينئر چئن پنجن سالن جي قبل عرصي ۾ ڏهه هزار روپيا هنجي ڪاٽي پنڪ ۾ جمع هئا. ۽ ڏهه هزار کن ڪاروبار ۾ سينڙين.

سڀا هن سادي ڳوٺ جي هڪ سادي ڌيءَ هئي۔ حسين ڪيهر ۽ معصوم۔ هجي پٽ ۽ معصوميت جو هڪ درياھ موجزن هو، جنهن ۾ سڀ ٽميل ڪهڙي نسي۔ ڳوٺن تي جاھي

پهرين ڏينهن جڏهن هوءُ ڪوهه تي پيءُ جي ماني لڏي آئي تڏهن سٺ صبح هجي
 پيرسڻ پيءُ سان ڪٽڪ ٻولي رهيو هو. بهاراريءَ ۾ اڪثر نه آهي حبيب نه اردو، ۽ نه ڪڏهن
 انجي سرور تي محسوس ڪئي ويئي آهي؛ ڇاڪاڻ ته هتي هرڪو ٻئي جي وياءُ کي پيش ۾
 سمجهندو آهي. جڏهن بگاڙ دوشدره ڪنهن ڌارئي کي ڏسدي آهي ته شهر ڪا ڪٽ هڪ
 ڪري پهچي ڇاتي سر تي ٻيل ٿاهي ۽ چادر سان ڍڪي ڇڏيندي آهي. سڀ به ميٽ کي ڏسي
 ائين ڪيو؛ مگر صرف اکين هڪ ڪرڻ سان حس ٿورو ئي ئي لڪي سگهيو.

سيت حيران ٿي ويو. ههڙو حسن هن اڳ ڪٿي به ڪونه ڏٺو هو. هن سڀا کي ڏسندي ڏسندي، پنهنجو خيال ڪراچيءَ جي الفنسٽ اسٽريٽ ڏانهن ڊوڙايو، جتي خاص ڪري شام جي وقت، رنگ، ٻه رنگي ڪپڙن ۾ ملبوس حسين جا جهڙا نظر ايندا آهن، ۽ هر ٻه فروخت جي بازار گرم هوندي آهي. هن پنهنجي نگاهه ڪرڻن جو ڪرڻ جي اڌ اڳهاڙين نڪن کانوڻي گت هٿ

«شادی لا» -

“من کلام انکار کبر اھی۔ دیر نہ صرف اوہانچے

”سچ ئی جوین۔ دیر برابر اسان ۾ آهي، پلائين ڪنوار کي
هي ڀرڻ ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي
مڙهو ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي ڇڏي
۽ لاڙن کان پوءِ اسين هميشه لاءِ گڏ رهنداسين!“

[illegible]

سینا سیتھی می توڑی ہے ڈاکٹرس پورو بہاریوہ کیں۔ ہوءے حب حب اب ای تیر و نی ہے
وہی بنی ہے کر کرٹ لگی۔

پہلی ہفت تہی پہل دانش طرف وڈی ہا، مگر شاد شہت ری، حی عت ہا، می و ہا

سيٽ طريل هٿ ۾ هاري. هن ڏٺو ته سمجهيو ته هتي شهر وارو نه ٿيڪو بلڪه گهڻو
ٿيلو ۽ ضرور ڪا ائين ڏٺا ٿاڻي ٻوڏي، ٻڌي هن ڏوڪي ۾ ڏسڻ وڃڻ شروع ڪيو.
هنڪي چڱيءَ طرح معلوم هو، ڪوڏن جي سادگيءَ جو ٿاڻو ڪٿڻ وڃي، ۽ هنڪي ڪٿڻ
پنهنجي ڏاڍي ڦاسائجي.

ٻئي ڏينهن جڏهن سما مٽي تي ڏڏا جي ڏاڏي وٽون، هٿ ۾ اس جي هٿ ڪيون، هر سڌ زمين تي وڇاڻ ڪاھ، اي اڙ ڪڍي ٿي آئي، تڏهن هن نيس وڏي ڇوڪري ”سيما“ ڀڻا توڻ هن پرديسي پاڻ کان اڃا ڪو به راز ڪونه ٿو ڄاڻي ان لائق به نه آهيان جو توڻ موڪلي پنهنجو پاڻ ڪري ڪولس، ۽ ٻه اکر ڪاهاڻي! مون ته هي ٻيءَ کي پنهنجو ٻيءَ ڪري سگهيو آهي جو کيس پنهنجي ٻائي برابر ٿو سمجهان! ۱۱

ان وقت الڄي هجي نئين پانهن ۾ ڪٿان اچي ٿا
سيما کي اهڙي ننڊ ۾ سهاري ڇڏيو. پوڙهي ۾
ڏينهن جي گرم ٿيل ڏيڻ کي وري هلي ڪه
هن کان اڳ ڳوٺ ۾ ڪوبه اهڙو واقعو

ڇا چوندو؟ هي ڪنهن جو سڀن بد ڪري ڪنهن جو ڪندو
اڳيان ڪٿي ٿي سگهندو؟ حالانڪ هن چڱيءَ طرح
ڇهرو ۽ رٿندڙ اڳيون شاهد هيون. هن دنيا ۾ ڪنهن
۾ ڪنهن بابت ڪو به ڄاڻ نه هئي. هن دنيا ۾ ڪنهن
۾ اهڙو ڏسي نه سگهجي. هو ڪنهن جي ڪنهن
ڏانهن ڏس نه سگهجي. هو ڪنهن جي ڪنهن
لاڻ ختم ڪري ڇڏي.

مڪر نور جي خوب گرم ٿيڻ ۾ ڪو به ڪو نه ٿي سگهيو هو.
هن ۾ وڌيڪ رنده رهڻ جي خواهش هئي. هن ۾ ڪو به ڪو نه ٿي سگهيو هو.
پيرس پيءُ جي بد هئي. معنيٰ هڪ ئي ڏيڻ ۾ هن ۾ ڪو به ڪو نه ٿي سگهيو هو.
پاڻ اڻ کي سڀڪ چئي ڇڏي هئي. هن ۾ ڪو به ڪو نه ٿي سگهيو هو.
باني صرف هڪ آرو هجي دل ۾ هن ۾ ڪو به ڪو نه ٿي سگهيو هو.
ڏسڻ لاءِ ئي هو ڏيڻ ۾ هن ۾ ڪو به ڪو نه ٿي سگهيو هو.
هجي دل ۾ ڪو به ڪو نه ٿي سگهيو هو. هن ۾ ڪو به ڪو نه ٿي سگهيو هو.
۽ اڄ جڏهن هو ٿي هن دنيا ۾. هن ۾ ڪو به ڪو نه ٿي سگهيو هو.
ڪنهن لاءِ اسر جو اٿي، ڊگها ڊگها، هجي هر ڏيڻ ۾ ڪنهن لاءِ. هن ۾ ڪو به ڪو نه ٿي سگهيو هو.
ورني ڪنهن لاءِ ڏينهن جي سج گرميءَ ۾ سڙسڙس ۾ هن ۾ ڪو به ڪو نه ٿي سگهيو هو.

اهي ڳاڙهون ڳڻندي ڳڻندي هن پنهنجي ڪهاڙيءَ جي سرويڪ بهنجي پٽ تي رکي ۽
اسان طرف اڳيون ڏيڻ ۾ ڪنهن لاءِ ڪنهن لاءِ ۽ پٽ تي رکي ڪهاڙيءَ
کي جهڙڪو ڏنائين. پٽي پٽي پيرس پيءُ جا اڏا اچي پٽ تي پيا ۽ پاڻ ڏور هٿ ڪري
ڦٽڪن لڳو.

- ۽ هو ڏانهن ڊگهي گاڏي هلندي ٿي هلي، ڊگها رستي جا وقف هئا. سڀا جي گردن مان
گرم گرم خون سڙهو ڪري وهي رهيو هو ۽ سنهڙا ڦوڏرا ٿيڻ، هڪ هن ۽ ٻيو هن ۾ سرح
نفس بڻائي رهيو هو. گویا قدرت خود پنهنجي هن سان سڀا کي ڪٽر ٿيڻي رهي هئي. هجي
مثان پهل پوئي بد وٽ ۾ رنگي لال ٿي پئي هئي. جڏهن ڊگها ڊگها ڊگها ڊگها ڊگها ڊگها
ٿڌهن سڀا ڊگهي گاڏيءَ ۾ اٿس ڳڙهي پئي هئي هن ۾ ڪو به ڪو نه ٿي سگهيو هو.
ٿي ڊگهي پئي ويئي هوندي آهي! دنيا هنهن کي ڊگها ٿيڻ سان محروم ڪيو، قدرت انهي
دل تي تب پوري ڪئي هئي. جيتري هڪ اس دل ۾ ڪري هجي، ڪراچي ۾ وٺي هئي. ۽ ان هن
سان ڪجهه پونجي بد ساڻ ڏني هئائين. ته انهن هڪ اوچي ڪلاي گدي ڪيو اڀر سان ڪا شادي ۽
وقت پهريديس. ڪراچيءَ مان ته هجي ڪجهه. بد وٺي نه سگهي هئي. پر قدرت جهڙڪن دلي
جو ڪوبه بند لڪل ڪونهي، تنهن سڀا کي پهاڙيءَ مانوس ڪرڻ ۾ ڄاڻو ۽ هنجي پوئڪ ان
حقيقي رنگ سان رنگيائين، جنهن ساڻ ڪراچي ته ڇا پر بهشتي پانن جي گلن جا رنگ بد
حشاوت ڪري نه سگهن.

مٺي

ٻين عورتن سان گڏ هوءَ به منهنجي مائڪڙ وٽ مزدوري ڪرڻ ڀري هئي. هوءَ به ڏاڍي گهڻو ڳالهائيندي نه هئي، پر ڪم سڀي کان گهڻو ڪندي هئي. هو ڪم ٻن ڏينهن ۾ ٿيندو هو. مون سان هي ڪي چوندو هوس، ته هڪدم ڪندي هئي. ٻيون عورتون سڀي موڪرن ڇڏي مان ڪنڊن ٻيون ڳالهائينديون هيون، پر هوءَ ڪنهن سان به ڪو به ڳالهائيندي هئي. هي ڳالهائيندي هئي ته فقط منهنجي پٽ ڏاڏو سان. ڏاڏو عمر ۾ چئن، پنج سالن جو هو، پر بهرحال ٿوري سڀي ۽ ٻوٽي جي ڪري ستن، اٺن سالن جو پٽي لڳو. سندس اکين ۾ شهزادن جهڙو چمڪو آيو، ۽ جيڪو ساهي ۽ وانگر سمجهس جرئت هئي. هلندو هو ته سون ٽي ٻه روپيا ڇڏي ڪو وٺي ڏيندو. منهنجي سڀني تي ڪوليون ڪاٺن ٺڪتو آهي. ڏاڏو وٺڻ جهڙو ٻار هو.

هڪ دفعي مان پنهنجو ٻار روڪي نه سگهيس، ۽ کيس گل جي هڪ ”مٺي“ کڻي ڏيڻ. ڏاڏو روئڻ لڳو ۽ ماءُ کي چوڻ لڳو: ”اما هن هئي“ جي ”لڪائي آهي“. ڏاڏو جي ”چي“ ٿڌن ٿي ڇڏن مائٽس گل تي ٻار ٻار مٺيون ڏنيون. مان ڏاڏو شرمندو ٿيس. دل ۾ سوچڻ لڳس ته هن چوڪري تي آخر ڪيئن فتح حاصل ڪئي؟ ٻار مون کي به پنهنجو هو، پر هن کي ڪنهن به ڪڏي جي شيءِ سان هرڪو فتح ڪري ٿي سگهيو: ان ۾ ايتري جرئت ڪئي. شايد ان جي ماءُ جي ٻار ۾ اهڙي اونھائي نه هئي، يا ”هرڪا عورت ماءُ تي ٿي سگهي“ وارو مقولو ٻرو ٿي ٿي آيو. بهرحال مون کي ڏاڏو جي ماءُ جي خصلتن ۽ ڏاڏو جي جرئت انهن تي ويجهو ڪيو. مون ڪوشش ڪندي نيس انهن ڏي ويجهو قدم وڌايو.

ڏاڏو جي ماءُ هڪ ٻيهر هئي. چڱي گهر جي عورت هئي. مٿس مڙڻ بهر کيس مٿس جي وشتيدارن ملڪيت ڦري ڪڍي ڇڏيو هو. ڏاڏو خاطر هن ”شرم ۽ حياءُ“ ۽ وڏائيءَ کي ڳڙهي ۽ ٻڌي مزدوري شروع ڪئي هئي. پورت ان مان به خيرڪي ٿيندي هيس، پر هن ڏاڏو کي ڪنهن جي اڳيان هٿ ٽنگڻ جي تعليم نه ڏني هئي. پاڻ رڳو سڳي ڪاٺي، هن ڏاڏو کي چڱو ڪارايو ۽ بهرايو ٿي. نالي ۾ هوءَ ”موني“ هئي، پر هن پاڻ کي لوهر کان به سخت بڻائي ڇڏيو هو. معلوم ائين ٿي ٿيو ڇڻ هن پنهنجي ”سائين“ کي ڀري هڻي هڪ پاسي رڻي ڇڏيو آهي. جيتوڻيڪ هوءَ شڪل شباهت جي ملي هئي ۽ سمجهس آهو کي هو جو هڪ قبول صورت عورت ۾ هئڻ کپي، پر هن پنهنجي انهيءَ مقوليت کي پاڻ ڄاڻي پڇي مٺيءَ ۾ لوڻي مڙو ڪري ڇڏيو هو. هوءَ صرف ڏاڏو لاءِ هئي، ۽ ڏاڏو صرف هنجو هو. اهوئي سبب هو جو هن جي ”مٺيءَ“

پر آهي ٻاڪي رهي هئي. هو ڪجهه دير کان پوءِ اڏانهن هڪ اهڙي رستي تي
ملي ڪالو هئو. مون ڪجهه دفعا دائود جي بابت پڇيائين ته ”ڇا تون ڪا رستي ڏسي ٿو؟“
پهري ڪجهه دير کان پوءِ هو ڏانهن آيو ۽ چيو ته ”اها رستي آهي.“
ڏي وڌندي وڃي: پر هر ڪڏهن به ڪنهن جي وٽ ڏانهن وڃڻ لاءِ اهو رستو آهي ته
کان هوءَ هميشه ڦٽيندي هئي. ائين ئي ڏٺو: اهو رستو جي ڪجهه دير کان پوءِ
پر ڇڏائي رهي هئي پر اهو رستو اهو ئي رستو آهي ته ڏانهن وڃڻ لاءِ اهو رستو آهي
هجي ”مون به سوچڻ جو چاهان ڇا پر اوهان سمجهو ٿا ته ڪڏهن به ڪڏهن اهو رستو
هوس پر ڪير وڃي ڪو ڪنهن وٽ اهو حالتن ۾ ايندو ويندو رهندو.“

هڪ ڏينهن صبح جو وقت هو ته دائود منهنجي دروري تي سڏي چوڻ لڳو.
”اٿي سڏي“ مان ترڪي تي سائس ويس. ڏٺو ته سونئي ٽنهن ٻنهن تي آهي پنهجي سڏي
کان سڪل مانيءَ جو ٽڪر کڻي دائود کي ڏنائين ۽ دائود جي ٻانهن مون کي ڏانهن
ڏوريءَ مون کان ٻانهن ڇڏائي ماءُ جي منهن تي منهن رکيو. پر سندس ماءُ جي ”هئي“ ڏوري
رهجي وئي ۽ دائود روئندي روئندي آئي ئي سمهي پيو. مان سٺل دائود کي ڪير ٿاڻي
منهنجي ڏاڍي ههڙي مهنگائي جي وقت ۾ دائود کي پاڻ وٽ رهاڻي کان ڪيسو. مون ٻاڪي
کي سڏيو: دائود جي حال تي رحم ڏياريو: کيس چيو: ”دائود لاوارث ۽ بيمر آهي، اوهان جي
۽ اوهان جي ٻچن جي بچت سچت ڪائي وڌو ٿيندو، وڌو ٿي اوهان جي گهر جو نمڪ حور
لوڪر بنجندو.“ پر مالڪن هڪ ٻيڙي چوڪري کي پنهجي مٿان مصيبت سمجهي ٿا وٽ رهي
کان انڪار ڪيو. آخر شام جو مالڪ آيو. ان کي سڏيو جنهن خدا ترسي ۽ سڌي سڏي
دائود کي رهاڻي قبول ڪيو ۽ مالڪن کي به سمجهايو ۽ دائود اتي رهڻ لڳو.

پر دائود اهو ساڳيو دائود نه رهيو، جنهن کي هڪ ڏينهن منهنجو ٻار چيو، ڇو ته
هو، سو هينئر منهنجو ٻار هيڏانهن هو ڏانهن جون نظرون پڇاڻيندي چپ چاپ برسرِ دور هو.
بلڪل اهڙيءَ طرح جهڙيءَ طرح هڪ ٻئيڙي ٻهڙي ڪيترن ڏينهن جي بڪ سب ڪري چي
ڪنهن اڇوت جو پٽ کڻندو هجي. هو جڏهن پنهجي مڙي ۾ ايندو هو تڏهن اهو
هوڏانهن ڊوڙندو هو، راند ڪندو هو. مان سمجهندو هوس ته اهو ٿو ڪري پر هو ڪرندو
ڪونه هو. ڇو ته کيس خبر هئي ته هر ڏک، هر زحمت جو علاج ”هتي“ به گهڻو ڳڻي
چدا ٿي چڪي هئي. چوڪرا لڳس، ماريندا هئا، پر هو چپ رهندو هو: ٻن ڏينهن ٻن ڏينهن
پر اوچنگارون ڏئي ڪونه روئندو هو. هو ڏينهن ڏينهن پنهجو ٻار ڏيکاري وڌو،
منجهان اها حرمت، اها الڳائي ڇڏي وئي. مان ڪجهه اهو ڏسندو
هوس ته مون کان ”آه“ ڪري ويندي هئي.

هڪ ڏينهن دائود ٿي ڪجهه وقت گهر ۾ ڪونه ٿيو، اوچتو مالڪن جي رڙين تي معلوم
ٿيو ته مالڪن جي ٻارن سان ٻاهر ڪري ويو آهي، ڇو ته مالڪن چوڻ لڳي ته ”ڇوڙو ڇوڙو،
منهنجي ٻارن کي به الڳائي ڪڍي ڇڏي وئي ويو آهي“ مان ڊوڙندو ٻاهر ويس. سابهون ٿيو
ته ميدان ۾ ٻار ته سڀ هئا، پر پريڻن پاسي کان هڪ ڏاند کي ٻارن ڏي ڊوڙندي ڏٺو، منهنجو
هڪ ٻه ويو ٻه ويو. ڊوڙي اڳتي ويس، پر ڏاند اڳاڻي ٻارن وٽ پهچي چڪو هو. ٻيا ٻار

[illegible]

تنهجو دماغ ڦاٽي رهيو هو. سو جي درد کان زباده مون کي دلي درد هو: ڇو ته دائود جي روئڻ مون کي بي قابو بڻائي ڇڏيو هو. ننڍڙي سالڪ کي ته دڪو ڏنڊي ٿورو زخري ٿيو هو، پر دائود جو ته هر عضوو رنجي پيو هو، ۽ علاج ننڍڙي سالڪ جو ٿي رهيو هو. ڊاڪٽر موٽرن ۾ ٻئي آيا، آرام ۽ کاڌي جا مشورهه ٻئي ٿيا، ندين ۽ وڏن پٺي پڇيو. مون کي اهو حال ڏسي پنهنجي مفاسي ۽ بي وسيءَ تي غصو پئي آيو، ۽ هر هر دائود ڏانهن وحشت پريڻ لڳاءِ سان ٻئي ٺهاريو. ڪڏهن ڪڏهن دل ۾ ويچار پئي آيو ته آخر هيءَ مصيبت مون ڇو ٻائي جنهن سهجودي آرام وڃندو آهي، جنهن مون کي سڻن جي نظرن ۾ ايڏو بوس ۽ محور ثابت ڪيو آهي. اها حالت شايد دائود به سمجهي ورتي، ڇو ته ان جون خاموش نگاهون چٽي رهيون هيون ته تنهجو پيار ڪوڙو هو ٽڌهن ته حلد ڪڪ ٿي پيو آهين، ان ڪري ته سهجي پيار ۾ "ڇي" هئي. مان لهابت پاڻ کي شرمندو سمجهڻ لڳس مون ۾ دائود سان اکين ملائڻ جو قاب نه رهيو.

مٽي جي سور جي هوندي به مان سڄي رات جاڳيس، ڇو ته دائود کي زخمن جي سور ڪري
بغار هو، ۽ هو ساري رات روئندو رهيو. صبح ٿيڻ ۾ ڪجهه دير هئي ته دائود ٺنڊ ۾ روئندي
چيو، ”اما تون اچي وٺ! مون جلدي ورائيو“ ها“ ۽ ڇهت ڪٿي مٽي ڏنيحاس. دائود جو
ڇهرو ٺنڊ ۾ ئي پڪڙ لڳو، ۽ اکيون کولي مون ڏي نهاري روئڻ لڳو. مان پريشان ٿي
ويس: آخر ڇير، ”دائود هٿ! تون جيڪي گهرين ٿو سو مان ڄاڻان ٿو پر...!“

آني مالڪڻ جو سخت گير آواز آيو. "ڪمبخت ڄاڻين ٿو ته پوءِ اُن موجب ڇو نه ٿو ڪرين؟ مڃي رات ڪٿي جي پوئڪڙي وانگر "پن، پن" ڪري، منهنجي ٻچي جي نڌي ڦٽائي اٿس. هڪ ته اُن کي ڪڇائي آيو آهي، ٻيو اک لڪڻ نه ڏني اٿس. ڪٿي هن کي ٻاهر آهي هن کي ٿو ڪلهين ته کڻن تون به بسترو- مون کي ڪونه ڪپين، نڪرو هن گهر کان ٻاهر." ائين چئي هوءَ منهنجا ٽپڙ ٽاري ٻاهر اڇلائڻ لڳي.

سڄي دنيا صبح جي مٺي نند پر مست هئي، ۽ مان پنهنجو سامان - هڪ غريب حوسامان جنهن
۾ نه پئسڪ هئا نه فريور هو - فقط هڪ چادر ۽ ڪجهه پھيل چانور ۽ آڻو هو: ڪما ۽ هنڊيون
ته مالڪو جي غصي جو ڪجھ ٿي چڪا هئا. منهنجي زال ستل ٻار ڪيو، ۽ مون گهڙي ڪٽي
۽ بيھوش دائود کي ڪٽي تي رکيو، ۽ هڪ نامعلوم منزل ڏي وڪ وڌائي. ڪاش! دائود کي
ان وقت چٽي سگهان ها، ”دائود تنهنجي درد جي درمان ”مٺي“ منهنجي وس ۾ ڪاهي.....
تنهنجي اها مٺي آخر آ ڪٿان آئي توکي ڏيان!“ پر ان وقت دائود اها منهن جي ايڙي ڳالهه
سمجهي نه سگهي ها!

وري کين وريا

ان گوارن ۽ ڏٺاين جو ڪو وڃي ٿو . . . گهاريون حورون سن سڄو ڪو ڪو
به ڪو نه چئون . . . سالون هي وس به وس هئي، مهر جهنگ ڪرڻ ڪڍڻو سڄو
ڪر ته اڃ ئي اڃ . . . دور ڊگها ڏاڍا - ڪڏ هئي مٿن مان اُور پئي ڪڍڻ . . .
ڏٺيون چرڪون جيءَ ۾ ئي ڪٽيون ۽ تنهن مان گڏ مچرون جي پوئٽ تي پاهن هي ڇوڻي
هئي . . . مون به پنهنجين ٽڪن کي کڻي مٿر ٻڌا . . . هڪ ته هون جهون ۽ ٻي ته هون
سوڪ جو سڏ ۽ مٿن وري هيون جسر خون لاڳل سو طرحي پسون . . . وري ڪ سجهن ڪيا
هئي! محال هو ڏيهه هئڻ . . . هڻ ڪري ته قطار پو ٿي هليون . . . بس دل ڦير ته پيس
کي درياءَ جي پيءُ ڪڏي ڪاهي وڃان . . . درياءَ به ڦاٽ ڦاٽان پئي ڪئي ڪير
ڪڏيون، مياڻيون مڏيون پاڻيءَ پاڻي ڇڏيون هيون . . . ڪن جا ڪڙڪ، ڪن هي وڻ
سهر سٺ ڏر پندا ڪيو، دل پئي چئي "اڃ نه وڃان ته ڪڏين وڃان". . .
سهڻيءَ مثل ميهار جي ڪوڪ ٻڏي جانيءَ جي ديدار لاءِ تڙپڻ لڳو . . . سونڀ هي مڏي
ڪڪرن جي ڪارونپار، تاري تنوار ۽ منهنجي مٿيءَ جي پڪار منهنجي ڪڏي ڪڏي ۾ جهون ٿو
. . . هڪلي وڏن ٽنگ ۾ . . . آءُ به هڪڙيءَ پٺاريءَ جو ٻج جهلي پراڻو آڪس . . . ڪڏيءَ
هي اڃ ئي ڇڏي پٺاريون ٻاهرئي نه ٽڪرن . . . هڪڙو ڇڏي، چار جي چان ۾ پنڪو
سري ڏيئي چنگ ڇڻ تي چاڙهي لڳس سر آلاڻ ۽ جيءَ جي جهورين کي حلائق . . . آسمان
۾ ڪڪر ڪڏلي ڪڏندي چئي رهيا هئا . . .

آئي سد ملهاري وي — جهو ٿو وڻن جهلا هر هر
اوچتو مٿي آواز مندر ڪن ڪڙا ڪيا — پهر سڏ ٿيو . . . او ميهار چنگ وارا —
گهڙي ۾ ته هٿ وڃهاءَ . . . لڳس لوڻا ڦيرڻ . . . وات لائي ويو . . . هڪ سائيل روڊ
جو پٺن واري گونائي بيڪر واهائي رهي هئي . . . مٿ سندس مٿي تي ۽ گهڙو پٺ تي . . .
پرن ۾ نيار پئي ويو پر به آهستي لڳس روڻ . . . گهڙي ۾ هٿ وڃي پاڻي چلڪي پاسا
ڏوٽين . . . هٿ وڃائي ڇڏي، "انجو ماڳ هه آهي ڪٿي؟" . . . انهن ڪٿي رسين
۾ ڪپائين، گهڙي کي چيلهه ۾ رکدي وردي ڏٺائين، "مارو مارو ٿو ڪو ڪپو ماڳ؟"
. . . جت چار ٿيون آت اسانجون جهوپڙيون . . . اها ڪڪ اسانجا ماڳئون پري . . . اڃ
هت مياڻي هت، اوڀر سوڀر لڏو ڪلهن تي . . . ڪڏين پوئڻ تي، ڪڏين گولن ۾ . . . منهن
تان چنڊا آڳهڻدي هڻ لڳي . . . هڻ جي تور به واه جي، وڪ وڪ تان قربان وڃي . . .

[illegible]

بني ذينهن مارو مال گاهي وطن ذانن بني وريا..... ست دني دنگه دني دني
پري ۽ کير دل پر ساندي رني رهيو هوس . . . دني دني دني دني دني دني دني
سان و آس ۽ کارس اکين مان هاريل هنجون اگهندي بهاري حسن زهري دني دني دني دني
هوس آهستي . . . پري ۽ هميشه لاء پري ٿيندي ٿي وڃي . . . دني دني دني دني دني دني
گهٽجڻ لڳي ۽ آهستي آهستي يار جو لڏو پڻ پري ۽ پري ويندو پئي پيو .

لاڙ اڳڏيئون ٿي ويون..... ٽيڻيون پٽاريون ڍڳي رهيون هيون پر سمجھي سگهي هي
نرت مٺي ۽ واري ۽ منزل ڏانهن... بس ڏسندو رهيس... سانوڻ وري آيو... جهڙا ٿيا...
ڪڪرن جي ڪارونپار وري ٿي... تازي هڪ وار وري تواربو... رت هڪ دعو وري رڳ
لاتو... بوندون وري برسيون ۽ وڇڙيون ۽ ورهون پر مارو نه موٽيا... ۽ سچ پٺ ۽ رڪي
ٿيا... جي وڃڻا هئا سي ويا ۽ وري ڪي وريا... دل جو چمڪ ٺٽڪ ڪي ٿو سو وري ڪي
جڙيو...

اياز قادري

ماں انسان آہیان

ڪنهن کي خبر نه هئي ته هو ڪير هو؟ هنجو نالو ڇا هو؟ هنجي ذات ڪهڙي هئي؟ هنجو مذهب ڪهڙو هو؟ هو ڪٿان آيو هو؟ انهيءَ هوندي به شهر جو نديرو وڏو کيس سڃاڻندو هو. هن کي ڪافي ورهين کان وٺي ڏسندا پئي آيا - سانت ٽي سانت پنهنجي حيالن ۾ گهر ڪڍڻ هو مندرن مان نڪرندڙ ٺافرس جي صدا، جا آسمان تائين پهچي ويندي هئي، ٻڌي مندر جي دروازي وٽ وڃي ويهندو هو. مندرن ۾ وڃندڙ گهڻين جو شور ۽ پوڄارين جا ڀڄڻ ٻڌي هو انهيءَ ۾ مڪن آي ويندو هو. هو پوڄارين کي ديوتائن اڳيان سر نوازي وڃڻي ڪندو ڏسي خاموش ٿي ويندو هو ڇڻ ڪنهن فيلسوف وانگر اهڙي ڳولهي مسئلي تي ويچار ڪري رهيو هجي، جنهنجو حل کيس نه ملندو هجي. مندر مان نڪرندڙ مرد ۽ عورتون هن کي ڏسي چولدا هئا ڀڳواڻ جو ست آهي - ستس ڀڳواڻ سان لٽو لڳل آهي!

صبح جو جڏهن مسجد جي اوچن منارن مان ...
 پڪڙجي ويندي هئي، ته هو خاموشيءَ سان ...
 ڪنڊون ڏانهن خاموشي نظرن سان نهاريندو هو. جڏهن ...
 سان پڙهڻ شروع ڪندو هو، ته هو ان جي ...
 حاصل ٿي رهي هئي. جڏهن مدرسي تي سحري جو ...
 ويندو هو. اهڙي منشي تي جو هن کان ...
 ڏسي چوڻا هئا ”ويچارو معدوب آهي الله جو پيارو، خدا جي“

نيلو وڙو، درد غورب، هندو مسلمان کيس هٿر بنا ڏياري ...
 ٿي گهٽ. مائڪ جي ريس سندس پسر وڃي ۽ آسمان هڪ من جي چاچي ...
 لائينس روس هئا. ڪڏهن هو مدرسي جي ڏاکڻ وٽ سمهي پوندو هو، ...
 درواري وٽ کيس نند وٺي ويندي هئي، ورنه سڄي رات پيو شهر ۾ گهمندو هو. اهڙيءَ ...
 جهڙيءَ ريت ڪو به قرار روح، سڪون جي تلاش ۾ سرگردان هجي، اديءَ ريت جهڙيءَ ...
 ريت اڪيوت ريت وقت هڪ ماڻهي ڪنهن هنڌ وڃي لڪي ۽ پوءِ ان کي تلاش ڪندو هجي. شهر جا ...
 رولو ڪٿا هڪي ڏسي پونڪڻ لڳندا هئا، مگر هن کي سڃاڻي وري بهنجو ڪٿا هڪ ڪري ...
 ڇپ ٿي ويندا هئا، ڇو ڪين اڙلي نند وٺي وڃي هجي. ڇو ڪين ”ڪير ڪير“ هن رڳو ڪندا ...
 هن جي ويجهو ايندا هئا، مگر هڪي سڃاڻي چوڻا هئا ”مٿي پانا اهيتر رات گذرڻ واري آهي ...
 وڃي آرام ڪريو.“ هو مشڪي اڳتي هليو ويندو هو، ۽ سڀ هڪي ڪندا رهجي ويندا هئا.
 سندس وار سڻائين وانگر گهڻا ۽ ڊگها هوندا هئا. هن جون ڇڪون مٿيءَ پوڻ سبب ڄمي ...
 ويون هيون. سندس ڊگهي ڏاڙهي، سندس وارن واسڪر هميشه در ۽ مٿيءَ ۾ ميري رهندي هئي.
 جسر تي هڪ گيڙو ۽ رتي الفڻي ۽ ڪلهي تي هڪ رلهي: اها هئي سندس سڪيت ۽ هو انهيءَ ...
 ملڪيت جو مالڪ هو. هو نه ڪنهن کي ڪو سون ڪندو هو، نه ڪنهن کان ڪجهه گهرندو ...
 هو. ڪڏهن ڪو دياوان هندو هن کي پوڄڻ ڪرائيندو هو. ڪڏهن ڪو رحمدل مسلمان کيس ...
 ماني ڪارائيندو هو. ورنه هو پنهنجو وقت بڪ ۾ ئي گذاري ڇڏيندو هو. هو مانيءَ لاءِ ڪڏهن ...
 به انڪار نه ڪندو هو، پر جي کيس ڪو پئسا ڏيندو هو ته اهي ڦٽي ڪري خار وچان پئسن ۽ ...
 پئسن ڏيندو ڏانهن نهاريندو هو، ڇٽڪ چٽي رهيو هجي ”هيءَ دنيا تي ته آهي جنهن جي موه ۾ ...
 انسان انسان نه رهيو آهي. انسان ڏٺيءَ جو پوڄاري نه پر دنيا جو پوڄاري ٿي ويو آهي.“
 جڏهن سندس الفڻي ليڙون ليڙون ٿي ويندي هئي، تڏهن ڪو سخي دل هندو يا مسلمان هن کي ...
 نئين الفڻي پاران ڇڏيندو هو. ان ويل، هو انهن ڏانهن ٿورائين سگهڻ سان نهاريندو هو. هن ...
 ڪنهن کي مٿس ڪهل اچي وٺي ته هنجي سهرڻ لهرائي ڇڏيندو هو يا غسل ڪرائي ڇڏيندو هو.
 نه ته هڪي ڪڏهن به پنهنجي ستائيءَ صفائيءَ جو حيال نه ايندو هو. هو اڪثر خاموش رهندو ...
 هو. ڇو سندس زبان کي ڦالو لڳل هجي. ڪڏهن ڪڏهن موه ۾ اچي به چار لفظ ڳالهائينس ...
 ته وڏي ڳالهه ٿي.

اوچنوني اوچنوني ڇو طرف ڪهرام مڃي ويو. آباد شهر اچڻ ٿي ويا ڇوڌاري به جا آلائي ...
 آلا نظر ٿي آيا. هڪڙا هڪ طرف جمع ٿي ويا، ٻيا ٻئي طرف جمع ٿي ويا. هڪ ٻئي جي ...
 پاڻ مان نڪري، پنهنجن پنهنجن پاڻن ۾ اچي دهن لاءِ لڏ پلاڻ ۾ لڳي ويا. سڌن جان ۽ ...
 مال جي سلامتي انهيءَ ۾ هئا ٻنهي پاسي، هڪ ٻئي کي لٽڻ مارڻ جون گرما گرم تياريون ٿي ...
 رهيون هيون. حملي ٿيڻ جو امڪان ۽ جان جو خطرو هو. ڪنهن کي اهو پتو ٿي پيو ته ڪڏهن

۱. ۲. ۳. ۴. ۵. ۶. ۷. ۸. ۹. ۱۰. ۱۱. ۱۲. ۱۳. ۱۴. ۱۵. ۱۶. ۱۷. ۱۸. ۱۹. ۲۰. ۲۱. ۲۲. ۲۳. ۲۴. ۲۵. ۲۶. ۲۷. ۲۸. ۲۹. ۳۰. ۳۱. ۳۲. ۳۳. ۳۴. ۳۵. ۳۶. ۳۷. ۳۸. ۳۹. ۴۰. ۴۱. ۴۲. ۴۳. ۴۴. ۴۵. ۴۶. ۴۷. ۴۸. ۴۹. ۵۰. ۵۱. ۵۲. ۵۳. ۵۴. ۵۵. ۵۶. ۵۷. ۵۸. ۵۹. ۶۰. ۶۱. ۶۲. ۶۳. ۶۴. ۶۵. ۶۶. ۶۷. ۶۸. ۶۹. ۷۰. ۷۱. ۷۲. ۷۳. ۷۴. ۷۵. ۷۶. ۷۷. ۷۸. ۷۹. ۸۰. ۸۱. ۸۲. ۸۳. ۸۴. ۸۵. ۸۶. ۸۷. ۸۸. ۸۹. ۹۰. ۹۱. ۹۲. ۹۳. ۹۴. ۹۵. ۹۶. ۹۷. ۹۸. ۹۹. ۱۰۰.

سوء غائب ٿي ويو. چؤ طرف ست ٿي وئي. وري ڪو ماڻهو ڳڻين ۾ نظر ٿي نه.
هر ڪو پنهنجي گهر کي اندران مضبوطيءَ سان ڪڙو ڏئي وڃي ويٺو. آهستي آهستي سڀ هي
اونڊاهي وڌندي ويئي. گهڙيال رات جا ٻاهر لڳايا. رستي تي ڪنهن هي ٻيڙن جو آهت ٻڌڻ
۾ آيو. ڪٿي هي پوئڪ ٿي. فقير اها ڪي ڪي ڏٺو ۽ مانت ٿي ويو جنهن رس تي اهڙي
وقت هو پنهنجي جيان ۾ غرو اوهي ۾ هڏانهن هو ڏانهن اهڙي رست ٿري رهيو هو جن
ڪو خاموش تار ڪو ماڻهو هجي. وٺڻ هي پٺڻ سر-راهن ٿي. ”خاموش ڪوئي هڏي ۾ رهيو
آهي.“ وري مانت ٿي وئي. ”هڪ چٽو آهي.“ ٻي ٿي نوجوان وٺي کان ٻاهر نڪ ”تون ڪير
آهين؟“ ”تنهن جو نالو ڇا آهي؟“ مگر هن ڪي ڪوبه جواب نه مليو. ”تنهنجو ساهه ڪهڙو
آهي؟“ ”نالو ڪافر آهي.“ ائين هڪڙو ڇرو نڪتو هو اونداهي ۾ روح وانگر چمڪو ۽ سڌو چئي
۾ گهڙي ويو ٻيا رهيل همراھ ٻه وٺڻ مان نڪري آيا. انهن مان ڪنهن رڙ ڪئي. ”فقير
بابا.“ انهن جي سردار غصن مان چيو. ”هلو هلو. دير ٿي رهي آهي جيڪڏهن توري دير ٿي نه
ته سوڦو هٿان هليو ويندو.“ سڀ ڇپ ڇاپ پنهجي سردار جي پٺڻ هليا ويا.

غیر بابا هوربان هوربان زمین تان کتہ مئی کھو سدس لن تی اہائی شک مئی مگڑی
ظہر مئی کئی قلانین و وری پنہن حو کتہ مسجد ڈانہن کئی کھاس، چڑ و سو کتہ، نرائ
سان سورتون پڑھندو پش امام و سجدي و جھکیل نمازیں ڈانہن بہاریدو مئی. حو آہستی
آہستی آئیو ویران و تاریک گلیں و وڈل لکھو.

”تون ڪير آهين؟“ تنهن جو نالو ڇا آهي؟“ ڀٽن جي ڀاڄي ۾ پيال تڻ لوهانن هن کان
هڃيو مگر ڪنهن کي ڪوبه جواب نه مليو. ”تنهن جو ڏرم ڪهڙو آهي؟“ ”مسلم آهي.“ هڪ
لواز آيو. ”ماريو ٺيڄ ڪي.“ هڪ ڪرپان هوا ۾ ڦريو ۽ سندس ڀٽ ۾ چپي ويو. ”آه“ هو
لواز ڏيو ٻا پٺي رهيل ساڻي ۾ اچي هن سان مليا. ”مير ڀڄا.“ هڪ نوجوان حيرت مان چيو.
”اوڀر نه ڪيو باقي ٿورڀون گهڙيون بهيون آهن، جي هيءَ مهل هتان نڪري وئي، ته اوه

انفوس جو ٽريون مهنئون پوندون ” انهن جي اڳواڻي ۾ ڪيترن ئي ڏينهن کان پوءِ ڪاٺياڻي ۾ پهتو. انهن جي اڳواڻي ۾ ڪيترن ئي ڏينهن کان پوءِ ڪاٺياڻي ۾ پهتو. انهن جي اڳواڻي ۾ ڪيترن ئي ڏينهن کان پوءِ ڪاٺياڻي ۾ پهتو. انهن جي اڳواڻي ۾ ڪيترن ئي ڏينهن کان پوءِ ڪاٺياڻي ۾ پهتو.

شهر ۾ وڏو وڏو ٿي وئي. عورتن جون وڏيون، ڪيترن ئي ڏينهن کان پوءِ ڪاٺياڻي ۾ پهتو. انهن جي اڳواڻي ۾ ڪيترن ئي ڏينهن کان پوءِ ڪاٺياڻي ۾ پهتو. انهن جي اڳواڻي ۾ ڪيترن ئي ڏينهن کان پوءِ ڪاٺياڻي ۾ پهتو. انهن جي اڳواڻي ۾ ڪيترن ئي ڏينهن کان پوءِ ڪاٺياڻي ۾ پهتو.

”تو ڪير آهين؟“ تنهن جو نالو ڇا آهي؟“ ڊاڪٽر جي جواب ۾ صرف ”حميد“ سڏجي ٿو. ”تنهن جو مذهب ڪهڙو آهي؟“ زخميل وڏو تهڪ ڏنو. بيٺل ڊاڪٽر ۽ برسن تي ڏکي وئي. ”شيدائي آهي؟“ برسن چيو. ”ڊاڪٽر صاحب مان هڏو...“ ”ڊاڪٽر صاحب، مان انسان آهيان، منهنجو مذهب انساني آهي. ڊاڪٽر صاحب، مون کي رحم ٻڌو. هڏو... ۽ مسلمان... ڪان رسيا آهي... منهنجا زخم اسديت جا زخم آهن. ڊاڪٽر صاحب، منهنجو موت اسديت جو موت آهي. ڊاڪٽر صاحب، منهنجو لاش هڏو منهنجي ڀيڻ جي حوالي ڪيو. جنهن ۾ هو منهنجي شڪل ڏسي سگهيو، هن ۾ کين پڳوال، اڳيان سر نوائو، سه اڳيان سڌا ڪرڻ پئي چئي طرح ڏسڻ ۾ آين. ”رحمي ڇپ ٿي ويو. سندس پس تي ٻڌي شڪل ڏيکاري وئي، ۽ چئي رهي هئي ”مان انسان آهيان.“ پري کان ٻڌوس جي صدا ٿي، مان جو آواز آيو. پوڄارين پڇڻ لڳا. تمارين الله اڪر ڪارو. هڏن پڳوال اڳيان سر جوڙيو. سڌا سڌي ۾ جهڪي پيا.

— انسان جي تڪميل ان ۾ نه آهي ته وٽس آهي ڇا بهڪ ان ۾ آهي نه اهو خود آهي ڇا؟

— جيئن جيڪب کي ٻوڙو سمجهيو ويو آهي، تيستائين سندس ”دلڪشي“ دٻو آهي، اهو هڏن کيس انسان ”دليل“ سمجهنداسون، تڏهن پنهجي دٻو حتم ٿي وڃي.

— هڏن مانئو سٺو ٿا ڪن، تڏهن مانئو ٻڌن ته ٿا، ۽ هڏن خراب ته ڪن تڏهن ڪجهه ڳالهائين ڪون ٿا.

— ڪلاب جي گڏ ٿي پري ٿاڻ ٿي مسرور ٿيڻ ان سان بهر آهي، هو کيس خود پيئي. جي هٿان رهي ان جو مطالع ڪيو وڃي.

— اهي شخصيتون ئي آهن، جي زماني ۾ انقلاب ٿيڻ پيدا ڪن، ۽ نه ته اصول!

(آڪروائڊ)

هوءَ پڄي ويئي!!!

اڃان اسان ۾ چنڊ ڪو نه ٿيو هو ۽ سرحد جي دري ۾ خاموشي ۽ اونداهي، ۽ سڳيون پيرون ٻانهن ٻانهن ۾ وجهي جهڙي رهيون هيون. اسان پاسن جا ڀرپڻ ٻوٽي ساحن و ڪرمر جهڪائي بيٺا هئا. انهن جي اکيون ڇنڊ ڇنڊ جي حدن جا انهناس ٽڪن هئا. انهن بهادرن ۽ فاتحن جا انهناس جي الڌ دري مان ڪهڙي آه هئا. ان اسان جو انهناس جهن بهمجي ٿورو سان پن کي غلام بڻايو هو. انهن تي سو هاءِ ۽ هر شهرن ۽ ڏنلن جي عصمت تي ڏاڍو هو. هوءَ ۽ پوءِ فتح جا گيت گڏيندا. وٽيا هئا. بهادرن جي بطن ۾ سڀيون توڙي وڏيون ٽڪريون اڃان تائين سيار هيون، جي سامن ٻاهون ٻاريون هون، ۽ آهيوڪا جي تلاش ۾ رڪنا هئا. جتي سوداگرن جا ڦاٽلا ٿا هئا ۽ ٽڪري وٺا هئا. جتي اسان انسانن سان واپار ڪيو هو ۽ نفو ڪمايو هو.

۽ انهن ديسن کي الڳ ڪرڻ وارا مفيد بت نه خاموش هئا، ۽ ٻيئي طرفن کان ٺهيل جهوپڙين ۾ رهندڙا اهي سٺو ۽ جي انهن تي ها رکندا هئا، جي سرحدن جا پهريدار هئا، ۽ ديسن جا چوڪيدار هئا، جتان جي صلاح ۽ امن جا حداثت ڏار هئا.

سرحد پار جي جهوپڙين مان هڪ ٽڪرايل انسان جي پريشان دل جي آه وانگر دونهون ٽڪري رهيو هو ۽ اندر ڏسي ڏسي ڏٺا ۽ پري رهيا هئا. ايڪن هن طرف جي جهوپڙي ڦير وانگر خاموش هئي. نوجوان پهريدار جهوپڙي جي ٻاهران آئي زمين تي ويهي ۽ ڏهن ڏسي رهيو هو. هن جي اکين ۾ آڱ ڄلي رهي هئي. هڪ ڏکي رهيا هئا. چپ ڪئي چڪ هئا، هن تي هو رکي رکي پنهنجي زبان ڦيري رهيو هو. پريشان ٿي هنجي بندوق رکي هئي، جهن ۾ هن گوليون ۽ پري ڇڏيون هيون. هن هڪ چئي ڪئي وانگر ڪنهن کي چڪ ڀڙڻ چاهيو ٿي ۽ پنهنجو سمورو زهر هن جي رت ۾ ملائڻ چاهيو ٿي. هن پار جي پهريدار هن جو آهڻ ڪيو هو. اهو هنجي برداشت ڪرڻ کان ٻاهر هو.

ڳالهه ڪجهه به نه هئي ليڪن تڏهن به اهو پن ديسن جي سياست جو سوال هو ۽ هوان تي چپ ٿي رهي سگهيو. جيتوڻيڪ عوام سڀ هڪ آهن، انهن جي سياست به هڪ جهڙي ٿيندي آهي. ليڪن عوام جا حڪمران نواب ۽ راجا، جاگيردار ۽ پوئجي پتي هڪ جهڙا نه ٿيندا آهن. هنن جي راج ڪرڻ جا ڏنگ الڳ الڳ ٿيندا آهن. هنجي رهڻي ڪرڻي جتان کان نوالي ٿيندي آهي. جنهن ڳالهه جي احازت نواب پنهنجي ديس ۾ ڏيندو آهي، مهاراجا ان ڳالهه جي پنهنجي ديس ۾ منع ڪندو آهي. هڪ راج جي حڪمران منع ڪئي ته هن جي راج مان ڪابه آستري پئي راج نه پرڻائي وڃي ۽ ٻئي راج جو سنڀاڻيدڙ ڪليل حڪم ڪري ٿو ته جتان چاهيو عورتون کڻي اچو.

۽ انهن سان سادي ڪريو، انهن مان ٻار پيدا ڪريو، ڦرڻ لڳو، ڦرڻ لڳو...
هن ٻار جو حفاظت دار الاهي ڪهڙي طرح هن طرف جي ڪنهن به شيءِ
صاف ۽ سٺ بچت ڪري رهيو هو. هن طرف جي چوڪدار ۽ ٻين ڪنهن به شيءِ جي شروعات ۽ ان بچت
جو هڪو شڪ ٻيو ليڪن هن وڌيڪ ڌيان نه ڏنو. هو چائيندو هو ته صافي اٺن مرحلي تي
جي ٻار ڪنهن به صورت ۾ رهندو نٿي وڃي سگهي. هن پنهنجي ڪم ۾ ڌيان ڏنو ته ڪنهن به
آس پاس ٿي بندوڻ جي گوليءَ مان ختم ٿي ويندو، ۽ عوار جو امن ۽ جڙا جي سياست قائم
رهندي بيڪر حذر منهنجي شڪ، پڪ جي صورت اختيار ڪئي تڏهن هڪو مٿس ڪم ۾ آيو ته
امن ۽ سياست پئي ڏانوا ڊول نظر آيا. پنهنجي حد جي مفيد بت اڳڀن هو هڪ سلسلي ۾ نٿي
سگهيو. ڇوڪڙا به اهو پنهنجي ڏين جي ٿاڻ جي خلاف هو، حد بنديءَ جي قانون جي خلاف هو.
هو صرف پنهنجي بت تائين حفاظت جو ذميوار هو. ان کان اڳتي نه، ۽ صاف ۽ سٺ ڪم ۾ به هي
هن ٻار رهندو هو.

۽ اڄ ڏينهن جو هن ٻار جي حفاظت دار هن کي ڏسڻي ڏني هئي ته، ”ڪجهه به نٿي...
اڄ رات جو صافي منهنجي تنبوءَ ۾ هوندي ۽ پوءِ سدائين لاءِ منهنجي ٿي رهندي.“
ديدار سنگهه کي محسوس ٿيو گویا اها ڏسڻي نه رڳو هن کي ڏني پئي ويئي، بلڪ منهنجي
سڄي قوم کي پئي ڏني ويئي؛ ماڻهن تي راج ڪندڙ راجا کي پئي ڏني ويئي؛ ڏيس جي سياست ۽
مريدا کي پئي ڏني ويئي. پوءِ هو ڪيئن چپ رهي سگهي؟ هن بندوڻ تي هٿ رکندي چيو،
”ناممڪن! شاھ گل اهو ناممڪن آهي.....“

شاھ گل چيو، ”مان پٺاڻ آهيان، ۽ پٺاڻ ڪڏهن به ڪوڙ نه ڳالهائيندو آهي...“
ديدار سنگهه چيو، ”مان به سڪ آهيان، ۽ سڪ هميشه شان تي مرندو آهي...“
شاھ گل ٽھڪ ڏيو، ”هاڻ اسانجي حفاظت دارن جو مقابلو نه، اسانجي جٽ جو مقابلو نه،
هڪ پٺاڻ ۽ سڪ جو مقابلو آهي. ٻن قومن جي ٻن شخصن جو مقابلو آهي. ٻن ڏينن جي ٻن
چوڪدارن جو مقابلو آهي. منظور آهي توکي...؟“

ديدار سنگهه سچن تي هٿ ڦيريندي چيو، ”منظورا سو وار منظور...!“
شاھ گل وري مشڪلي چيو، ”مگر تنهنجو ۽ منهنجو ڪو جهڳڙو نه ٺاهي پاڻ ۾ سردار جي؟“
ديدار سنگهه ان دٻي مشڪي ۽ چيو، ”بلڪل نه. پر صاف ۽ کي روڪڻ ته منهنجو
ڦرڻ آهي.“

شاھ گل چيو، ”تون هن کي ٿورو روڪي سگهين هوءَ منهنجي آهي.“
”مان روڪيندس، هوءَ منهنجي راجا جي رعيت آهي.“
”ايڪن اسانجو دليون ملي چڪيون آهن. اسان کي دنيا جو ڪوبه راجا نٿو روڪي سگهي.“
ديدار سنگهه کي ٿاڻ اچي ويو. هن بندوڻ ڏانن اشارو ڪندي چيو، ”ڏس هاڻ، منهنجي
هي بندوڻ هن کي روڪيندي. منهنجا هي مرحلي به هن کي روڪيندا. منهنجي ڏيس جو ڏرو
ڏرو هن کي روڪيندو. اسانجي قوم پنهنجي ان ڌيءَ جو امان هرگز نه برداشت ڪري سگهندي...“
شاھ گل پاڳاڻ وانگر هڪ ڀيڻ ٿيڪ ڏٺو هو. جي دري ۾ گوجڻ لڳو ۽ ٻهڙن سان
ٽڪرائجي نما ۾ گر ٿي ويو. ان کانپوءِ هن کيسي سان هڪ ريشمي رومال کڻيو ۽ اهو لٽ
جي چوڙ سان پٽي ديدار سنگهه کي ڏيکاريندي چيو، ”هيءُ ڏسي وٺ. حذر منهنجي تنبوءَ
جي ٻاهر لهرائيندو ڏين تڏهن سمجهجان ته صافي منهنجي جهوڙيءَ ۾ اچي چڪي آهي.“
سمجهڻي سردار جي.....“

بندوق سپاڻي سڳو. هن کي محسوس ٿيو گویا ٻئي کان اڳي هن زمين تي آيو هو. هن کي ڏسڻ ۾ آيو ته
ڪنهن ٻئي جي آهي؛ شاھ گل جي حاڪم جي آهي، جنهن جو قانون الڳ آهي، سياست الڳ آهي
هو پنهنجي حد ۾ موتي آيو. ليڪن ٿڌن ۾ هن جو جوش ٿڌو نه ٿيو. شاھ گل جي پاسي هن
جي قانون تي آکيو هو. هن جي راجا جو ايمان ڪيو هو. هن کي ڏسڻ ۾ آيو ته، ڪنهن
رهيو. ائين ٿيڻ جو هو جهڙي جي ويجهو پنهنجي ويو. هن رومال سان چاهو ڪيو ته رومال جو
پنهنجي جو شاھ گل هن کي ڏيکارڻو هو ۽ جنهن کي ٻي جيڪا هن کي ڏيکاري ٿي. هو بندوق
سپاڻي جهڙي ۽ ڏانهن وڌيو. جهڙي ۽ هن کي ڏيکاري ٿي. ”دريءَ“ مان ڇڏي ڪڍي ڪڍي
وڃي رهيا هئا ۽ هڪ ڪٽ تي شاھ گل ۽ صافي پانهون پانهن ۾ وڃي مست سمجهي پيا هئا.
گویا هنن کي ڪنهن جي به پرواهه نه هئي.

ديدارنگه ٻنهي کي ان حالت ۾ ڏٺو ۽ شاھ گل جي چاتيءَ جو نشان ٿئي بندوق جي گهوڙي تي گر رکي. ليڪن هن کي اڃاڪ شاھ گل جا اهي لفظ ياد اچي ويا۔ ”تنهنجو ۽ منهنجو ڪو جهڳڙو نه ڪونهي پاڻ ۾ سردار جي؟“ ديدارنگه ڏيري بندوق هڪ طرف رکي ۽ سوچڻ لڳو: ”شاھ گل سان منهنجو ڪهڙو جهڳڙو آهي.....؟“ هو ڪوبه فيصلو نه ڪري سگهيو. صابو ان جهوپڙيءَ ۾ آئي ڪٿان؟ هو اهو به نه سمجهي سگهيو.

هو ڏيري ڏيري ٻاهر نڪتو. هن دفعي هن کي محسوس ٿيو ته گویا هن جي پيرن هيٺ واري زمين صرف شاھ گل جي نه بلڪ سڀني جي آهي ۽ اڪند آهي ۽ هي سفيد پٿر نقط ليڪون هن جي انسانن کي هڪ ٻئي کان جدا ڪرڻ لاءِ انسانيت جي دشمنن ٿي ڪڍيون آهن. صرف ڪجهه نوابن ۽ راجائن لاءِ - جاگيردارن ۽ سرمايه دارن لاءِ..... هن جوش وچان بندوق جو نشان سفيد پٿرن ڏانهن ڪيو ۽ گهوڙو دٻايو - فضا ۾ خوفناڪ آواز ٿيو - "لا....." شاھ گل ۽ صافي چونڪي ٻاهر نڪتا - "ڇا آهي - ردار هي؟" دٻدار سنگھ عجيب جوش ۽ ترغابت ۾ چيو، "ڪجهه به ناهي - ڪجهه به ناهي - انسان نٿو وراهجي سگهي، شاھ گل! مون هو پٿر اڏائي ڇڏيا آهن. بت اڏائي ڇڏيا آهن. اهي نفرت جون نشانيون آهن - وير جا جهنڊا آهن - جنگ جا لعرا آهن - اسين سڀ هڪ آهيون. اسان جي زمين هڪ آهي....." ۽ پوءِ انهيءَ حوش ۾ هو ڪڏهن هيڏانهن ته ڪڏهن هوڏانهن ٽپلڻ لڳو - ۽ شاھ گل ۽ صافي ٻئي حيران ٿي ويا.....

ماضي به پيراهن چيز آهي، ۽ حال به، ڇو ته ماضي نالو آهي ان جو، جو ماڻهن کي
انگن نه هئڻ گهرجي هاڻ ۽ حال ان جو نالو آهي جو نه هئڻ گهرجي!

اصل ڇيز مستقبل آهي؛ ۽ ان سان ئي اسان کي واسطو رکڻ گهرجي. — ڪنهن ماڻهوءَ جي لاءِ ان کان زياتو خطرناڪ احساس ڪونه آهي ته هن اڄ تائين هيش ”سچ پڻي ڪالهايو آهي“.

— ان هن وقت اهڙي دور مان گذري رهيا آهيون، جنهن ۾ سڀ ڳڻو ضروري شيون زندگي جي ضرورتن ۾ داخل آهن!

— سوانتي هر جرم کي معاف ڪري سگهي ٿي، پر ان کي نه جو رڳو خوالي هلاڻو
پڄاڻي چالي!

(آسکر وائٹ)

انجام

هو هڪ جي پٺيءَ سان اکين مان ڳوڙها اڳهي وري اڳتي پڙهڻ لڳي:
”.....“ هڪڙي رات جڏهن قارا پنهنجي خوفشانيءَ سان آسماني چادر تي چمڪي رهيا هئا، اوچتو لڏڻ ڄاڻجي ويو. ناناڻ جي سرد هوا جا جهوٽا جسم ۾ لرزو پيدا ڪري رهيا هئا. تيز هوا جي سرسراحت کان ٻوٽا ۽ وڻن جا پن ڪڙڪڙ ڪري رهيا هئا. هر طرف ڪجهه اوندھ ڇانيل هئي. ۲ پنهنجي گهر ويٺو هوس، رات تمام پيانگ هئي؛ ۳ منتظر ننگهن سان دروازي ڏانهن رڳي رڳي نھاري رھيو هوس، مونکي لکيو هئائين ته رات پوڻ کان اڳ ۾ پهچي ويندس ۽ صبح جو گڏجي آخرين فيصلو ڪنداسين.

۴ ۳ مڪرمٽ دڪائي، ڪرسي تي ويهي رهيس. گذريل ڳالهينون دل تي تري ٿيون: تاج ۽ سهجي دوستي ڪيڏي نه گهائي ۽ مشهور هئي؛ ۳ تاج کي بحث ۾ مڃندو هوس، حصو ۴ طبقاتي ڪشڪش ۾ ۳ ڏاڍو چيوائيندو هوس کيس.”

”تاج!“

”هون.“

”نوهان هاري مزور جو نعرو هڻي، پاڻ کي ڏاڍا سڻا رها آهيو.“ ۳ اڻا ڪندو هوس.

”مونکي تير لکامن سان نھاري چوڻ شروع ڪندو هو.“ ۴ نوهان پاڻ ڏانهن سڳهه ڪريو. ۵ اسين آرٽس آهيون، اسين اديب آهيون، ملڪ جي نمبر ۾ حصو وٺون ٿا، آرٽ جي تخليق ڪرڻ اسانجو ڪم آهي.“

”تاج خوش ۾ چوندو هو، “ڪيتري قدر نه حواسڪ آهيو اوهان وچولي درجي جا ماڻهو، جن کان سرمايدار دنگي پورهيو وٺن ٿا ۽ هيٺائين درجي وارن ڏن حساسي محبت وٺن ٿا.“ ۶ وري هڪ جي آڱر ٿي خطيانه انداز ۾ ليڪچر ڏيندو هو. ”نوهان وچولي درجي جا ماڻهو آهيو جن اسانکي نقصان پهچايو آهي.“

”ڪيئن پٽ؟“

”ڪٿي ڪنهن سرمايدار پٺي مو رويهه هٽايو ڪريو ۽ اوهان اخبار ڳاري، ايڊيٽري وڃي سندس مداحن پڙهندا آهيو، هڪو ڪتاب لکي سندس نالي سان سبب ڪرڻ يا سهرڻي سندس نالي شائع ڪرڻ؛ تنهن کان سواءِ اليڪشن ۾ به ورهه اوهي ڪريو.“

”خوب! مبارک سارو! خليل! خادم.“
 وحشت ناک نموني پر رور سان دانهون ڪرڻ لڳس.
 ”اڙ وري سگريٽ ڊڪائي، ڪمري جي پٺن ۾“
 حضرت دند اعظم: ٿروون: مائوسي تنگ: ڪنارل مارڪ: ...
 جي وضع واري.

”آواره هون! آواره هون!!“ تاج منهنجو پسنديدہ گانہ ٻڌي، بندھ بندھ ڪري، ...
 ڪندو هو... ”يا گردش مين اک آسمان کا تارا هون . آواره آواره هون.“
 مون کي هار مڃڻي پوندي هئي:

”آره هون... آره هون“ سائس هم آواز ٿي چوندو هوس
 ”وه سرا!“ تاج خوش ٿي چوندو هو ۽ آڙ هار مڃي وهندو هوس
 ”ا ا ا تاج اچي رهو هو، منهنجو دوست تاج: آڙ من سان گاهين جا پلاٽ لاهي رهيو
 هوس: شاهه لصف ۽ سچ سرمست تي ڪتابن جو مسودو ڏيکاريندو ساس، جي مون پيا
 محبت ۽ تڪليف سان، عرق ريزي ۽ سان تيار ڪيا هئا... ڏاڍو مسرور ٿيندو، سڌي لاء
 ۾ هڪ صاف ٿيندو. ”اڪ... اڪ... اڪ“ منهنجي گهر جو دروازو ڏهري ڏهري ڪنهن ڪوڪ
 تاج آيو پيو گهر هوندو: ٺڪري ڏنم ته تاج . سچو بدن باهه واکر ڏکي رهيو هوس، سچ
 بهار ۾ ستلا، هاڻ! منهنجي حسر ۾ سسي پئجي وئي، اکين اڳيان اوندھ اچي ويئي: ”ا ا ا
 توکي ڇا ٿيو؟“ آڙ خوف ۽ محبت جي جذبي کان ڏکي رهيو هوس. اندر ٿي ڪمري ۾
 سپارڀوس دور پري جهنگ ۾ ڪن جي يونڪار جو آواز اچي رهيو هو. آس پاس ميوڙي
 خاموشي ۾ اوچتي چرپر پيدا ٿي رهي هئي. ڪيتري دير تاج بستري تي خاموش پيو هو: ڪو
 ڊاڪٽر نه هو، حڪيم نه هو، معاون نه هو: آڙ هوس ۽ بيمار منهنجو دوست سچ.

”پره ٿڌڻ ۾ ٻائي ٿوري دير وڃي رهي هئي، مگر اڃا ڏنڊ ۽ اوندھ جو عرصو
 هو. مون ٿي گهريو ته تاج مون کان وڃي هليو. هو هوش ۾ آيو ۽ حسرتن ۽ پريون ڪهڙو
 سوال پڇيائين!

”ريق ڪٿي آهي؟“ مون کي وڃڻ گهرجي... ٿر ۾ ڏڪار آهي، مون کي ٿر جي سرزمين
 پڪڙي رهي آهي... منهنجي ڪو وائ ٺهاري رهيو هوندو“ ”هي ڇا ٿو رکنس تاج!“ مون
 اصرار ڪيو، روڪيو، مٿون ڪوٺ، خدا جي واسطي تاج تون به ٿر ۾ وڃ، توکي سچ بهار
 آهي، رستي تي تنهنجي لاءِ رهن جو درو درو دشن آهي... هو به رهيو، ديو ۽ غريبي
 جي لاءِ ويو هليو. آڙ مائوس ٿي ويس، غمڪن ۽ اندوڙ واقعي سڄي خوف کان پرڀس ٺڪري
 وس... تاج ارادي جو ڏاڍو پڪو هو، مون کي هٿ ڪڍي اڳيان اچي پوندي هئي.

”ڪٿڻ آڙ به سائس وڃان ٻا“ منهنجي دل اڏو ٿڌو اڏو ٿڌو ٿي پيا، ٺڪس.
 هو خير نه آهي ڪڏهن به، رستو اڃا ساڻ هو ڏنڊ ۽ سري بدسور جاري هئا. ٿورو
 ٿورو شهو ٿيس، سان شاخ تي هجي. مولائي ٿوري ٿوري ٻاڏڪري اچڻ لڳي، بمبئي هو اتان
 ايندو نظر ايندو هو، ڪهڻن ڀرن جي وٺ ۽ سان، رڻن جي ڪوٽ ڏن اتر طرف اڏ ميل ٿي.
 ٽڪڙو اوڏانهن پئسن. ڪوبه وٺل يا موجود ماڻهو نظر نه آيو. موري ۽ جي ٻاڙي وٽ تاج جو
 سرد لاش پيو هو... مٿي آسمان تي ايڪو پيڪو ”را مشڪي رهيا هئا، دور ڪوٽ مان ڪتن
 جي پوڪڻ جو آواز ۽ گهڙين جي اڻ ٿڻ جو آواز ٻڌڻ ۾ اچي رهيو هو، سرد ۽ تيز هوا جون
 لهرون وٺن جي پن کي جنبش ۾ وجهي گذري رهيون هيون... مونکي پنهنجي ادبي عرف

"ناول "ہوف کور" "حاجی آد" "علوید خانم" دراصل "....."
 سامانی "خصوصیت سال چیزاں میں سے یہ سی خصوصیت
 ہے۔ دونوں Sam Pir par & Luatun pu کے نام و رین مال کاودر ..
 کن تصنیف کی بہ فارسیء م ترجمہ کیا گی.

[illegible]

هو پنهجيءَ تي دنا پر مٿس عدل، گهلا هه سحر هو مدرسي پر رگو سريءَ جي ممبر شيخ اوالفضل سال تي هن جي سنگ هي شيخ صاحب اچو پال سراجندو ۽ پهرتون ڏيکيو ريگه راندو استاد مان هو جي هرو پروه گهلا تي پنهجي غمي ڄاڻ هو سڪو چه نه هه ما آه. هن تي پنهجي فريءَ ۽ پرهه ڌاريءَ تي ڏاڍو گهسو هو ۽ اڪثر پنهجي رهايت هو ڏيورو پنهجو رهندو هو پاڻ تي نه هو دوست، بوعلي سيد، روسي ۽ جاسوس هو دشمن سمجهندو هو، ۽ قرآن مجيد جي آيت ۽ صوف سگورن جي شهر تي بنا ڪنهن رند هه جي اسم ڪندو هو. ماڻهو حيران هئا ته حسين علي جهڙو سمجهدار ۽ سجدو ماڻهو هجو دوست دشمن ٿيو. هو هڪڙي ممر گهر تي هو چشم و چراغ، عالم، فاضل ۽ هر لحاظ ۾ سنو ٿڌو انسان هو. دارموني ۾ تعليم پرايائين. اتان فارغ ٿي ڪي سال پنهجي والد جي قلم ۾ گذريائين پنهجي جي وٽ ڪنهن به تهر ۾ اچي ماڻهريءَ جو شغل اختيار ڪيائين. سڌو ۽ ئي دوست سڀني ۽ لائق هو. ان زماني ۾ هڪڙو استاد شيخ عبدالله ڪير ۽ ڀائرن کي گهر ۾ پڙهائڻ ايندو هو. حسين هن کان فرسي ادبيات ڄاڻي وٺندو هو ۽ ڪڏهن ڪڏهن جو به صوف جي رنگ ۾ شعر چئي ڏيندو هو. شيخ عبدالله هن کي اڳين وقت جي درويش جا حالات ٻڌائيندو هو. خصوصاً منصور علاج جو ذڪر ساڻس ڪندو هو، جيڪو نفس کي مري مڙهي سڌو ۽ ئي وڃي پهتو هو جو نفسي جي تحي تي به ”انالحن“ جو نعرو لڳائيندو ويو.

هڪڙي ذهين شيخ عبدالله هن ئي چيو ته تهجي دوى شوى ڪي ڏسي سمجه ۾ آيو
اچي ته مائءُ الله هٿر ڪڍي تو ۾ روحاني ترقيءَ جي صلاح موعود آهي، ۽ حڪم ڏهن
تو اهل طريقت جي پيروي ڪري ته تمام جلدي ڪامياب ٿي سگهين ٿو. هيءُ ڳالهه ڪوڙيا
حسين عليءَ جي دل تي نقش ٿي ويئي ۽ رياضت نفس جو حيال هن جي ذهن ۾ جيئن پوءِ يقين
وڌڻ لڳو، آخر جڏهن ابتدائي تعليم جو زمانو ختم ٿيو ۽ ٻئي ياتر دارالعلوم ۾ داخل ٿيا تڏهن
حسين علي اتي مذهبي ۽ ادبي مضمونن ۾ پنهنجي قابليت جا جوهر ڏيکريا، ۽ نفس جي پاڪائي
جو چڱو ڪم شروع ڪرڻ لاءِ مناسب وقت جو انتظار ڪرڻ لڳو. هن جي پاڻ کي حسن جا

ارادا پسند نه هئا. هو کيس سمجهائيندو هو انهيءَ چار ۾
پنٿي رهي ويندي. مگر جس پڌو اڻ پڌو ڪري ڇڏيندو هو ۽
۽ مادو پرستيءَ سان ۽ هو.

ولد جي وفات کان پوءِ ٻيون ڀائرن جا پڻ
حسين پيءُ ڏاڏا ۽ ٻين مولوي نهران ۾ رهائش
وڌيڪ ڀڳو ۽ پختو ڪيو اها هئي ڪرمان جي هڪڙي
سان چيو ته جيڪڏهن هي نوحوان ڪوشش ڪري ته تمام جلد روحانيت جي و
پهچي ٿو. هو ٻن سالن جو گذريل ۾ ان جي هڪ ڪتاب ۾
۽ ۱۹۰۰ ۾ هو ۽ ان ۾ وڌو آي ۽ انهن تصوف جي ۽ ۱۹۰۰ ۾ وڌو هو.

هر جي ۽ ۱۹۰۰ ۾ مڪرم صاف مٿي هئي گهر جو ڪم ڪرڻ به ۽
هڪڙي ۽ ۱۹۰۰ ۾ ڇوڪري جي حوالي هو. حسين مدرسي سان واپس اچي ۽ ۱۹۰۰ ۾
لاهي ننگي ۾ ٽڪي ڇڏيندو هو ۽ هڪڙي ناسي رنگ جي عاءُ ٿي ۽ ۱۹۰۰ ۾
۱۹۰۰ ۾ ڪتب جي لاءِ گهر جو وڏي ۾ وڏو ڪمرو مخصوص هو ۽ ۱۹۰۰ ۾
ڪم ۾ هڪ گڏيلو ۽ ۱۹۰۰ ۾ وهڻا پيل هئا جن جي سمجهون ٿيائين ۽ ۱۹۰۰ ۾
۽ ڪم ۾ ۱۹۰۰ ۾ رهيا هئا باقي ڪتاب جلد ۱۹۰۰ ۾ ڪري جي مختلف ڪتابن ۾ ۱۹۰۰ ۾ هي سڀ
ڪتاب عربن نفس، فلسفہ قدير، ۽ تصوف جي باري ۾ هئا.

هو رت جو دير تائين هڪڙي پنٿي چراغ جي روشنيءَ ۾ انهن ڪتابن تي پڙهندو رهندو
هو ۽ جي گناهين سمجھل يا غير واضح نظر اينديون هس انهن کي اڳ ڪاغذ تي لکي ڇڏيندو.
هو جيئن صبح جو مدرسي ۾ شيخ ابوالفضل سان بحث ٿي سگهي. صرف بحث چوڻ تي صوفين سان
جي ۱۹۰۰ ۾ ڪرڻ ۽ ڳولڻ نڪتن کي هو شيخ صاحب کان بهتر ڄاڻندو هو ۽ ۱۹۰۰ ۾
هتي ته دنيا ۾ هڪ زمري سرور ضرور موجود آهي جو صرف خدا رسيد ۽ ۱۹۰۰ ۾
۽ انهيءَ ئي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪنهن پير و مرشد جو وسيلو ضروري آهي.

هن تصوف جي ڪتابن کي پڙهيو هو ته شروع شروع ۾ سالڪ جي دل ۾ هڪ ۽
آهي انهيءَ ڪري اطمينان جي غرض سان ان کي ڪنهن حق جي ڄاڻو دروشت ۽ ۱۹۰۰ ۾
ماڻهو ڏانهن رجوع ٿيڻ لازمي آهي. آخر هن گهڻي تلاش ڪاپوءِ شيخ ابوالفضل کي ۱۹۰۰ ۾
ڪاپيو هو. هن ئي معلوم هو ته هو حڪم هلائڻ کانسواءِ ٻيو ڪجهه به نٿو ڄاڻي ۽ ۱۹۰۰ ۾
ڪو شاگرد هن سان به هجي مشڪل جو بيان ڪري ته هو "اح آلا دم" ۾ رت ۽ ۱۹۰۰ ۾
ملجانءِ" چئي لٽائي ڇڏيندو هو مگر انهيءَ جي باوجود هو هن ۱۹۰۰ ۾ ۽ ۱۹۰۰ ۾
عزت ڪندو هو ڇاڪاڻ ته هو نفس جي پاڪائيءَ جي باري ۾ ۱۹۰۰ ۾ ۽ ۱۹۰۰ ۾
۽ جفا طبعيءَ جي ذريعي نفس ڪشيءَ جي موضوع تي حديث ۽ شعر سان ۱۹۰۰ ۾
هو. ڪلهن هو هيءَ حديث ته "بدترين دشم هو ته هو دشمن ٿي سگهي ٿو، اهو هو ۱۹۰۰ ۾
نفس ۾ موجود آهي" ۽ ڪلهن وڃنديءَ هو هي اول ڀلائيندو هوس ته "هو شخص نفس تي
ماريندو آهي، اهو غري آهي" ۽ ڪلهن هي شعر ڀلائيندو هوس: سهر جو مذهب آهي هڪ
آهي نفس کي مارڻ ۽ اهوئي مرد جو ڪمال آهي يا هي شعر پڙهندو هو: سهر جو مطلب آهي
ته شوخ نفس جي خلاف هل.

هڪڙي ڏينهن انهيءَ نفس جي وعظ ۾ فرمايائين ته "معرات جي سالڪ کي انهيءَ نه
متاع، جاه، جلال، ۽ طاقت ۽ حشمت کان منهن مولوي - چو ته نفس ڪشي بجائي خود هڪ
وڏي نعمت، دولت ۽ سعادت آهي. جهڙيءَ طرح مڪئي چوي ٿو ته:

1. *Chlorophyll a* (Chl *a*)

کعبه آن بار کزو گشت سردار بلند

نفس بی عهد است زان رو کشتی است
او دنیوی و قبله گاه او دنیست
نفس همارا لائق است این انجمن
مرده را در خور بود گور و کفن

رسائي نور وحدت ۾ لکيل ۾ هو ته: "حُذَرْنِ سالڪ نفس کي ماري ۽ نسب کي ڇڏي ڪري
تو تڏهن لڪل گنج ۾ هن تي ظاهر ٿين ٿا."

از مقام سرکشی بیرون برش

مار اماره است می زن بروسش.

ڪتاب مرصاد العباد ۾ لکيل هو ته "اي سيد ڪجهه ڏينهن رهاڪو ڪر جيئن سهجي. ل
مٿان اڃا به ڪيترائي وڃي ۽ حق جو خيال انهيءَ جي ڪجهه والاري ڪنهن."

ناصر خسرو جا هي اشعار آهن: هن جو مطلب آهي ته نهر حدڪ ماڳ اهو ٿي ٿو

تو داري اودھا اے پر سر کچ

بکسر این اژدها غارغ شو از رنج

وگر توتش دهی به زهره باشی

زکینج ہے کرآن ہے ہمارے ہاشمی

هن تمام شهر ۽ ڀارتن کي ڀاڄڻ لڏايو هو، هن علم جي دل ۾ رهاست جي نصيحت
جي باري ۾ ڪنهن شخص کي خبر نه هئي، ۽ هن جي خواهش ٿي ته اڳ ڇنڀ ۾ ٽڪر
فٽس جون تمام سٺيون ٺاهي ڪري وٺي. مگر عدو ڏانهن هن ٿي ڳاري رهيو هو. ڪن شهرن جي
حقيقي معنيٰ هن جي سمجهه ۾ نه ٿي آئي؛ مثلاً حافظ شيرازي جي هن شعر جي: جنهن جو مطلب
آهي ته جنهن جي وقت کي غريب سمجهو جو ڀاڙي ۽ جي ته ڪا خبر نه آهي!

حسين جي جذهن ڏٺو ته هي معسوفن ۽ ڀڄي پيو هو. واقعو هن جو اڳتي ڪوٺڻ لاءِ ڪافي هو. هن جي ڀڄڻ جي خبر ڄاڻي ٿي ته ڏڏو هي 'ڇا شيخ ابو فضل جو موڪلي آهي؟' هن ڏٺو ته هي ميدان ۾ هلڻي رهندي ويو ۽ ڇا هن جا دم ٽوڪي ويا. هن ڏٺو ته هي هن سوار جو جواب حسن جي لاءِ نعره سرودي ٿو. هن ڏٺو ته هي سچ هي ته حڪمي ۽ صوفيائي ڪلام تي گذريا آهن، چرچ ڪندو ۽ ڪردار ڪندو. هن فعل رڳو شيخ ابو فضل تائين محدود آهي ۽ ڇا هن جي موڪلي هن جو ڏٺو آهي ۽ ڇا مون کي ان جي نصيحت تي عمل ڪرڻ نٿو.

هو انهيءَ سوچ ۾ ڪجهه دير ديوانه وارو رستن جا حڪم ڪندو رهيو ۽ هڪ ڏينهن هن جي گهڻي ڀڄڻ ڪري وڃي هئي. هيءُ هن سان جو ڪجهه دير هليو ۽ هن سان ۽ بد اخلاق سمجهي هن جي پريشان ٿيڻ ۽ پيدا ڪندو هو. هن هن کي محسوس ٿي رهيو هو ته هي مادو هڪ ۽ بد اخلاق ٿي اصل ۾. هن جو سرويچ هو. گهٽ ۾ گهٽ هو پنهنجي ڪمزورين کان واقف هو ۽ هتي هن سان راس راس ۽ ڪي به آهن جو اعراب ڪندا آهن. هن جي خواهش ٿي ته هن سان ڪجهه ڪم ٿي ۽ هن ڏٺو ته شيخ صاحب جي گهر ڏانهن وريو. سندس دروازو ٽوڪي ۽ هڪ ڏينهن هن جي ڏٺو ته هي صاحب جي وٽي. گهڻي دير کانپوءِ دروازو ٽوڪي ۽ هڪ ڏينهن هن جي ڏٺو ته هي صاحب جي ڪمري ۾ وڃي ويٺو.

شيخ صاحب هڪڙي ننڍي ٽي وٺو هو سندس پريشان ڪجهه ڪتب ٿيڻا پيا هئا. سامهون هڪڙو رومان وڇايل هو جنهن تي هيءُ به ڏٺو هو. هن جو ڏوڪو ٻڌي ڇڻ ته شيخ صاحب چرڪ ڀريو ۽ شيخ اٿڻ بند ڪيائين ۽ حسين عليءَ کي ڇڏي ڇڏي ۽ "هٿ هڏانهن اچ ۽ اچ امان ڪرڻ جو ڏڏو به ڇڪي ٿو."

"هي نه، مهرباني آڻا محل ته به ٿي؟ هنن لنگهيس پئي، حال ڪير ته توهان سان مليو وڃان."

"اڙي تون هي ڪهڙيون گالهليون ڪري رهيو آهين؟ تنهنجو پنهجو گهر آهي. جذهن وٺي، تڏهن هليو ايندو وڃا."

حسن ڪجهه چوڻ ٿي چاهيو ته اندران هڪ شور ۽ غوغا بلند ٿيو. ڇا ٿو ڏسي ته هڪڙي ٻلي منهن ۾ هڪل ڪڪڙو کڻي وڃي، ۽ اها ساڳي زال جا هن تي اندر وڃي آئي هئي، سا ٻليءَ جو ڀڄڻو ڪري رهي آهي. شيخ صاحب هي ڏٺو ته هڪدم وس کان نڪري ويو، ۽ پنهنجي عا لاهي ڦٽي ڪيائين ۽ ڪنڊ مان لڪڻ ڪئي، هڪدم ٻليءَ جي پشان ٿيو. هن منهن کانپوءِ سهڪندي واپس آيو، ۽ حسين علي کي ڇڏي ڇڏي ۽

"تو کي معلوم آهي! ٻلي جيڪڏهن سڀ سو ديوارن کان وڌيڪ نقصان ڪري ته شرعا هن کي مارڻ واجب آهي."

حسين کي ٺٽن ٿي ويو ته هي شيخ صاحب واقعي ذليل ماڻهو آهي ۽ هو شخص جو اڃا هن تي الزام لڳائي رهيو هو. بلڪل سچو هو. هو هن اجازت گهري ۽

"مذمت ڪجي، مون اوهان جو وقت خايع ڪيو، هاڻي اجازت ٿو وٺان."

حسين علي چوڪريو. هڪڙي حد تائين چوڪريو جو ڪم ڪري رهيو هو. هن جو
خوش بڻا لاهي ۾ پڙهائينس. "راڻا" جي ڪري هن جو ڪم ڪري رهيو هو.
حسين علي بي اختيار چيو، "شراب".

چوڪريو هڪ پيش خدمت کي آواز ڏنو ۽ شراب جي ٺاهڻ لاءِ ڪم ڪرائي.
پهرين ڪڏهن ته ٻڌو هو. پيش خدمت، ٻه ڪلاڪن کان پوءِ واپس آيو.
ٽي ويٽي، ۽ ٿورو شراب پاڻ حسين عليءَ کي پيش ڪيو. هن ٽي ويٽي جي
جو پهريون ڄام پي ويو. انهيءَ وقت وائين جي ٿارن مان ٿورو شراب ڪڍي ورتو.
هن جو جسم گرم ٿي ويو. هن جا حواس بچا ٿي، ۽ هن ٽي ويٽي جي ڪم ڪرائي.
صوفيائي ڪلام جي ڪلام ۾ شراب جي مدح ۾ ڏنو.

ڪلام جي مدح ۾ شراب سارو ڪيو ۽ سارو ڪيو. هن ٽي ويٽي جي ڪم ڪرائي.
گرجائي چوڪريو ڪجهه اهڙي حسن ۽ هني، مگر عوام جي ڪم ڪرائي. هن ٽي ويٽي
۽ هو بلا تامل ٻڌندو ويو. هن جي ڪم ڪرائي ۽ مدد ڪرائي ڪري. هن ٽي ويٽي
جي هٿاهين ۾ اهڙو نڪتو پيو وڃي جو، هو هن جي ڪم ڪرائي ۽ مدد ڪرائي.
هاڻي شراب پنهنجو رنگ ڇڏيو هو. زور زور سان هن شعر ڳائي لڳو:

هڪدم تنگ دستي در عيش ڪوش و مستي
کين کيماڻي هني ٿارون ڪند گدا را.

گرجائي چوڪريو هن جي اسان سان واپس آيو. هن ٽي ويٽي جي ڪم ڪرائي.
عرفاني قدرو پنهنجي شعرن ۾ مضمون ۽ ڪم ڪرائي. هن ٽي ويٽي جي ڪم ڪرائي.
اغوش ۾ ويٺي آهي. هن طوفان راديءَ جي سلسلي ۾ ڪم ڪرائي. هن ٽي ويٽي جي ڪم ڪرائي.
ٽي اٿارٽي ڏانهن ۾ به موجود آهن. ۽ پنهنجي اهڙيءَ ڪم ڪرائي. هن ٽي ويٽي جي ڪم ڪرائي.
هو چري واري ٺهڪ ڏيڻ لڳو. هو تمام خوش هو. اڄ هو اڇيءَ هوا ۾ ساهه ڏئي رهيو هو.
جنان صوفيائي ڪلام پنهنجون ڪل تشبيهن ۽ استعارا ورتا هئا. اڄ هو پنهنجي ٽي ويٽي جي ڪم ڪرائي.
رنگيءَ جي ڪم ڪرائي ۽ ڊپل حواس ٽي ويٽي جي ڪم ڪرائي ڏسي رهيو هو.

پيش خدمت بل ڏئي آيو. هن پنهنجي ڏڪڙو آڱرين مان پٺون ڪڍي چوڪريو ٽي
ڏنو، ۽ هن جي چنڊ ۾ هڪ وڏي "مڪس" کان ٻاهر نڪتو. هن جا قدم ٽڙي رهيا هئا.
چوڪريو رکشا واري کي آواز ڏنو. رکشا بي ويٽي هن پنهنجو ٽي ويٽي جي ڪم ڪرائي.
هڪڙي چڱو، ۽ هن جي سرح ۽ مدد جسم جي ڪم ڪرائي. هن ٽي ويٽي جي ڪم ڪرائي.
ٿورڙ لڳي. هن جي اکين جي پلين ۾ روشني اچڻ لڳي. هن جي ڪم ڪرائي ۽ ٽي ويٽي جي ڪم ڪرائي.
درد ڀريل گيت ٻڌائي وهي هئي.

رکشا حسين عليءَ جي گهر جي سامهون ويٺي ۽ هو پٺي اندر داخل ٿيا. هو هن کي پنهنجي
ڪڪڙين بستر واري حواڪاهه ۾ وٺي وڃڻ جي پٺيان پنهنجي ڪتب خاني ۾ وٺي ويو. جي ڌريءَ
جي ڀرسان ڪتب ۾ گاديلو ۽ ٻه وڏا ڍڪل هئا، ۽ هي هڪڙي ٽي ويٽي جي ڪم ڪرائي.
پرچار ڪندڙن جون تصنيفون رکيون هيون.

ٻه ڏينهن گذري ويا. حسين علي مدرسي ۾ پڙهڻ ڏنو. هن ٽي ويٽي جي ڪم ڪرائي.
"نهاب اسوس" سان هيءَ خبر ظاهر ڪئي ويئي آهي ته مقامي مدرسي جي نوجوان معلم، آقا مرزا
حسين عليءَ خودڪشي ڪري پئي. خودڪشيءَ جو ڪو سبب معلوم نه ٿي سگهيو.

- "مصيبت" مان همدردِي آسان آهي، پر خيال مان همدردِي ڪرڻ نه آهي.
- حوصليءَ جي راجهه ۾ پرو آهي، ٿورو آهي نه حوصليءَ آهي، پر جي وڏي آهي نه.
- پوءِ مهلڪ!
- اسان جي سوسائٽيءَ کي حذر مان ايترو عصيان ڪو نه ٿو بيهجي، جڏهن ته اسان جي
- سڄا ڏين سان!
- دنيا جي سڄي آهي، پر ان ۾ وسندڙ ماڻهو دعويٰ ڪن ته غصه ڪري نه سگهجن.
- اسان پنهنجي جاءِ تي خود هڪ قسم جي تڪميل آهي!
- ادبيات ۽ صحافت ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ صرف هي ته ادب کي پڙهيو ته ويو، ۽ صحافت پڙهڻ جي لائق نه آهي.
- هڪ مٽيءَ ۽ گهٽڪار ۾ صرف ايترو فرق آهي جو هو ماضيءَ ۾ رهي ٿو، ۽ هي، سسٽم ۾!
- مان حيوان کي ته برداشت ڪري سگهان ٿو، پر حيواني ڏيڻ کي نه!
- خوبصورت عورتن جا بد صورت مڙس، دراصل مجرم قسم جا ماڻهو ئي آهن.
- تعليم مٿي شيءِ آهي، پر ڪڏهن ڪڏهن ان حقيقت کي پنهنجي نظر رکڻ ضروري آهي ته دنيا جي ڪابه چيز جا واقعي سڪڻ جي قابل آهي، ما ته سڪري نه ٿي سگهي.
- ڪوڙ جو مقصد، صرف دلڪشي ۽ مسرت آهي، نهون ڪري ڪوڙو نه ٿو سگهي.
- مذهب سوسائٽيءَ جو بنياد ڇڻجي!
- ڪي ماڻهو سمجهن ٿا ته حسن هڪ سطحي خبر آهي، پر عقيده ٻري وري سطحي نه آهي، جيترو مندن خيال!
- تجدد ۽ شباب جي تدبير صرف هي آهي ته ماڻهو دوبارو پهريون ڀيرو جي حورن جي مڃڻ ۾ مبتلا ٿئي.
- چوڻ جي لائق دراصل آهي ڳالهون آهن، جن کي اسان وساري ڇڏيو آهي.
- جڏهن گيترا ماڻهو رڳو ڳوڙهن لڪائڻ لاءِ ٺاهڻ جي ڪوشش ڪندا آهن، ته رڳو رڳو ماڻهو اهڙا آهن، جن جي ذهن ۾ لڪائڻ لاءِ پر ڳوڙهن ڏانهن هو ڏيک اختيار ڪندا آهن.
- خوبصورت محفل، رڳو محفل ٺاهڻ آهي، پر بد صورت جو محفل رڳو محفل نه آهي.
- غنيمت آهي!
- دوستن جي ڏانهن به همدردِي ڪرڻ ضروري آهي، اهو ته هر شخص ڪري ٿو.
- پر دوستن جي ڪاڏيائي به خوش ٿيڻ ۽ همدردِي ڪرڻ، بلڪه صرف ماڻهو نه آهن.
- ڪم آهي.
- ڪپري نه اڏيوسن جي ڳالهه آهي، هو زندگي جا سبق اسان کي ان وقت ملن ٿا، جڏهن هو اسان لاءِ ٻيڪار ٿين ٿا.

(آسڪروائڊ)

مضمون

ادب ۽ زندگي .

سنڌي ٻولي ۽ سنڌ جو تعليمي مرستو .

سنڌي ۽ هندي شاعريءَ جو لاڳاپو .

شاهه جي شعر جي بناوت تي هڪ نظر .

سنڌي ٻوليءَ جو بکاڙو ۽ مزارو .

تعليم جا نظريا .

ايڪس ڪرٽا .

ٽين مهاڀاري جنگ .

اٽل ٻر ۽ امن .

مهران .

سنڌ جي تاريخ جا ماخذ .

آديسي آئي ويا، مڙهيون مون مارين .

ادب ۽ زندگي

علامہ اے۔ اے۔ قاسمی

اڄ هي خاص طور تي ڳالھ ڪرڻ جي ضرورت آهي جو ”ڪو“ س. س. ۽ س. س. جي
جو هڪ وڏو سارو مسئلو آهي. اهو ”ڪو“ آهي. اصل آهي ته هي مسئلو ڇا آهي
ضرورت درپيش آهي؟

سڌي ۽ آسان ڳالهه آهي ته اهو جو مسئلو ڪهه آهي. هن ڏاڍي س. س. جي
اهو به ڪڏهن سوچيو اٿن ته لکون ڇا؟

”لکڻ“ دراصل اسان جي سڀ کان پهرين ڏٺو ڳالهه آهي، جنهن وسيلي تي اسان ۽
ڳالهائڻ سان ساري مخلوق سان ڳالهائڻ جي ضرورت آهي. اها ڳالهه آهي ته ”هڪڙو“
نه ٻڌي آهي“ هو به پنهنجي نموني ۾ پنهنجي خواهش جو اظهار ڪري ٿو. اها ٻي ڳالهه آهي ته
انهن جو آواز ۽ ٻولي ٻئي نموني جي آهي ۽ اها اسان نه ٿا سمجهي سگهون. هڪ س. س. ڳالهه ڪري
ٿو آهي ته ”ٿورو ٿورو ڪهڙو به شاعر چارو آهي پر انهيءَ تي خبره اسان کي
اوترو ٿورو، ته هو غريب ڳالهائي ٿو سگهي ۽ نطق جي ڌات ٿي محروم آهي“

اسان به ”حيوان ناطق“ آهي يعني ڳالهائڻ وارو. اسان ڳالهائڻ جي ڌات ۾ هون
ٿي. ممتاز ٿي ٿي ۽ اها ڳالهه آهي ته اسان کيس صحيح معنيٰ ۾ اسان ٻڌو آهي.

بنیادي طور فقط ٻه اکر اشتهار آهن جن مان پوءِ ٻيا آواز ۽ الفاظ ٺهندا ويا. بعض مان
ٻوليون ٺهيون جي وڌنديون وڌنديون هن وقت دنيا جي هزارها مختلف رهن تي مشتمل آهن.
معيشت اها جو هائي انهن زبانن جي درجي بندي ڪري اسان انهيءَ تي هڪڙو شروع ڪري
ڏنو آهي ته ڪنهن جي زبان وڌيڪ ممتاز آهي.

ٿي سمجهي ته هر زبان جو بڻ ۽ اصول اهو ئي هڪ آهي ته اسان پنهنجي حدت جو اظهار
موزون نموني ۾ ڪري سگهون ۽ انهيءَ تي ئي اڪثراً ڪريون ڇاڪاڻ ته قدرت اسان کي نطق
جي ڌات ڏني ٻين حيوانن کان ممتاز ڪيو آهي انهيءَ ڪري ڇو حانور وانگر فقط هڪ ٻئي سان
جهڳوڻا رهون.

قرآن شريف ۾ آهي ته: ”الرحمان علم القرآن خلق الانسان علم الالبان“

اسان جي تخليق بعد سڀ کان اول اسان کي ”بيان“ سیکاريو ويو جنهن کي اسان ”رهن“
يا ”نطق“ جو نالو ڏيون ٿا. ان نعمت عظيمي عنايت ڏيئي بعد ئي اسان ”حيوان ناطق“ ٿيو ۽
منجهس پرجهڻ جي پروڙ پيدا ٿي. انهيءَ لائق ٿيو ته جيئن سمجهي ۽ محسوس ڪري سگهجي
ڳالهائي، ۽ ڪجهه لکي سگهي.

هر جيڪڏهن هن فردت جي ڪتاب مان ڪجهه به نه پڙهيو ۽ نه ڳوليو ته پوءِ لکندو ڇا ؟
ڪالهايندو ڇا ؟

ظاهر آهي ته ”لکڻ“ لاءِ سڀ کان اول ضرورت ٿوڻ جي
حوال آهي ”ٻون“ جن پر قدرت جا سمورا راز پنهنجا آهن. انهن آ
اسان پر ڪن. سمجهه يا پرچيه ٻڌا ٿي ٿئي سگهي، جهن مان اسان جو اهو ڪاڳي ۽ اهو نطق
درمي پنهجي اظهار جي ضرورت محسوس ڪري.

دسيء پر عڪس فقط بهيءَ سيع جو نظر ايندو اهي جا اچي اڳ ۾ نه هئي. ۽ ۱۰۰ ي طرح ۾ ۱۰۰ ڪنهن ڳالهه کي ڏٺو يا پڙهيو - هو بدو - وڌيڪ ۽ ۱۰۰ ڪنهن به چئي يا لکي نه سگهنداسين!

ڪلامِ لاهي پر قدرت جي انهن ڪمانن کي نظر انداز ڪندڙن تي ”ڪوئو، ڏڙ ۽ نڙ“
 مڏيو ويو آهي، جي سڀ ڪجهه اڳيان هوندي به نٿا ڏسن!

جيسين اسين انهن قدرتي ڪرشم جي شاهدي ماڻ لائق نه ٿيا اهيون، نيسي اسانجي ڪوبه حق ناهي جو بهرحال زبان يا ٻوليءَ جي بهيري يا پوتري لاءِ ڪنهن سان برسر پيڪ ٿي سگهون، ڇاڪاڻ ته اصل ۾ دنيا جي سمورين زبانن جو واحد هڪ هٿ ڪري سندن هڪ ٻئي سان نهايت گهڻو ۽ گهرو تعلق آهي ۽ اهي هڪ ٻئي ۾ اهڙي طرح جڪڙيل آهن ههڙيون رهبر جون ڪڙيون!

آء هتي هڪ مثال ڏني اڌ اختلاف کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪندس. "سل" اڪر توهان پني ٻڌو آهي باڪ ڪيترا دفعا ٻڌو ۽ عرب تاريخ نويس جي ڪتبن ۾ پڙهيو آهي توهان مان ڪنهن اهه تحقيقات ۾ ڪئي آهي ته آيا اهو "ڊبل" آهي ڇا؟ ڪنهن ماڻهو جو نالو آهي يا هانور جو. آخر هڪ شهر تي اهو نالو ڇو رکيو ويو توهان ڪڏهن اهڙي زحمت گوارا ڪرڻ جي ضرورت نه سمجهي هوندي.

اسانکي "هي تنهنجو"، "هي منهنجو" انهيءَ تان جهڳڙن کان مرمت هجي نه اهي مسئلن تي سوچيون. سڀڪو پنهنجي قصي قائم ڪرڻ جي ڪوشش ۾ غلطي آهي، اهو نٿو سمجهي ته: (ان الارض لله) زمين الله جي آهي. ڪنهن جي پيءُ ڏاڏي جو ورثو "هي" پهرين آءُ "ديس" اتر جو دڪر ڪري رهيو هوس ته اهو ڪيئن نه مختلف زبانن جي هڪ ٻئي سان ويسند هئڻ جو مثال پيش ڪري ٿو.

”دٻيل“ دراصل آهي ”ديو-بيل“، ديو معني ڏاڏي ۽ بيل معني شهر، يعني ”ڏاڏائي شهر“.
اهو دراصل سسڪرت لفظ ”دڙجي“ جو پڙ ٻهلوئيءَ ۾ ڪم آيل آهي. دڙس جي هڪ شهر جو نالو آهي ”آرد بيل“ آرد معني لشڪر، بيل معني شهر يعني ”لشڪري شهر“. آرد و به آهي ۽ مان نڪتل آهي جنهن جي معني آهي لشڪري زبان. ”آرد“ ڪرسي زبان ۾ لشڪر کانسواءِ سون جي ڊهڻا جو به نالو آهي.

اهو ڀيل يا ويل غرينچ زبان ۾ به ساڳي معنيٰ ۾ استعمال ٿيندو آهي جتي ويل يا (Villa) سڏيندا آهن شهر کي ۽ گهر کي. قديم آرين زبان ۾ به "ڀيل" ساڳي معنيٰ ۾ سڏيو ويندو آهي. "ديول" اکر جو به اهڙوئي مطلب آهي جهڙو "ديل" جو يعني "الله جو گهر" يا عبادت گاهه.

انگريزيءَ ۾ ڊيو ٿري ٿيو ڊيو (Dieu) يعني خدا. جيئن ته ان مان روشني جي معنيٰ لڪري ٿي انهيءَ ڪري جڏهن مون عربيءَ ۾ اهڙي اکر جي ڳولا ڪئي تڏهن معلوم ٿيو ته

” ڏاڏا جي ڪوٺڙي ۾ ”

” ڏاڏا جي ڪوٺڙي ۾ ”

” ڏاڏا جي ڪوٺڙي ۾ ”

” ڏاڏا جي ڪوٺڙي ۾ ”

” ڏاڏا جي ڪوٺڙي ۾ ”

” ڏاڏا جي ڪوٺڙي ۾ ”

” ڏاڏا جي ڪوٺڙي ۾ ”

” ڏاڏا جي ڪوٺڙي ۾ ”

ڪٿي ويندي هي راجڌاني جي ڪنڊن تي ڪي به ڪم ڪري ٿو. هي
پنڊا ۽ ٿو ڪي راجڌاني جي ڪنڊن تي ڪي به ڪم ڪري ٿو. هي
ڪم ڪري ٿو ڪي راجڌاني جي ڪنڊن تي ڪي به ڪم ڪري ٿو. هي

”سڌي ڪم ڪري ٿو،
هاڳي ڪم ڪري ٿو،
پنڊا ڪم ڪري ٿو،
پنڊا ڪم ڪري ٿو،

جيئن ٻار سڌي ڪم ڪري ٿو ۽ شعر ۾ اهڙي اڪثريت ۽ صلاح موجود هي ڪم ڪري ٿو.
ناممڪن آهي.

جيئن وقت اسان پهچي وئي ۽ ۾ اهڙو ٿيو ۽ ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي
اديب ۽ محاور ٿيندا سڌي ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي
اسان ڪي هزار مٿيون ڪريون ٿا سڌي ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي
دوست ڪي چيو هو ته توهان جيئن ٿا سڌي ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي
توهان جي ادبي معلومات ناممڪن آهي ڇاڪاڻ ته جيئن وقت اسان ڪلام اڪثريت ۽ ڪم ڪري ٿو. هي
ڪري توهان ڪي ٿا تهن وقت ان سان اهڙي اڪثريت ۽ ڪم ڪري ٿو. هي
طور دنيا جي ڪا به ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي

”ڌري ۽ ڌري،
پنڊا ڪم ڪري ٿو،
لالن جي لطيف ڪم،
پنڊا ڪم ڪري ٿو،
ڪم ڪري ٿو،
ڪم ڪري ٿو،
ڪم ڪري ٿو،
ڪم ڪري ٿو،

مون اهڙيون ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي
ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي
ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي
ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي
ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي
ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي
ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي
ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي

”ان ڪي خلق السماوات و الارض والختلاف اليل والنهار لايات الاولي الادب“

جيئن وقت اسان ڪي ٿا سڌي ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي
”ڪم ڪري ٿو“ سڌي ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي

ڪم ڪري ٿو. هي ڪم ڪري ٿو. هي

سنڌي ٻولي ۽ سنڌ جو تعليمي سرشتو

سنڌي سنڌي قوم ۽ سنڌي تمدن جي سڀني شعبن ۾ گهڻي اهميت رکي ٿو. انڪري ان جو سڃاڻپ ڪرڻ ۽ ان جي بچاءَ ۾ ڪم ڪرڻ ڪافي اهم ٿيڻ گهرجي. سنڌي قوم جي ڪيترن ئي شعبن ۾ ان جي اهميت کي ڏسي سگهجي ٿو. انڪري ان جي بچاءَ ۾ ڪم ڪرڻ ڪافي اهم ٿيڻ گهرجي.

سنڌي قوم ۽ قوم جي ثقافت جي وجود جو درجه سنڌي قوم جي ٻوليءَ جي ذريعي ڏسي سگهجي ٿو. سنڌي قوم جي ٻوليءَ جي ذريعي ان جي ڪيترن ئي شعبن ۾ ان جي اهميت کي ڏسي سگهجي ٿو. انڪري ان جي بچاءَ ۾ ڪم ڪرڻ ڪافي اهم ٿيڻ گهرجي.

سنڌي ٻوليءَ ۾ ترقيءَ جا سڃاڻپ ڪرڻ ۽ ان جي بچاءَ ۾ ڪم ڪرڻ ڪافي اهم ٿيڻ گهرجي. سنڌي قوم جي ٻوليءَ جي ذريعي ان جي ڪيترن ئي شعبن ۾ ان جي اهميت کي ڏسي سگهجي ٿو. انڪري ان جي بچاءَ ۾ ڪم ڪرڻ ڪافي اهم ٿيڻ گهرجي.

سنڌي قوم ۽ قوم جي ثقافت جي وجود جو درجه سنڌي قوم جي ٻوليءَ جي ذريعي ڏسي سگهجي ٿو. سنڌي قوم جي ٻوليءَ جي ذريعي ان جي ڪيترن ئي شعبن ۾ ان جي اهميت کي ڏسي سگهجي ٿو. انڪري ان جي بچاءَ ۾ ڪم ڪرڻ ڪافي اهم ٿيڻ گهرجي.

ٽيڙي ۾ ڪيترائي ڏينهن رهيا. ان کان پوءِ ڪيترائي ڏينهن ڪنهن به شيءِ جي خبر نه پئي ورتي. ان کان پوءِ ڪيترائي ڏينهن ڪنهن به شيءِ جي خبر نه پئي ورتي.

ان چئن صحن جي نموني زندگي گذارڻ کان پوءِ، انهن جو ڪردار ڪيترائي ڏينهن ڪنهن به شيءِ جي خبر نه پئي ورتي. ان کان پوءِ ڪيترائي ڏينهن ڪنهن به شيءِ جي خبر نه پئي ورتي.

ان کان پوءِ ڪيترائي ڏينهن ڪنهن به شيءِ جي خبر نه پئي ورتي. ان کان پوءِ ڪيترائي ڏينهن ڪنهن به شيءِ جي خبر نه پئي ورتي.

ان کان پوءِ ڪيترائي ڏينهن ڪنهن به شيءِ جي خبر نه پئي ورتي. ان کان پوءِ ڪيترائي ڏينهن ڪنهن به شيءِ جي خبر نه پئي ورتي.

لکڻ، پڙهڻ ۽ ڳالهائڻ سکي وڃن ها، ان ۾ وارا نه پڙهڻ وارا ۽ نه ڳالهائڻ وارا ئي سکي رهي ها. جيئن ته تاريخ تان عام حرف وانگر مسارجي وڃي ها، مروج تعليمي سرشتي جي سبب ئي ٿئي ها. هنن ڳالهين کي ٿي نه قوم، موسي ٻوليءَ ۽ قومي ثقافت لاءِ تعليمي سرشتو ٿي ٿو-گهي.

سن جي پندرهنه صديءَ واري ٻي اڌ اسان کي ”سنڌي“ جي نالي سان هڪ نئون سرشتو پيش ڪيو، هڪ وقت، پوءِ اهو نالي ڪري ”سنڌي“ جي نالي سان ڪي بهنجي مادري زبان نئين پهچڻ ۽ ان کي ڇڏي، ٿي لاءِ ٻي سرشتو ٺاهڻ لڳو. هڪ ايترو برعظن پاڻ به سنڌي ٻوليءَ جون لافاني خدمتون ڪيون. سن جي پندرهنه صديءَ واري دورن ۾ نه تعليمي سرشتو پنهنجو هڪ ئي وائڻون هو جنهن کي سنڌي جي سوا ٻي ٻوليءَ جي، ٻيءَ ٻوليءَ جو نشان به نٿي مليو. اڄ به ڪنهن به سنڌي شخص جو هئڻو موجود آهي ته ڪنهن طرح اهو ساڳيو ”هڪ وائڻون“ تعليمي سرشتو رائج ٿئي جنهن ۾ سنڌي ٻوليءَ جو نشان به نه ملي. اڳ ئي، سمورن تسليم شده تعليمي ۽ نفسياتي سوالن کي هنن ظاهر نظر انداز ڪري، سنڌ ۾ سنڌي ٻارن لاءِ نئين سال جي عمر ۾، ٻئي پهرين ڏي، ٻي ڪرڻ کان پوءِ، ٻي هڪ ٻولي يعني اردو پڙهڻ به لازمي ڪئي وئي آهي. ڪرڻ جي ٻي تعليم جي بورڊ جيڪو ناسوي تعمير جو ڪورس مرتب ڪيو آهي، جنهن تي ڪرڻ جي هڪون ۾ عمل به ٿي رهيو آهي، تنهن ۾ اردو ٻولي، اردو ڳالهائيندڙ توڙي غير رڌو ڳالهائيندڙ شاگرد لاءِ لازمي ڪئي ويئي آهي ۽ سنڌي، خود سنڌي شاگرد لاءِ به لازمي نه آهي. ڪرڻ جي پوري رستيءَ جي اختيار ۽ وارن طرفن جي ڏوڪو موجود آهي ته ڪنهن خاص عرصي کان پوءِ هو سنڌي ٻوليءَ کي امتحانن ۾ حوالن لاءِ هڪ سطور ٿيل ٻولي تسليم نه ڪندا. اهي ۽ ٻيا اهڙيون ڳالهون ثابت ٿيون ڪن ته موجوده حالتن ۾ جڏهن سنڌي ٻوليءَ جي سامهون هڪ عظيم ٻي ٻولي آهي، جنهن جو ڪن ڳالهين ۾ سنڌيءَ سان ظاهري طرح نهايت قريبي رشتو آهي، ۽ جنهن جي پيش ڪرڻ وارا خود اسان جاني موطن ۽ وڏي ڳالهه ته هر مذهب ۽ ٻيتر آهن، ۽ جيڪا هڪ نهايت ئي سظم طريقي ۽ ظاهري طرح انتهائي دلڪش ۽ پريشان سان اسان جي سامهون پيش ٿي رهي آهي، ۽ سڀ کان وڏي ڳالهه ته اڄ جڏهن تعمير سوني صديءَ جو ڪرڻ نوسن جي رٿا ڪئيءَ جو هڪ لارسي ۽ بنيادي اصول بهجي چڪو آهي، - هڪڙي هن حالت ۾ اسان ئي پنهنجي مادري ٻوليءَ کي نه فقط محفوظ رکن ٿا آهي بلڪه ان کي علمي ۽ ادبي حيثيت ۾ اڳتي وڌائڻو آهي، ته پوءِ اسان ئي پنهنجي تعليمي سرشتي جو مدد سان ئي عظيم مقصد حاصل ڪرڻو پوندو.

سنڌي ٻوليءَ کي صحيح معنيٰ ۾ تعليم سان روشناس ٿيڻو آهي، ۽ ٿيڻ گهرجي ته اها تعليم کيس سندس پنهنجي مادري زبان ذريعي ئي حاصل ٿيڻ گهرجي. اهو اسان جو پهرين ٿيڻو آهي، ۽ بنيادي درس به ان لاءِ هڪ نه اسان کي پنهنجي سموري تعليمي سرشتي کي ٻيهر ٺاهڻو پوندو، ۽ پوءِ ته ان لاءِ اسان کي سوس مناسب ۽ مفيد ڪتاب به اصل رٿا پوندا، يا ترجمو ڪرڻا پوندا. سنڌ ۽ سنڌي ٻوليءَ جي ڳالههون جي سامهون اڄ اهي ٻه مقصدن لاءِ سواءِ ٿيون مقصدن کا اهميت ڪونه ٿو رکي.

سنڌي ادبي بورڊ، انهن ٻن عظيم مقصدن کي سامهون رکندي، هڪ طرف تصنيف، تاليف ۽ ترجمي جو هڪ پنج سالنئون پروگرام مرتب ڪيو آهي جنهن دوران کيس انهيءَ عرصي ۾ تقريباً

[illegible]

هي ڪل ڦل، ۽ چند ٺوڪ ۽ واس ڏوڀ ڦٽا ڪري، سڙي ۽ ۽ جھري کي سلام ڪري،
اڃا جي ڪپڙ ڦٽل ۽ ميرا آڻي، ته پوءِ ڪهڙي پرواهه؟ ڏوڏ هڻي پر اچي سڌو سڌو
ڀاڱي ڀائيوار ٿي، ۽ پڪير ڪاڙي، ان سان سڄو ميلاپ حاصل ڪر. (نيڪور)

قد گهڻو ڪري اکڻ بزرگن جي وٽ اچي ۽ انهن کي ڏيکاري ۽ چوي ٿا ته اهو
 ٻه رڳو بزرگ هو جنهن جو ڪو به ڪم ڪونه ٿي سگهي ٿو. انهن جي چوڻ تي
 پنهنجي عهد ۽ گرانديءَ جي ڪري ڪي به ڪم ڪونه ٿي سگهي ٿو. انهن جي چوڻ تي
 ڪيو. اسان مٿي چئي چڪو آهي ته انهن جي چوڻ تي ڪي به ڪم ڪونه ٿي سگهي ٿو.
 ٿيو مگر اها شاعري ختم ڪانه ٿي. جوگي درويش پوءِ به پنهنجي ڪم ڪونه ٿي سگهي ٿو.
 زور ڏيئي صاحب جي ڏانهن ٿي ويڃو هو انهيءَ ڪري جوگ ڪا به ڪم ڪونه ٿي سگهي ٿو.
 لسٽ ۾ موي ۾ پيا. پنهنجي صاحب جهڙي موجد ”جوگ“ جي تعجب کي ”پاڻي“ جي تعجب
 سان ڏوڳو پنهنجي ”رام ڪلي سر“ جي بيتن ۾ عام جي فائدو ڏي ڏيکاري ٿو. انهن جي چوڻ تي
 سر رام ڪلي جي مصالحي مان جي نظريو نروار ٿيڻ تي هي آهي:-

(۱) هندو جوگي اڳ به هئا مگر ”هت بوکين“ وارو موحد طبقو بعد ۾ به چڙهندگي ۽ گرو گورنٽ جي تعليمات سان اسريو. هن نئين طبعي جي جوگين فقيرن کي سندن حد و حد جي اندر ۽ ترڪ ۽ تجريد جي اصولن اڳين هندو جوگين کان ممتاز ڪيو. انهيءَ ڪري پٺاڻي صاحب جو بيت:

جوگیترا جهان پر لوري ۽ ناري

بري جن ٻاري، آئون نه جيئندي ان ري

٢٠ پنهنجي وسيع معنيٰ ۽ مقصد سان گڏوگڏ قدرتي شين طاهري حقيقت تي به عمادي ڪري ٿو.
(٢) ٻيو ته هت بوگين فقيرن جو اعتصادي اصول هو سير سير ڪرڻ ۽ ڪنهن به ماڳ
مڪان جو ڀرند نه ٿيڻ. پٽائي صاحب به هو بهر خندن اهوني حال حقيقت پيش ڪري ٿو ته:

سدائین سفر و رومن مٹی راہ

ہرن پورب ہنڈ ڈی منجھہ موالی ماہ

جن جي الڪا مين آگاه، ٽڪيا ٻسو تن جا

هن بيت مان ظاهر آهي ته اهي جوگي فقير سنڌ جي ٻين سفر بعد پورب طرف يعني بهار ۽
پو-اڀي جي پورب ديس ڏي پوربندا هئا، ۽ انهن جي ”الڪ سين آگاه“ هئي يعني ته هو
بھتل درويش هئا.

(۳) نيوتن هنن جو ڪيئن فقيرن جي طريقي ۾ ڪرو ۽ چيلی جي رشتي جو نهايت ئي ٻنڌڻو مقار
هو ۽ ڪرو جي آکا مڃڻ هن طريقي ۾ عين فرض هو. ڀٽائي صاحب انهيءَ اصول کي هيٺين ريت
۾ پوريءَ طرح واضح ڪيو آهي:

ذهین ذہنن ڈک تھا، ہرین پاوہا پس

ورق جي وصال جا واري ڪيائون وس

لڏاڻون لطيف چڻي گرو E سندو کس

جو گین کنیو جس، لکا پٹن لوک

پتی ہند لرمائی ٹو تہ :

مگر جا ڈالی گودڑی، سا تلی لاهندی لہ

سندا قنهن مهج، چيلو چوندو گيترا

(۴) ۲۵ مهندرات ۽ ۴ ڪرو ڪورڪناٽ، جوگن جي هن لئين ۾ جا وڏا رهبر هئا ۽ سندن تعليم ۽ لائقين تي هنن نون موجدانه اعتقادن جو سرچشمو هئي. انهيءَ ڪري سندن ظاهري نالن وارو

”ڌٽ“ جو حصو من چڏي وٺيو. (Symbol) يعني
 ويو. ”ڌٽ“ جو حصو من چڏي وٺيو.
 يعني ويو. ڀٽائي صاحب به ”ڌٽ“ جو اهڙي اصولي تخيل پيش ڪر

ٿي ته انهن ڌٽن، اڄڪلڻ،
 سڀاهي ڀاڄي ڪئي، رڳو ڌٽ
 جي نظر ڌٽ جو اتي اوڌاران
 اهي اهڃاڻان، لڪا ڀوڻ لوڪ ۾

وري ڀٽي هڏ چوي ٿو ته:

نانگن ڪن نمائيو، ڌٽ نمائو نينهن
 مڙهين انا مينهن، جوڳيان سڌي ذات کي

ڪي جوڳي فقير ته پاڻ به وڏي مڙا وارا هئا. ڀٽائي صاحب هڪ ڀيٽل جوڳي ۽ عارف جي
 ظاهري تصوير هن طرح پيش ڪري ٿو ته:

جوڳي ڪسي جڳ ٿيا مڙي مين ميري
 اڪيون الڪ ساهيون، پوءِ ڏي نه پيري
 ڪڪا وار ڪلهن تي چرائين چيري
 لوڪ لعل لطيف چئي، ڪنهي ۽ ڪيري
 نينهن نه ٿيري، سور ڇڙهي ٿڌن سنو

اهڙا جوڳي،

نڪي نن ڌٽ ڪي، ڌٽ نه نمائين
 ڄاڻا ڪن نه جوڳ ڪي، جوڳ نه جهارين
 آڏي آئين، اهڃاڻيون الماس جون

(ه) ڀٽائي صاحب نه فقط ”ڌٽ“ جو حقيقي تخيل پيش ڪيو آهي مگر گورو گورڪھت، جو
 جوڳ جي تعليمات جو روح روان هو، تنهن جو نالو به ڪيو آهي، ۽ اسلامي تصور ۽ تفسير جي
 حلق کان ٻاهر هن مها جوڳي ۽ درويش توحيد جي تلقين جو جيڪو سرچشمه جاري ڪيو تنهنجي
 نهايت ئي موزون لفظن ۾ تعريف ڪئي آهي ته:-

لنڪ ڪڍيائون لانگ، موٽي ڪن نه مسحو
 جا اسلامان اڳي هئي، سا سڏائون بانگ
 سامي ڇڏي سانگ، گڏها گورڪھت ڪي

مٿين مختصر وضاحت مان معلوم ٿيندو ته هن ”هٿ ڀوڳي ڀٽ“ جي اعتقادن ۽ اصولن،
 جي سندن تليق ۽ ڪلام ذريعي پکڙيا، سڌي صوفيان شاعري جي العاطف اصطلاحات ۽ فڪر
 تي ڪيتري قدر اثر وڌو. اسان صرف ڀٽائي صاحب جي رسالي مان مثال ڏنا جو ڀٽائي صاحب پنج
 ”جوڳي ڀٽ“ جي اصولن کي توحيد جي سانچي ۾ سموري پيش ڪيو آهي. هن بحث جي روشني ۾
 ساڳي طرح پوءِ جي شاعرن مثلاً سچل، روهل ۽ ٻين جي ڪلام ۾ هن تخيل جي عڪس جو
 مطالعو ڪري سگهجي ٿو. هتي اسان هتي شاعريءَ جي ڀٽي دؤر تي اچون ٿا جا ”ڀٽي تحريڪ“
 ذريعي اسري.

ارائوای نسی راس بهی مەر و
 سلانی سی می راس بهی جا عامرداو هئان تی
 دبی می سی راس بهی صاحب منلق هک هکا
 چون لا تە پتانی صاحب کسەن جاترا تی هکا
 سەدی مەنی جەلەر سکاو یئو هو. کسە مال کەر
 هەسە "تی راس بهی" تی پتانی صاحب کەر

[illegible]

تکلی طلب نہ جھوڑیے، موت و رزق سب ساتھ

زسوء سياسي حا حکمت امير يک اڃ ڏهن نئين به سنڌ ۾ عام مروج آهي. سندس هيٺيون
يت خاص طرح مقبول ۽ مشهور آهي ٿي:

(ب) رام جي نالي ۾ خدا واحد جي پرستش :- هي ڀڳتي حركت هو - و - گرو - اهو هو

(۱) بہت منور لال زتشی: "کبر صاحب"، مطبوعہ ہندوستانی اکیڈمی، الہ آباد، ۱۹۳۰ء

هنن بزرگوار جي ڏهنه ڏينهن ۾ ٻه ڏينهن ۾ ٻه ڏينهن
 دوهائين جي ان وقت ۾ ٻه ڏينهن ۾ ٻه ڏينهن
 مجلس ۾ هندي دهر ٿي
 پڙهائين ته (۱):

[اي سن! پرڻ جي گڏ اهڙي طريقي تي
 پڻ ٿي ڪئي ۽ سارو عالم ان جي
 ٻئي موقعي تي احمدآباد ۾ هڪ درويش (۲) کان پڙهائي
 ڪري پڙهائون (۳) ته:

[هڪڙو ڏکيو اڪو جو لرو راسي ٿي توکي سڳاري، سو
 ائين آهي جيئن اونڌاهي گهر ۾ هر هر ڏيئو روئي ڪري.]

درويش ڪبير جي شروعات ۾ ٻه ڏينهن ۾ ٻه ڏينهن
 (ولادت ۱۵۳۸)، درويش ڪبير جي شروعات ۾ ٻه ڏينهن ۾ ٻه ڏينهن
 واري دؤر ۾ درويش ڪبير جي شروعات ۾ ٻه ڏينهن ۾ ٻه ڏينهن
 درويش جي ابتدا وارو وقت ۾ ٻه ڏينهن ۾ ٻه ڏينهن
 غلطي سبب سمجھيو پوئتي ۾ ٻه ڏينهن ۾ ٻه ڏينهن
 اهر ۽ مشهور وقت ۾ ٻه ڏينهن ۾ ٻه ڏينهن
 پنهان اهڙي مشهور واقعو آهي:

جنگي جا ڪوس، سو هوس نند ۾
 تيهان ٻيو ٿيوس، سڌي پريان پيچري

درويش ڪبير ۽ شاه ڪريم جي ڏهنه ڏينهن ۾ ٻه ڏينهن ۾ ٻه ڏينهن
 خور آهي - مثلاً

ڪبير:- جا ڪارن جيگ ڏونڊا، سو تو ڪهٽ هي ماڻه

پردہ دے آ پررم ڪا، تاتي سو جهت ٿاڻه

[جنهن کي تون دنيا ۾ گولڻ ٿو، سو ته تو پر ٿي آهي]

رگوسومي جو پردہ اچي وڃي ٿو آهي انهيءَ ڪري سمجهي ٿو سگهين

شاه ڪريم:- سچ منجه هٿار، مون وٺي واء ٿا

هيڏان هوڏان هٿار، هٿين جمار وڌار

- (۱) ڏسو: شاه ڪريم پاڙي واري جو ڪلام، ناشر ڊاڪٽر دائود پوٽي، بمبئي ۱۹۳۷ع، صفحو ۹۹.
 (۲) ممڪن آهي ته اهو بيت دادو ديال جو مڃي ۽ خود دا-و يا سندس ڪنهن شاگرد ڪريم
 کي پڙايو مڃي دادو ديال (۱۵۷۳-۱۶۰۳ع) شاه ڪريم (۱۵۳۸-۱۶۱۵) جو همعصر هو ۽ احمدآباد
 ۾ ٿي ڄائو. (۳) شاه ڪريم جو ڪلام، صفحو ۱۱۳.

جي جوگ جي ذکر مان ڪڍو ڪڍو رام - ڀڳت سامن ۽ هي حال ۽ حال جا ويهي
اهيان ڏنا تہ:

نڪي هڪ نه ٻيڪ نه ڪسي ڪ

ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن
ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن
ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن

رام ۽ ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن
ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن
ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن

هر هر ڪن هر نام، ڏاڍ ڪن هر نام
جن نه رجهايو رام، ڏاڍ ڪن هر نام

ڀڻائي صاحب هن آخري ڪن هر نام، ڏاڍ ڪن هر نام
۽ "رام ڀڳتي" جي هڪ موليٰ واري ڪن هر نام، ڏاڍ ڪن هر نام
تہ موليٰ (رام) جي راجاڻي ڪن هر نام، ڏاڍ ڪن هر نام
"سر رامڪلي" ۾ هڪ طرف "ڪڇن ڪڇن" جي ڪن هر نام، ڏاڍ ڪن هر نام
سمو هيو آهي، ٻئي طرف ڪڇن ڪڇن جي ڪن هر نام، ڏاڍ ڪن هر نام
طرف انهن ٻنهي نظرين ۾ تفصيل ڏيڻ جي ڪن هر نام، ڏاڍ ڪن هر نام
مٿين وضاحت جو مقصد هن نقطي تي وڃي ٿو ته ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن
درويش ڪڇن جي "رام ڀڳتي" واري موهن ۾ ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن
ٻنهيون دفعو "سر رامڪلي" ۾ هن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن
صوفي شاعر جي ڪلام جو ورد وطينو يعني وڏو سچو، روحاني، پڪو ۽ پڪو ڪن هر نام، ڏاڍ ڪن هر نام
"رام" يعني هڪ ڏني واري تعجب ڪن هر نام، ڏاڍ ڪن هر نام
ادبي نقطہ نظر کان به درویش ڪڇن جي عارفانہ دوهن ۾ ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن
ڪڇن جي صوفي شاعرن جي ڪلام تي ڪافي پروڙو آهي هن سلسلي ۾ حور ڀڻائي صاحب ۽
درويش ڪڇن جي ڪن هر نام، ڏاڍ ڪن هر نام
ڪن هر نام، ڏاڍ ڪن هر نام
ڪن هر نام، ڏاڍ ڪن هر نام

ڪڇن: به تو کهر هسے ابرو ک حال ن کهر به
سڀن آثار بهوتين دهرے تب ٻڌھے گهر مانه

ڪڇن: ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن
ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن

ڪڇن: ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن
ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن
ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن
ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن ڪڇن

ڪڇن

شاهه جي شهر جي بناوت تي هڪ نظم

حتمل خو چند پاونائی، (یعنی ۲)

سنه جي ۾ ٻارن اونهن شاعرن قاضي قاض، سيد عذابڪرم شاهه ۽ شاهه محمد شفيع شاهه ۽
 وهڙن جي صورت ۾ آهي. پهريون سنڌي شاعر جنهن علم عروض شاهه محمد شفيع شاهه
 محذوم عبدالرؤف ڀٽي جنهن پارسي بحر تي مولود جوڙيا: محذوم صاحب شاهه صاحب محمد شفيع
 شاهه ۽ ٻين جي ڪري ناميارا شاعر ٿيا تن مان ڪن پنهنجو ڪلام هند ڏوهيڙن جي صورت ۾
 سو، جهڙوڪ - سي: ڪن ڏوهيڙن توڙي، پارسي بحر تي چيو، جهڙوڪ - سي: ڪن ڏوهيڙن
 جيڪس وغيره. ۽ ڪن فقط فارسي بحر تي چيو، جهڙوڪ آخوند گل محمد صوفي.
 شاهه شفيع، سنڌي شاعرن جو سرتاج آهي، سا ڳالهه هر ڪنهن سنڌي آري علم ۽
 سڀني ڪئي آهي. شاهه جي شاعراڻي حويلن جو ذڪر هر ڪنهن نامياري سنڌي ٽيڪاڪي
 يا ڪيو آهي. ليڪن، سدس شعر جي فني حيثيت جي باري ۾، ساڳين ئي ماهيڪارن ۽ سڀني
 نقادن بي انصافي ڀري ڪئي آهي پر، ائين چوڻ ۾ رواج نٿو ٿئي منجهان ڪنهن سڀني جي
 لکي ۾، نسورو قاضي ٻي ڪيو آهي.

جڏهن ته ٻيو، سرور واري جي شاعر آهي.
چايدو ورهيه اڪي، سنه ۱۹۱۴ع ۾، شمس العلماء مرزا قديح بيگ صاحب پنهنجي ڪتاب
سنڌي شعر ۾ شاھ جي نظم بابت چيکي لکيو، انجو نت سندس حصن ۾ هيٺ ڏجي ٿو:
”سڀ کان هنن پهرين جهنگلي شعر آيو.“ (صحنو ۱۰)

جتن ہندستانی یا پاشا پر اوائل حوشعر، دھرن پر ہو، مضمون جنگی - شرمس
 ہو، رن سنڈی پر بہ دھرا یا ڈوہڑا ہئا، یعنی بہ ستوں یا مصرعوں - گویا
 طرز تہ قانون مان۔ (صفحہ ۱۷)

« اهو آهي عام نچ سنڌي شعر جو اوائل وارو نمونو جو عيسوي مورخين ۽ سرهين صديءَ تائين هلو. اردوين صديءَ جي شروعات ۾، جڏهن عبدالصفي پٺاڻي جو ڪلام ظاهر ٿيو، سو به دوهن پر يا پس ۾، يعني هو انهن پر پس غير گهر ڪرڻ لڳو. اهي بيت، ماڻهو دل وندرائڻ لاءِ وٺي آواز سان سر ۾ چوندا هئا. گهاٽيد هئا، جهن ڪري سر بيهارڻ لاءِ پوئين مصرع جو ٻيون الائي واري وارو پا ڪلام پهريون جو پس، اگي ڪري چوندا هئا يا وري ٻيو ٻيرو به چوندا هئا، مثلاً

مگر منہجیا سہرین، لہائین، کان، فیلہن،

ٻاهر هاءِ ۾ ٺڪري، سڙي سارو ڏهلين.

انهي دھري يا بيت کي چوڻ يا ڪاٺڻ ۾، ڦاٽي وارا آڏي، پهرين چوڻ ۾ آيا،
هن طرح:

ٺاهين ڪان ٺيڻهن، سڪ منهنجا .

سڙي سارو ڏينهن، اڃا به ڪا به ڪا به ()

”پي ٿير گهير شاه صاحب هيءَ وڏي جو پڻ مصراعن جي بڌاي .
وجهن لڳو. (صفحو ۲۲)

”هڪن مصراع ۾ ڪا وڏي ايت با ڪنهن ٻئي شاه صاحب وڃي. وڏن
ڪان وڏائي تمام ڊگهي ڪري ٻه آندائين.“ (صفح ۲۳)

”اهي آهن اوائل جي جهڙائي يا اڻ سڌريل آثار جون علامتون“
(صفحو ۲۳)

پڪي هيءَ آيت ڏسبو وڃي ٿو ته شاه جي شعر جو قسم ڪيئن هو. شاه جي شعر جو قسم
اڻ سڌريل ۽ ڪيئن آهي، پر ورن ۽ قافيه جي هڪ خاص علم ۽ درجه ۽ ڪيئن آهي، ان
اڻ ڄاڻي ۽ سبب نٿو ٿي ڏسبو، شاه جي نظم جي پوري پرک ۽ پي ڪئي آهي. ان جو
تو پڻ اڏي ڏسڻ جا، شاه جي نظم جي ٻاري ۾، لکيت پڻ لکي ڏيئي ۽ ڪيئن ڪيئن.
ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ جي شاهڪار شاه جي رسالي جو پهريون جلد، ۱۹۲۳ع ۾ شايع
ٿيو. انهيءَ ڪتاب جي فصل ستن ۾، شاه جي نظم جو ڊگر ڪيو ٿي. صفحي ۲۳ تي، شاه
۽ دوهري جي ساخت، نسبت جيڪي لکيائين سو درست آهي، مگر ”ماتر“ ڪنهن ۽ دوهري جو
دارومدار آهي، ”نهي سمجهائي ٿو ڏئي اٿس، جنهنڪري دوهري جي ساخت جي سڌس پڪ مان،
پوري خبر نه ڪري ٿي ٻڌي سگهي. پر اها هڪ معمولي ڳالهه آهي. مگر ڳالهه ڊاڪٽر گربخشاڻي
جي هر فصل ۾ ٻڌي آهي جو، شاه جو نظم سمجهائيندي، پاڻ بڪل ڪهڻون غصيون ڪيون
اٿس. مثلاً، چوڻون:

”رج ڀنڀا ۽ لکيل شعر، اڪثر ڪري، دوهري جي صورت ۾ هوندو هو. تنهن
ڪري رابطن پڻ انهيءَ وزن ۾ نظم ٿيل آهي. (صفحو ۱۲۶)

”ڪير پڳت ۽ گورو نانڪ صاحب جون ٻائيون ۽ دوهري ۾ لکيل آهن. (صفحو ۱۰۰)
”ماترائن جي جدا جدا تقسيم موجب، دوهري جا ڪيترائي قسم ٿي سگهن ٿا.
(صفحو ۱۲۶)

”شاه صاحب انهن دوهري ۾ نئين قسم جي ٿير گهير ڪئي. (صفحو ۱۰۷)
اڳتي هلي، ٿير گهير جي نسبت ۾، ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ هو بهو آهوئي چيو آهي، جو
ڪائنات اڳ، مرزا قليچ بيگ صاحب چئي چڪو هو.

ڊڪٽر گربخشاڻيءَ جا ٻئي ڏنل ڪتا، ٿري پري غلط آهن. انهن غصن جي ٺهڻي اڳي
هلي ڏيڻ ۾ ايندي.

— ۱۹۳۰ع ۾، بيان محمد صديق ڀٽي صاحب جي ”سٺا جي اڏي ڏسڻ ۾ آهي. هي
صاحب، قاضي قاسم، سيد عبدالڪريم ۽ شاه لطيف جي نظم جو ڊگر ڪندي، انهيءَ غلط ڳالهه
دهرابون، جيڪي ٻنهي اڳ، مرزا قليچ بيگ صاحب ۽ ڊاڪٽر گربخشاڻي صاحب چئي ويا هئا.
پر هڪ وڏي، خاص غلط ڳالهه جا هن صاحب ڪئي، سا هيءَ آهي

”هن (دوهري) جو وزن، علم موسيقي (سڪت وڌيا) جي ”ماترائن“ تي منحصر
آهي ۽ ماترائن جي مقدار جو مدار وري ٿريءَ جي آواز تي چوڻي يا ڊگهي ڪرڻ
ٿي آهي ۽ وزن وڪوڻ ڏيڻ ٿي آهي. آواز جي اهيءَ چوڻائيءَ ۽ ڊگهيءَ ۽ وزن

۱۹۲۰ع تي، اهڙي ڪتاب جي ڪري ناممڪن آهي، جهڙي اڪري صورت سر

مردن جي ڪري، جيڪي ان ڪتاب جي ڪري "مردن جي ڪتاب" جي نالي سان مشهور ٿيا.

پڻ ڪتاب جي ڪري، جيڪي ان ڪتاب جي ڪري "مردن جي ڪتاب" جي نالي سان مشهور ٿيا.

انهيءَ جو راز، جيڪو ان ڪتاب جي ڪري "مردن جي ڪتاب" جي نالي سان مشهور ٿيا.

۱۹۴۸ع ۾، رڳو ڪجهه مهينا بعد، "مردن جي ڪتاب" جي نالي سان مشهور ٿيا.

ياڻو ٻڌو ٿيو. هن صاحب، ٻن ڪتابن کي ڪاٺ ڪاٺ ڪئي: رڳو مرزا قليچ بيگ صاحب جي خيالن کي دهرائي، سنڌي شعر کي کڻي نئون سوڌو، ٻن ڪتابن ۾ ورهايو. هڪ موزون شعر، ٻيو نا موزون شعر. اها وراست ڪري، شاھ جي شعر کي "ٽي يا موزون طئي ۾ هيٺين"

مٿس صاحب ڪنهن به ڪتاب ۾ طبع ڪيو آهي، تنهن ڪري ان ڪتاب کي "مردن جي ڪتاب" جي نالي سان مشهور ٿيا.

وري به آهي اسان ٻن ڪتابن جي، جهڙوڪ چئن ڪتابن، لاهندڙ مرزا قليچ بيگ صاحب جي ڊاڪٽر دائود پوٽ صاحب کي، جي انهيءَ موضوع ۾ اصل وٺائي ڪئي.

چند وديا

مٿي، اشاري طور، چيو ويو آهي ته سڄي شعر، هڪ خاص وزن ۽ قاف جي علم ۾

جڙيل آهي. انهيءَ علم جو مشاھدو اڀياس ٿي ڪيو ته معلوم ٿيندو ته اهو هڪ ممڪن علم آهي

انهيءَ علم جو نالو آهي "چند وديا" يا "چند شاستر" جنهن انگريزي علم جو نالو

"Prosody" آهي، جنهن وارسِي نظم جو نالو، "علم عروض" آهي، تنهن هڪدي نظم جو

فن، "چند وديا" آهي. "چند" لفظ جي معنيٰ آهي، هڪ شعري ويس، هڪ شعري ڪلام

نمونو، هڪ شاعرانه "صنف" (Verse composition) ڏوھا هڪ چند آهي. دوءَ جو ڌارو ڌار

"چند وديا" تي آهي ۽ ر "سنگيت وديا" تي. چند وديا جو اڀياس ڪري، شاع جي نظم کي

چند وديا جي اصولن سان پرکيو، تڏهن ئي شاھ جي نظم جي پوري پروڙ پوندي ۽ پوءِ سڄي

کان، ادبي عالمن جهڙيون مٿي ڄاڻايل غلطيون نه ٿينديون ۽ پوءِ پڻ، اسان کي شاع جي نظم کي

جهنگلي يا اڻ سڌريل وغيره چوڻ جو اڌڪار يا حق نه رهندو. نه فقط ايترو، پر چند وديا جي

اڀياس بعد، اسان شاع جو شعر وڌيڪ چاھ سان پڙهي، منجهان ئي اهو لفظ ٻڌي سگهين ٿا،

جنهن کان، هيل تائين، اسان محروم پئي رهيا آهيون. هن لڪل پوءِ مٿين مرادن جي مدد ڪري،

چند وديا جي ڪم مڪمل ٿيڻ تي روشني وڌي وڃي ٿي.

اها اسان کي ڄاڻ آهي ته **حرف**، ٻوليءَ جي ٻڌڻ ۾ آهي. حروف منجهان ٻڌڻ يا ڄاڻا

(Syllables) ٿا ڄڻ ۽ حروف منجهان لفظ ٿا ڄڻ. "شاع" لفظ ٻن حروفن سان ڄڻو آهي، جي

آهن "شا" ۽ "ه". "شا" حرف آهي، "ه" حرف آهي، "ا". "ه" حرف آهي ۽ ڪڍڻ

حرف آهي.

اٽي ٽي ڏٺو-يون نه حروف ٻن قسمن جا آهن: هڪڙا آهن جي ڪنهن هڪ حرف کي ڪنهن

اعراب (Diacritical sign) ڏيڻ سان آهن. اعراب آهن زير، زير يا پيش. "ه" کي زير، زير

پيش ڏيو ته ٻوڏا "ه"، "ه" ۽ "ه". اهي چوڻا ڄڻا آهن.

ٻيا ڇڙا ڄڻ ٿا، حرف صحيح (Consonant) کي حرف علت (Vowel) يعني "ا"، "و"، "ي"

کڏي، ضرورت پئڻدي، اعراب يا همزه ڏيڻ سان يا ڏيڻ کان سواءِ. مثلاً، "ها"، "هو"، "هي"

هي، "هي"، "هي"، "هو"، "هو"، "هي". اهي آهن ڊگها ڄڻا.

ٽنڊن جو وزن آهي "ني ماترائون"
 ٽي لڳي. ٻڌي ٻڌي ٻڌي ٻڌي
 ٻڌي ٻڌي ٻڌي ٻڌي
 ورن آهي ٻڌي ٻڌي ٻڌي ٻڌي
 لفظ جو وزن آهي "ني ماترائون"

چوٿن جزن جا خاص چلهر (نشان) ٺهرايا آهن. ٻڌي ٻڌي ٻڌي ٻڌي
 هو چهر آهي "I"؛ ۽ ٻڌي ٻڌي "S" برابر آهي ٻڌي ٻڌي ٻڌي ٻڌي
 هاڻ اچو ته هڪ بيت مٿان آهي ڇهه ٽيئي، ماترائن جو وزن ٻڌي ٻڌي ٻڌي ٻڌي

1 S 1 1 S S S S 1 S 1 1 S S S
 سائي صورت عین کي، سائي صورت عین،
 1 S S 1 S 1 S S 1 1 S S 1 1 1
 سن! فقط دؤر کرو، آءُ عین کي عین.

ٻيهرين مصرع ۾، ٻڌي ٻڌي "S" نشان واري جملي ۽ آهي، جنهن جون ٽيون ۽ ۶
 ماترائون؛ ۽ چوٿا جزا، "I" نشان واري جملي ۽ آهي، جنهن جون ماترائون ۶ ۽ ۶
 مصرع ۾، ماترائن جو جوڙ ٿيو ۲۰ يا هٿن چئجي ته هن مصرع جو وزن آهي ۲۰ سائون.
 ٻي مصرع ۾، ٻڌي ٻڌي جزا آهن ۲، جنهن جون ماترائون ٽيون ۱۰ (۲×۵) ۽ ۶ ۽ ۶
 جنهن جون ماترائون ٽيون ۱۰ (۱×۱۰)؛ سو، ٻي مصرع جو وزن آهي ۲۰ سائون.
 ته پوءِ مٿين بيت ۾ ٻه مصرعون آهن، جنهن هر هڪ جو وزن آهي ۲۰ سائون ۽
 مصرعون هر وزن آهن، موزون آهن.

مٿين بيت جون ٻيون ٻه شاعراڻا خاصيتون آهن. اول اول ته هر هڪ مصرع جو وزن ۲۰ سائي
 وڃي ٻي، ڪنهن مقرر هنڌ، ڪجهه وقت ترسجي ٿو؛ نه هرڙ ڀڙ ۽ ويچار جي بعد ڪنهن به
 لحاظ کان. انگريزيءَ واري، ٿوريءَ پيڪ جي نشاني "ڪاما"، ويچار جي لحاظ کان ٿي ٿي،
 هن جملي مان مطلب پورو نڪري. ويچار يا جملي جي پورائيءَ جي لحاظ کان، سپاويڪ ريت
 ترسڻ، انکي چئجي "Sentential Pause" (سپاويڪ ڊر). "ڪاما" هڪ "سپاويڪ ڊر" جي
 نشاني آهي. هر ميلاج جو ترسڻ، مهلاج جو ڊر، هرو ڀرو سڳي هنڌ ڪو نه ٿو ٿئي تنهن
 حملي جي مطلب جو ڊر ٿئي ٿو. مٿين بيت ۾ اڀار، مهلاج جو ڊر ۽ سڳي هنڌ جي سبب
 جي درستيءَ جي خيال کان، "ڪاما" ڏال آهي. پر ڪيترن شعر آهن هر ڇو، مهلاج جو ڊر
 پيڪ هڪ هنڌ ٿئي ٿي پوي پر مٿي جي لحاظ کان، پيڪ جو هنڌ ٻوڙ ٿئي. مهلاج وري
 پيڪ جو هنڌ، ان کي انگريزيءَ ۾ چون "Harmonical Pause" (مهلاج وري ڊر). هنڌ ۽
 انکي چون "ٻيٽ". مٿين بيت جي ٻه مصرعون جي وچ ۾، ٻيٽ جي جاءِ آهي "ڪي" لفظ
 ٻين ۽ مصرع جي آخر ۾، سپاويڪ ڊر جو هنڌ آهي "عین" لفظ ٻين. وري، ٻي مصرع جي
 وچ ۾، ٻيٽ جي جاءِ آهي "ڪرو" لفظ ٻين. ۽ سپاويڪ ڊر جي "س" لفظ ٻين
 ٻيٽ جي جاءِ، هر هڪ مصرع کي اُڪرن، تنهن وڙهائي ٿي. ٻهين مصرع ۾ ٻه ٽڪرا آهن:

۱- سائي صورت عین کي

۲- سائي صورت عین

ٻي مصرع جا ٻه ساڳيا طرح ٻه ٽڪرا آهن:

١٧٣ "١٧٣" ١٧٣ "١٧٣" ١٧٣ "١٧٣"

هر هڪ مصرع جو وزن آهي ١١ مائرائون
ٽيون ٻڌ - ١٣ مائرائون
چوٿون ٻڌ = ١١ مائرائون

١٧٣ "١٧٣" ١٧٣ "١٧٣" ١٧٣ "١٧٣"

١٧٣ "١٧٣" ١٧٣ "١٧٣" ١٧٣ "١٧٣"

١٧٣ "١٧٣" ١٧٣ "١٧٣" ١٧٣ "١٧٣"

دوها خلد:

هاڻ امانڪي ٻڌي خبر پئي ٿي ته دوها ڇند جي وڪ
سجهائي يا وصف هيليندڙ ٻڌ آهي:

"دوها" هڪ قصي واري هڪ قصي مصرع ٻڌ آهي، جهڙوڪ خاص خاصون
هيٺيون آهن:

- ١- دوها ڇند ۾ ٻه مصرعون ٿين:
- ٢- دوها ڇند جي هر هڪ مصرع جو وزن ١١ مائرائون ٿئي ٿو، گهٽ ٿو ٻه
جي گهٽ يا وڌ وزن هجي ته ٻه ڇند ٿي ڪو ٻيو هوندو، يا ته ڇند جو وزن
خط هوندو ۽ شعر ۾ ڪا گهڻا وڌي ضرور هوندي:
- ٣- دوها ڇند جي هر هڪ مصرع جا ٻه ٻڌ آهن، پهريون ١٣ مائراڻن جو ۽ ٻيو
١١ مائراڻن جو. دوها ڇند ۾ جملي چار ٻڌ آهن: پهريون ۽ ٽيون ١٣ مائراڻن
جا ۽ ٻيو ۽ چوٿون ١١ مائراڻن جا:
- ٤- دوها ڇند جو ٻيو ۽ چوٿون چرن يا ٻڌ ٽڪيند ٿين.

اهي آهن دوها ڇند جا مڙني ڪي ڪي دوها ڇند لاءِ ٻنهي لازمي آهن. ڊاڪٽر گربخشاڻي
جو اهو چوڻ - رابر غلط آهي ته "مائراڻن جي جدا جدا تقسيم موجب، دوهري جا ڪيترائي قسم
ٿي سگهن ٿا" دوها ۾ مائراڻن جي تقسيم هڪ ئي آهي ۽ اهي سڄا ٻڌ ٻنهي آهن، دوها
جو قسم هڪڙو ئي آهي، جهڙوڪ خاصيتون مٿي ٻڌايون ويون آهن. دوها هڪ خاص ڇند آهي
اهڙو خاص، جنهن ۾ "او چو ايم خاص" مٿي شاه اطراف هڪڙو، سڌ ملڪ هڪڙو، دوها
ڇند هڪڙو، ٻيئي خاص، هيٺيان بيت، دوها ڇند آهن:

۱- ڪڏهن پنجي ڪن ٿي، ڪڏهن ٿيڻ وائڻ: (۱۱-۱۲)

ڪڏهن ٿيڻي پڪرو، ڪڏهن ٿيڻي ڪاٽ. (۲)

ورل جي پورائيءَ لاءِ، ”ڪر“ مٿن ۽ ”پڪرو“ مٿن سڌو سڌو آهي. مناسب حرف، پتو ڪري، مائرا وڌايل آهي.]

۲- سائي صورت عين ڪي، سائي صورت عين: (۱۱-۱۲)

سمن! قطا دور ڪرو، (ت) اڏع عين ڪي عين. (۱۱-۱۲)

[ورل جي پورائيءَ لاءِ، هيءَ مصرع وارو ”ت“ لفظ حذف ڪيو ويو آهي.]

سورثا چنڊ:

مرزا نبيج بيگ صاحب، شاه جي نصر ڪي جهنگلي يا اڻ سڌريل ڪوٺڻ جو هڪ سبب اهو ڏنو ته، جهنگلي شاعر، شعر جوڙيندي، يا ڳائيندي، شعر سان اها هڪ چراند ڪرڻ لڳا جو قاضي وارا پويان اڌ ڪٽي، مصرعن جي شروع ۾ وجهڻ لڳا. اهڙي ”اڻ سڌريل“ شعر جو مثال، هن صاحب هيٺيون ڏنو:

نھائينءَ کان ٿينھون، سڏ منجهان سهرين؛

سڙي سالو ڏيھن، ٻاهر ٻال نہ ٺڪري.

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پڻ اها ڳالهه دهرائي، پر ان سان گڏ، ڊاڪٽر صاحب جيڪي چيو آجيو مطلب وري اهو هو ته، تلسي ڪرت رامائڻ به ائين، ”دوهر“ سمجهه نظر ٿيل آهي.

تلسي ڪرت رامائڻ هنديءَ ۾ آهي. سندس شروعات ۾ ٿورا سلوڪ سنسڪرت ۾ آهن، جن بعد رامائڻ شروع ٿو ٿئي. رامائڻ جو پهرئين ئي هندي بيت جي اڳيان، ”سورثا“ لفظ لکيل آهي. تلسي ڪرت رامائڻ هنديءَ ۾ اجهو هڻڻ ٿو شروع ٿئي:

”سورثا: جو سَمَرَت يَدِ هَو، کَن ٺاڻڪ ڪَرِ وَرَ وَڌَن،

ڪَرَمَ اَنو ڪَرَمَ هَو، ٻَدِ راسِ سَبِ کَن مَدَن.“

اهو ”سورثا“ لفظ هو هن ڪوٽا اڳيان لکيل آهي، سو ٻڌائي ٿو سندس چنڊ هو ٻالو. تلسي ڪرت رامائڻ پنهنجي ”سورثا چنڊن“ سان شروع ٿئي ٿو. ائين نه آهي ته تلسي ڪرت رامائڻ فقط دوها چنڊن ۾ لکيل آهي. در حقيقت، تلسي ڪرت رامائڻ ۾ دوها بهڪن ٿورا آهن، تلسي ڪرت رامائڻ ۾ ڇهن قسمن جا چنڊ استعمال ڪيل آهن، جن مان نوي سيڪڙو ڪن به ڳوٺ آهن ”ڇوٽائي چنڊ“ هن جو ذڪر اڳتي هلي ڪيو ويندو، ڇاڪاڻ ته شاه جي رسالي ۾ درج ٿيل سرڪاهائيءَ واري ”ست“ پڻ ”ڇوٽائي چنڊ“ تي ٻڌل آهي؛ ٻيا چنڊ جيڪي ڪوي تسليم ڪن استعمال ڪيا آهن، تنهن هڪ نمونو آهي سورثا چنڊن جو، جن سان سندس رامائڻ شروع ٿو ٿئي ۽ جي وچ وچ ۾، ٻين هنڌ پڻ آهن؛ پر، جتي جتي سورثا وڌل آهن، اتي سندن اڳيان ”سورثا“ لفظ تسليم ڪرڻ پالڻ لڳو آهي. جيڪي سنڌي ڀائرن هندي ٻولي نه ڄاڻن سي تلسي ڪرت رامائڻ جو انگريزي ترجمو نظر مان ڪڍڻ نه ان ۾ به ”سورثا“ (Soratha) لفظ، رامائڻ جي شروعات ۾ ۽ ڪٿي ڪٿي وچ ۾، ڏسڻ ۾ ايندو.

وڙسا ڪاري رالت، جنهن ۾ راه گهر آهي.

نڪا هن جي ڏاڏا، هيءَ ٻن وڏي.

* * *

جيڪي گهر سندام، جوتا ڏاڏا.

ٻنن ٻنن مقام، سامهون ۽ سرتيون.

* * *

سُر ڪڇ سنڌو آڱاڙي آهيان.

ڏيکين ڏيکهارا ڏيئي پائڻ پناه جو.

* * *

اڪيون سڀي ڏار، جن مان پسن پرين ڪي.

بي ڏله ڪير ٺهاري، گهڻو ويسارا سهرين.

سڀين سورن ۾، ڪٿي ڪٿي تشدد ڏئي ويئي آهي ڇوڪڙ ته هونءِ، هڪ مائرا ڪٿي ٿي پري ۽ وزن گهٽ ٿو رهي. تشديد ڏيئي بعد، هي بيب مڪمل سورن آهي؛ بڪل ڪارڻ پگريءَ جا سورن آهن. تسليدس جي سورن کان، رس ۾ ڪو گهٽ نه آهن. تسليداس جو هدي شعرن ۾ اول نمبر ليکيو ويندو آهي، سو د فطرت آهيءَ ڪري جو سندس شاعراڻي قابليت اعليٰ درجي جي آهي، پر انهيءَ سبب ڪري به، جو سندس شعر بدليءَ جو اصول ٻاڪل ماهران آهي اسان جو شاهه شعر بدليءَ ۾، تسليداس کان ڪنهن به حالت ۾، گهٽ نه آهي؛ رڳو جي اسين مٿسءَ جا سنواريل، سندس قابليت کڻي محسوس ڪريون.

خاص سنڌي قابليت:

تڙ دوها چنڊ، هدي شعر ۾ شروعات کان آهن. تڙ سورن چنڊ به، هدي شعر ۾ شروعات ڪن آهن. اهي چنڊ، گهڻو ڪري چئن لاءِ، وڏي ڦاٽيل وارا آهن؛ چانو زماني ۾ به، هدي شاعر انهن چنڊن جو استعمال ڪندا ٿا اڄ به اسانجي آڳاٽن، اعليٰ درجي جي سنڌي شعرن، انهن چنڊن ۾ ڪجهه ڦير ڪير ڪري، سنڌي شعر ٿي وڌيڪ شيرين ۽ اثراندو بڻايو ۽ پنهنجي طبعي لياقت جو خاطر خواه ثبوت ڏنو.

پهريون ٿي پهريون سنڌي شاعر، جهنحو سنڌي شعر تحرير ۾ آيل آهن، سو آهي قاضي قاضن. دوها ۽ سورن چنڊ ته ڇا، پر هن ڀلاري اسانکي هڪ نئين شاعرانه صنف جوڙي ڏني، جنهنجا مثال ڏسو:

سائو ڏيئي ڏٺ، اوچي ٺيڇي پوڙي، (۱۱+۱۲)

هيڪان ٿي هڪ ٿيو، وڏي سڀ جهٽ، (۱۱+۱۲)

* * *

سجڻ منجه ڦهلام، مون آلي ويا اوليا، (۱۰+۱۳)

مڙاهن مڙاهن مڙوا، مڙوي جا وڏاهن، (۱۲+۱۱)

ڇا ڪيو اٿس؟ پهرين مصرع "سورڙا" هي ۽ ٻي مصرع "دوها" هي، پاڻ ۾ پڙهي، اسانجي
نئون شاعرانه ويس جوڙي ڏنو اٿس. ۽ اسين، انهيءَ نئين ويس تي ناز ڪريون ٿي ڪين،
جوڙيندڙ کي داد ڏيون ٿي ڪين؛ آئلو چئون ته "اهي آهن اوائل جي جهڪلي يا اڻ مڙيل
شعر جون نشانيون!"

قاسمي فاضل ڪانپوءِ ناليوارو سنڌي شاعر ٿيو سيد عبدالڪريم صاحب بلڙي وارو. هن مصرع
کي بر دوه، ڪي بر سورڙا، ڪي قاسمي فاضل جا ايجاد ڪيل، هنن مصرعن کي گڏي هڪ شعر
جن ٻن جو هڪ مثال هيٺ ڏجي ٿو:

پهرين پاڻ وڃاء، پاڻ وڃائي هوءَ له، (۱۱+۱۳)

نهاد ڌار نه سهرين، منهن منجهان ئي ڇاء، (۱۳+۱۱)

پر هيءُ اسانجو سنڌي شاعر، قاسمي فاضل کان هڪ قدر اڳتي وڌيو. هن وري پهرين مصرع
دوه هي چئي، ٻيائين مصرع سورڙا جي ڳنڍي، ٻيو نئون شاعرانه ويس جوڙي ڏنو. هن
آهن انجا مثال:

پاليارِي سِرَ بهڙو، جَر تي پڪي جِيئَن، (۱۱+۱۳)

تون پڻ آهين قِيئَن، دنيا ۾ ڪو ڏينهوڙو، (۱۳+۱۱)

* * *

آسِيَن سِڪوَن جن کي، سِي هئا اسِيَن پاڻ، (۱۱+۱۳)

هاڻي وڃي گهاٽ، سهي سڃاتو سهرين، (۱۳+۱۱)

* * *

اسِيَن تَتان آئِيُون، جِيئي ڪَنهِنو ڦاهه، (۱۳+۱۱)

هي وڃون منجه ويانهن، ته پڻ مڙون لوڻيون، (۱۱+۱۳)

پويان هو آيو اسانجو شاھ لطيف، سو وري ٻنهي کان گوءَ کڻي ويو. پڙهي ٻارندڙ، سو
۽ سورڙا جون ٽڪون پاڻ ۾ پڙهي، طرح طرح جون ڪٽ مڙائون جوڙي ڏنيون. سچو
گهڻا گهڻا ٻائين، شعر جا چترا گهڻا، نوان، علحددا علحددا رٿا، اوترو معشوق وڌيڪ رحيم،
منهنجي نون گهڻن جا نمونا هيءُ آهن:

ڏيئي ڪر ٻندين جڏهن، جواني هون ڳالهي؟ (۱۱+۱۳)

مسيءَ ۽ منهنجي جسي، ڪي رنجاني ڍانڍ (۱۱+۱۳)

پرين ڏي ساندر ڀانڊ، ڪجهه ڪر ڪنهن؟ (۱۳+۱۱)

(هڪ دوهي ٻيائين مصرع سورڙا جي.)

* * *

- مڙ ٻڌڻ جي، - مڙ ٻڌڻ جي، - مڙ ٻڌڻ جي،
 - مڙ ٻڌڻ جي، - مڙ ٻڌڻ جي، - مڙ ٻڌڻ جي،
 - مڙ ٻڌڻ جي، - مڙ ٻڌڻ جي، - مڙ ٻڌڻ جي،
 - مڙ ٻڌڻ جي، - مڙ ٻڌڻ جي، - مڙ ٻڌڻ جي،

اڻ چوندن ڪير چڻ، چوندن چو وسار، (۱۱+۱۲)
 اندڙي پهر ادب سين، پير امانسي هاري، (۱۱+۱۲)
 پايو منهن سونين پر، غربت سان گڏاڻ، (۱۱+۱۲)
 منفي منجه وهاڙ، تڙ قاضي ڪاڏرو نه ٿيڻ، (۱۲+۱۱)
 (ڏيڍ دوهي پٺيان، هڪ مصرع سورڻا جي.)

اهڙيءَ طرح، هن ٻڌڻ ڪاريگر، هن اعليٰ استاد، دوهي ۽ سورڻ چندن هون مصرعون
 ٻانڌڻ ٺاهي، اسڪي چوڻ ٿڪ، پنج ٿڪا، چوڻ ٿڪا... ويڏي پڇوڻ ٿڪا، طرح طرح جي،
 ٽڪرائي شعر جوڙي ڏنا، جنهن ٻڌڻ سان به ٿيڻ نصيب اچيڻ، بعد رس ٻڌڻون به ٿيڻ،
 اصاحي ادبي شاعرن، هن استاد هن جو قدر اڃو اهو ڪيو، جو سندس شاعرن صاف ڪي جهڳٽي،
 آڻ مڙيل، ۽ ناموزون مڙيائون!

ڊڪيال چنڊا

دوهي چنڊ جي هر ڪنهن مصرع ۾ ۴ مٿرائون، سورڻا چنڊ جي هر ڪنهن مصرع ۾ ۴
 مٿرائون، تڙ به "بت" يا سڀاڻ واري ڌر جي ٿيڻ سبب، طررڻي ٿيڻ وڃي ۽ ٻڌڻ نوڙي
 ڳائڻ ۾، اثر ٿي ٻيو ٻيو پيدا ٿئي، اهو، ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ کي غلط ٿو ثابت ڪري، جڏهن
 هو صاحب چوڻو ته "مٿرائڻ جي جدا جدا تقسيم موجب، دوهري جا ڪيترائي قسم ٿي سگهن
 ٿا." مٿرائڻ جي جدا جدا نموني تقسيم ٿي، تڙ چنڊ ٻيو ٻيو ٿيندو، ۽ نه ته ڪو چنڊ وري
 به دوهو ٿي سگهندو! چنڊ شاعر ۾، ۴ مٿرائڻ وارين مصرعن جا ٻه به چنڊ آهن. منجهڻ
 هڪڙو آهي "ڊڪيال چنڊ". هن چنڊ جون وصفون هيٺيون آهن:

۱- بت جي جاءِ ۱۲، ۱۲ مٿرائڻ پٺيان آهي، يعني تڙ هڪ مصرع ٻن ٻڌڻن کان
 ورهايل آهي؛ ۽

۲- دوهي جيان، ٻيون ۽ چوٿون ٻڌڻ هر ٿاڻي آهن.

شاهه لطيف به ڪيترائي ڊڪيال چنڊ ڄاڻي آهن، سندن مصرعون ٻن ٻڌڻن وٽان آهن.
 مثال طور، هيٺيان سندس شعر ڏجن ٿا:

پير پنهنجو پالسين، هرچا امي هادي، (۱۲+۱۲)
 ستر امي سچ ۾، وٺاڏار هوادي، (۱۲+۱۲)
 مڻيون سڙيڏن جي، دانن سڙيڏو دادي، (۱۲+۱۲)

34.

ڪهڙن لکن ۾، رار هرڊ
 مانهن مڏن ڏنڊ ڀي ڏسي،
 بنا پڙوجي ڪه ڪي.

* * *

ڏيرج - ڏور، پتر اڏر ڏاري،
 پت ڪاڻ ٻسڪڻي چاري،
 سوڳ ڪڍ - ٺڙ ڪڙن - ڪٽاري،
 ڪٽي پتر - ڏوڏ ستر چاري.

نيسيداس جي مڻهن لموني جي چنڊ مڙا چنڊ، ڪهڙن ڏي ۽ هڏي ڏاڏن جوڙا آهن،
 جتجا ڪي مثال هيڪ ڏجن ٿا:

ڏار تنجه، ڏحمان تنجه، لي،
 ڏور تنجه، ايمان تنجه، لي،
 مڃي ڪنسي، مڏر ڪنڊ،
 اڀور ڪا آڻان سجه، لي، (وامت ٻيڙي)

* * *

آلو لال آڻڪون ڪو ڪو،
 ٻائي لائي هون مڱ ڏوڏو،
 پتي رات، ڪٽنل سڀ ٿولي،
 آنڪي اڏي، پوري هولي، (اڀوڏيا سڱ)

ٺنڊا هٿين ۾ ٻارائن ڪٿين ۾ ٻو هٿا هٿين:

وام ڏي تارا، گول تارا،
 روڻ تارا، چمڪي وارا،
 مانجهي ٿاڻي نڪرو ٿا،
 آڻ سڄي ۾، پڪو ٿا.

دوتی اس میں ایک نہ کری۔ (چ)

مٿين چنڊ جي هفت مصرع ۾ ۱۵ م ترانئون هن طرح جو -
شاعر هو پر عهدي پست ۾ گهڻي شعر جوڙي نئين هو
گهڻو ڪري چنڊ جي ۱۲۸۶ ۾، پتيل صانع ۾ چنڊ ۴ سن ۱۳۲۵-ع ۾ ورت ڪري ويو اسعد شاعر ۱۲۹۰-۱۳۰۰
جي وفات کان مٿي سارا ۳۷ ورهيه پوءِ چنو. خسرو جو عهدي شعر، شعر - جس جي خط
کن به اعدي درجي جو سڏبو آهي. چنڊ وديا جي جس جو استعمال شاه نصير، خسرو بن
وڌيڪ ڪيو. هن خسرو جي انهيءَ شعر کي ڪڍهن به جهنگلي يا اڻ سڌريل - سڏيو ويو.
انهيءَ ناموزون نظر ۾ شمار ڪيو ويو!

چون ۽ ڊوڊا، چوڻي ۽ جيون ۽ مصرعون، سڳي گڏي چون ”اردائي چوڻي“ ۽
چوڻي ۽ جيون ۽ مصرعون، سڳي گڏي چون ”اردائي چوڻي“ ته پوءِ، شاھ جي رسالي
واريءَ مت جي بناوت هيئن آهي:

اول سے چڑھائی آہی،

پنجان ارڙالۍ چوڻي اٿس.

انهيءَ نموني ۾ ڏنڊ ڇنڊ جا بند، گهڻن ئي هندي شاعرن جوڙيا آهن. اها سڀ شاه بصير جي جوڙيل هجي يا نه، پر اها جهنگي يا اڻ سڌريل يا نامورون بند جو نمونو نه آهي ۽ نه وري هارسي مسجد جي طرز تي جوڙيل آهي؛ بلڪن، ساڳيءَ انهيءَ ڇنڊ وڌيا تي ئي ٻڌل آهي جنهن جي هتي ڳالهه ٻيا ڪريون.

مقدمہ رقم چاند :

شاہ لطیف، پنہمی شعر جو لڑی پر، چند و دیا جا رہا ہے شاعرانہ لمونا کتب آندا آہ، جس مان کن جا مثال ہیٹ لُجین تازہ۔

ڪمرا ڪان ڪان ڪندا وهائي وٺن ۾، (۱۰+۱۱)

مون ڈلا، مون وشہو، اگے بھی انڈا، (۱۰۲۱۱)

أجى عدالت م، ویهی وٹ ومهدای (۱۱)

حلال وندبو هتهين، مئي دوسو ورلدا، (۱۰۱۱)

..... وغيره.

مٿيون مثال، ”چند واپق چند“ جو آهي، جنهن ۾ هر هڪ مصرع ۲۱ ماترائن جي ٿئي

٩ بت ١٠-١١ مائتائن پليان نئي.

انسدر، لآ زليون، باهر بنولآ (٩٠١٢)

انہی پر کاڑی، گلہ جہ گولا، (۹+۱۲)

* * *

سنڌي ٻولي جو ٻارو ۽ سڌارو

پروفیسر مکھارام منڈا:

۱۲۵ - وري ۱۰۰۰ ساله ڪتابن جي فهرست ۾ موجود ميرزا قليچ بيگ صاحب جي ڪتابن ۾ ڪي
 جو سنڌي دور ۾ ڪتابن مان ڪنهن به ڪتاب جي سنڌي نسخي جي ڪا به خبر ناهي.
 ۱۰ - ڪتابن جي فهرست ۾ ڪي ڪتاب آهن، جن ۾ ڪي ڪتاب سنڌي ۾ آهن ۽ ڪي ڪتاب عربي ۾ آهن، جن
 ۱۱ - ڪي ڪتاب ۾ ڪي ڪتاب آهن، جن ۾ ڪي ڪتاب سنڌي ۾ آهن ۽ ڪي ڪتاب عربي ۾ آهن، جن
 ۱۲ - ڪي ڪتاب ۾ ڪي ڪتاب آهن، جن ۾ ڪي ڪتاب سنڌي ۾ آهن ۽ ڪي ڪتاب عربي ۾ آهن، جن
 ۱۳ - ڪي ڪتاب ۾ ڪي ڪتاب آهن، جن ۾ ڪي ڪتاب سنڌي ۾ آهن ۽ ڪي ڪتاب عربي ۾ آهن، جن
 ۱۴ - ڪي ڪتاب ۾ ڪي ڪتاب آهن، جن ۾ ڪي ڪتاب سنڌي ۾ آهن ۽ ڪي ڪتاب عربي ۾ آهن، جن
 ۱۵ - ڪي ڪتاب ۾ ڪي ڪتاب آهن، جن ۾ ڪي ڪتاب سنڌي ۾ آهن ۽ ڪي ڪتاب عربي ۾ آهن، جن
 ۱۶ - ڪي ڪتاب ۾ ڪي ڪتاب آهن، جن ۾ ڪي ڪتاب سنڌي ۾ آهن ۽ ڪي ڪتاب عربي ۾ آهن، جن
 ۱۷ - ڪي ڪتاب ۾ ڪي ڪتاب آهن، جن ۾ ڪي ڪتاب سنڌي ۾ آهن ۽ ڪي ڪتاب عربي ۾ آهن، جن
 ۱۸ - ڪي ڪتاب ۾ ڪي ڪتاب آهن، جن ۾ ڪي ڪتاب سنڌي ۾ آهن ۽ ڪي ڪتاب عربي ۾ آهن، جن
 ۱۹ - ڪي ڪتاب ۾ ڪي ڪتاب آهن، جن ۾ ڪي ڪتاب سنڌي ۾ آهن ۽ ڪي ڪتاب عربي ۾ آهن، جن
 ۲۰ - ڪي ڪتاب ۾ ڪي ڪتاب آهن، جن ۾ ڪي ڪتاب سنڌي ۾ آهن ۽ ڪي ڪتاب عربي ۾ آهن، جن

[illegible]

جان نڪرندو تازن ڪتابن ۽ معزن مطالع ڪرڻ مان ظاهر آهي ته
 جادو سنڌي لکندڙن تي اڃا تائين وڌيل آهي؛ بلڪه
 انهي جادوءَ جو اثر وڌيڪ هوندو ٿو وڃي، تان جو
 کان وڌيڪ سنڌي هائوڪي سنڌي زبان ڪپريءَ دٻ بعد به

هاڻي مان ڪي مثال نه آهن بڪارپندس ته ڪن اڃا به هڪڙي سنڌي
 فارسيءَ جي اثر هيٺ مادري زبان کي بگڙي رهيا آهن. هن صاحبن کي سنڌي
 وڏو اصابت دور حيرت ڪري شعر گوئيءَ ۾ مثلاً ”سڀني“، ”سڀني“،
 ”سڀني“ وغيره موسيڪي عجب آهي ته ڇو سنڌي مصنف هن ائين ڪري ٿو؟
 سڀني سمجهي مٿس مٿس هن، هڏهن اسان وٽ سنڌي ٻوليون ”هو“، ”هي“، ”آهي“،
 ”هن“ موجب لکڻ آهي. رار حو ڦليل يا دل سڌو دغ وغيره سنڌيءَ ۾ ائين ڪري ٿو.

صاف به ٿيندي هي جهڙي موجب داد قابل يا وطن دوست ڪڏهن ڪڏهن
 ڪري ته موجب حار ۾ ٻڙ غير نه ڪراچيءَ جي سنڌي ادبي سنگت جي ماهريءَ ڪري
 هڪ مشوري ۾ صدرن تي غريب ڪندي خود ڊاڪٽر ڏنڊ پوئي جهڙي غريبيءَ ۽ درس جي ڪري
 ته هر درسيءَ جي رير اصابت کي سنڌيءَ ۾ استعمال ڪرڻ واريءَ عادت کي سنڌي شعر
 ڏي غريب ڪندڙي اڇوڪا ڪندڙي وڏائي سمجهي نٿسندو. مثلاً هن سان ”و“ جهڙو،
 مثلاً ”آب و هو“، ”دل و دماغ“، ”غرم و سرم“، ”هائي اصابت“ ۽ ”حرف حبيب“ وغيره آهي.
 تنهن هوندي به جيڪڏهن اهي معاورا ”ه“ سان احباب وڏا لکجن ته رواج آهي ته سنڌيءَ ۾
 ماڳهن اهر ”و“ به ڪڍي ڇڏجي ۽ فقط ”آب هوا“، ”دل دماغ“ ۽ ”غرم“ ڪري ڇڏجي.
 درسي حرف جو به سنڌ ۾ اڃا به گهڻا ٿا ڪم آندا وڃن، مثلاً از قلم، اهر حبيب، اهر حبيب وغيره
 حلاءَ به سنڌي صورتون ظاهر پيون آهن. اکر، مکر، محض، صرف وغيره حرف ڪڍڻ
 ڪجهه گهٽ ڪم آڻين ته هوند بهتر ٿئي.

ڪيترن درسي اسمن جون صورتون جهڙوڪ ”ٿيندڙ“، ”موقع“، ”جس“ وغيره
 ٿي ٿي سڀون سرڙيون سنڌي ڪڍڻ کين چئن ته آڻيندو، جذبو، موقعو، چو ڪو ڪم جنهن ۾ اهي
 ساڳيا خط معنيٰ ٻڌندو آڻيندي، جذبي، موقعي جي صورت ۾ لکندا ٿا. پوءِ مثلاً ”مهجو آندو“
 روشن آهي“ ۽ ”منهنجي آڻيندي مونکي معجايو آهي“ وغيره وغيره تنهن کان سواءِ ٻارن جون
 صفتون ۽ گهڻيون ٿا استعمال ڪن، مثلاً ”رواڻا“، ”شاعران“، ”ڪڪر“، ”رندڙ“ وغيره، جن
 ”دوء“ ۽ ”درسيءَ ۾ ٻنهي حسن سان لڳائون آهن، پر سنڌيءَ ۾ مٽڪر ۽ موت سڀني سان
 مصف جي صورت ۾ ڦريو وڃي، جنهن ته ”رواڻو ڏنڊو“، ”رواڻي اهر“، ”اگر و مراح“
 پر ”شاعري ٻولي“ وغيره چوڻ آهي. عربي ۽ فارسيءَ جا عدد ڪم به ڪوٺي ڏيڻ ۽ ٿو وڃن
 مثلاً ”جذبات“، ”خيالات“، ”الفاظ“ وغيره، جيڪي سنڌي عددن ۾ ڪڍيا وڃن، لفظ
 مونکي ته خوف آهي ته اردو ان هيٺ اچي ته ڪو سنڌي جڏهن ”جڏهن“، ”ٻڌائي ڇڏي“ ۽ ”مهجو
 دل (ميرا دل)“، چڱي ڪتاب (اهي ڪتاب) ۽ وڏي رڪنن (ٻڙي ڏڪڻ) چوڻ لڳي وڃن
 ڪي ته صورتخطيءَ سان به هاءِ ڪري رهيا آهن ۽ ”سڪار“، ”بدران“، ”سرڙر“، ”حڪومت“
 بدران ”حڪومت“، بلڪه ”پاڪستان“ بدران ”پاڪستان“ لکي رهيا آهن، جنهن ته سنڌيءَ ۾ ڪه
 ڪ به ڪو تفاوت ٿي ڪونهي ڪن جوشيل جوانن ته مبادا سنڌي اچار کي ڦيرائي اردو بڻائي

چند "سوال" کی "سوال"، "حیال" کی "خیال"، "قیمت" کی "سوال"، "عصر" کی "عصمت" چون شروع کری چاہو ہیں!

[illegible]

مثال طور "نئين دليا" بدران "نئي دنيا" لکڻ شروع ڪري ڇڏيو اٿن؛ "چنڊ" به لکڻ چاند؛ "آجالو" بدران "آجالا"؛ "سهڻو" بدران "سوهاونو"؛ "هڪي" بدران "هڪي"؛ "ڦاسڻ" بدران "ڦاسڻ"؛ "هائي" بدران "هائي"؛ "لوھ" بدران "لوھو"؛ "مڃاڻ" بدران "مڃاڻ" وغيره وغيره. البتہ جيڪڏهن ڪي نوان، سولا ۽ سهڻا هندي لفظ، جي سنڌيءَ ۾ آڻي ۽ آڻن، سي اصلوڪين صورتن ۾ سنڌيءَ ۾ آڻين، ته اها مادري زبان جي خدمت ڪري سگهيو پندڙ پڙئو ٿيڻو، جنهنجي آنکي سخت ضرورت آهي، پر جيڪي سنسڪرت يا هندي لفظ ساهڻ، غلطي ۽ وڌون ڦيرائي ڪهيريائي، سنڌيءَ جي طبيعت سان ٺهڪائي، اڳواٽ ئي رواج ۾ آڻي ڇڏن، تنهنجي وري اصلوڪيون صورتون ڏيون، ته پوءِ پرماسد واري ڊڪشنري ڏکڻ وڌيڪ خبر مر لکڻي پوندي! انهي مان ثابت آهي ته اسانجا نوجوان ليکڪ يا ته نيت سنڌي صورت ۾ ۽ سنڌي حرفن کان بغير ٿا ڪن، يا ته مادريءَ ۽ ٻوليءَ کان بيهه اچڻ آهن، جو سانس هڙڻ غصب ڪري رهيا آهن.

[illegible]

تعليم جا نظريا

ڊاڪٽر غلام حسين جعفري

زندگي ۽ سڪڻ، ٻه لازم ملزوم حقيقتون آهن. جڏهن کان انسان پنهنجي زندگي هن ڌريءَ تي شروع ڪئي تڏهن کان وٺي هن سڪڻ شروع ڪيو. انسان پنهنجي مختصر ڪنڊ سال گذارڻ لاءِ پنهنجي گهر جي دائري اندر رهندو هو. ٻار پنهنجي ماءُ ۽ پيءُ کان سڌي ۽ اڻ سڌي طرح پنهنجي زندگيءَ جي ضرورتن جي پوري ڪرڻ جا مروج فن سکندو هو. هاڻوڪي تعليمي اصولن جي لحاظ ۾ جيڪو گهر ان وقت سڪول هو، ماءُ ۽ پيءُ اسناد، ۽ سڪڻ جو نصاب زندگيءَ جون هر ضرورتون هيون. ڪرڇ اهي يا اهڙا نالا اڃا وجود ۾ نه آيا هئا. بهرحال اها حقيقت بلڪل طبع آهي ته زندگي ۽ سڪڻ ٻئي همزاد شيون آهن. زندگيءَ جي تقاضا هئي سڪڻ ۽ سڪڻ جو اولين مقصد هو زندگي.

جيستائين انسان جي زندگي سادي ۽ رهائش جي چند ضرورتن تائين محدود هئي، تيستائين سڪڻ جو نمونو پڻ بلڪل سڌو، سادو ۽ سولو هو. مگر جيئن زندگيءَ جون ضرورتون وڌنديون ويون، حياتيءَ جو ڪاروبار وسيع ٿيڻ لڳو، ۽ گهر جي وڏن تي پڻ گهڻا ٻار ۽ جوابداريون پوڻ لڳيون، تيئن ڪم جي وراست جي آسان اصول مطابق جدا جدا ضرورتن جي پوري ڪرڻ خاطر سڪڻ جا طريقا به مخصوص ۽ علائقو ٿيندا ويا. مثلاً اول ته گهر جي اندر، ماڻهن ڇوڪرين کي سڪارڻ جو ڪم پاڻ تي هٿوار ڪيو ۽ ٻاهر، ٻرين ڇوڪرن کي سڪارڻ جو. آخرڪار سڌ جي زندگيءَ جي ست رفتار ۾ اهو به زمانو آيو جڏهن پنهنجي سلامتيءَ ۽ سهوليت خاطر، ماڻهن کڏ جي گروهن ۾ رهڻ پسند ڪيو. موزون هنڌن تي قبيلن پنهنجا ڳوٺ ٻڌا. آهستي آهستي ڳوٺاڻي زندگي مڪمل ٿيڻ لڳي ۽ ڪم جي وراست جو اصول وڏي پيماني تي عمل ۾ آڻڻ شروع ٿيو. هر ڪو ڪنڊ يا ٻاڙو هاڻي ڳوٺ جي ڪا لڪا مخصوص ضرورت پوري ڪرڻ جي جوابداري پاڻ تي کڻڻ لڳو. اهڙيءَ طرح ٻن پيشن ۽ ڪسبن سان گڏ سڪڻ پڻ هڪ جدا ۽ عملي صورت اختيار ڪئي. جهڙيءَ طرح ٻيا پيش پيش به پيش ڪنهن مقرر گروه جي حوالي رهيا تيئن تعمير يا سڪيا پڻ هڪ خاص گروه جي ورثي ۾ اچي وئي.

اول اول جنهن پيش ور گروه سڪيا کي پيشه بڻائڻ جي ڪوشش ڪئي سو هو مذهبي گروه. مذهب دنيا ۾ ڪيئن شروع ٿيو، تنهن سان اسان جو هتي بحث ڪونهي؛ ليڪن اها مڃيل حقيقت آهي ته مذهب انسان جي زندگيءَ جو اولين والهن مان هڪو آهي. مذهب انسان جي زندگيءَ جا ٻيا پهلو جڏي سندس روحانيت تي قبضي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. ماڻهن کي اخلاق ۽ ”مذهب“ ڏانهن مائل ڪرڻ لاءِ ڪوشش جاري رکندي، مذهب جي بانيڪارن اهو محسوس ڪيو ته ٻارن

فقط هڪ ڪري جو اونو وٺي ۽

ڪري ٻار" يعني سڪندڙ جي پوري شخصيت سان

لکڻ لڳو ته بلڪ سڳو، محسوس ڪرڻ ۽ عمل به

"شعبه" جي

ڪم جي ڪري هن ڪم جي

ڪم جي ڪري هن ڪم جي

تندرستي، انفراديت، قدرتي بناوت، گهرجن، لالچ

اهو محسوس ڪرايو ته تعليم کي ٻار جي اڳيان نه پر پويان

جو پويان هئڻ اهڙي ئي حماقت آهي، جهڙي گهڙي اڳيان ڳاڙهي

علم النفس هائي ٻار جي آزاديءَ جو اثراتو ڇڏيو ٿيو.

صحيح ڪم ڪرڻ ۽ قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي

ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽ قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي.

لڳ ڀڳ اهو ئي آهي، تعليم ۽ تربيت ۽ ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

قائم ڪرڻ جي ڀيڻ ۾ ڪافي فرق آهي. اهڙي ڪم جي ڪري جو ڪم ڪرڻ ۽

جي تعليم جي نظار کي صحيح وسڻي تي ڄاڻڻ لاءِ نهايت
 هاڻي پراڻي زماني جي هڪ طرفي ۽ يڪ سوني ۽ آهڻ ته ڪنهن به مسئلي کي حل ڪرڻ لاءِ هر ڪنهن کي
 انهيءَ ڪري تعليم جي مسئلي تي سمجهڻ لاءِ هڪ سوچڻ جو علم ڄاڻڻ، علم صحيح و غلط جي فرق ڄاڻڻ ۽ علم
 ڏاندو وڻڻ کپي، تنهن ڪري اهي سڀئي مسئلا هن ڪتاب ۾ بيان ڪيا ويا آهن.
 سرزد ٿيڻ جو هميشه جي لاءِ خاتمو ٿئي.

آخر ۾ تعليم جو صحيح تصور ڇڏي، بحث ڪري ڇڏي ۽ اهو ڏسڻ ڏيو ته
 ڇا ٿيڻ جو ٿيڻ وڃي ٿو؟ تعليم جو ڪم آهي ته اسان کي صحيح ۽ سچي زندگي
 ڪرڻ جو حق ڏيکاري ۽ زندگي اهو وسيع صريو آهي، جنهن ۾ سڀئي شعبا شامل آهن.
 قومي، تعليمي، اخلاقي، معاشري ۽ ٻيا اسان جي زندگيءَ ۾ اهم اهم ڪردار ادا ڪن ٿا.
 معاشري ۾ زندگي کي سکيا جو مرڪز مقرر ڪيو ويو آهي. هيءَ مقصد ڪيئن حاصل ٿي سگهي ٿو؟
 هن وقت، تعليم جي تصور ۾ ڪافي تبديليون ٿيڻ شروع ٿيون.

مٿين حقيقت کي سامهون رکي تعليم جي گذشتہ تاريخ تي روشني وجهڻ سان اسان کي
 هي بصيرت ملي ٿي ته معلوم ٿيندو ته ويچارو ”سڪندر“ غرامه ۽ سڻ جي ڀڃڪڙي ڪري ۽
 ان وٽي حقيقت کي رسبو آهي جنهن سان هن سمجھي زندگي جي ذريعي تي شروع ڪئي هئي.
 جيئن اڳي هوندو هو تيئن هاڻي به اها ڳالهه محسوس ٿيڻ لڳي آهي ته **زندگي ۽ سکڻ** هڪ
 هڪ ٻئي سان گڏيل حقيقتون آهن. زندگيءَ جو ولس مرعي **سڪندر ۽ سکڻ** جو اٽل تيزي
 آخري مقصد هي **زندگي** ۽ انجا معاملات، تمدن تاريخ جو هي ٻنهي داستان هجن ٿا.
 آخري مرحلن کي پهچي چڪو آهي جنهن جي حاصلات لاءِ ڪيترن ئي اهم ۽ معصوم رهنما کي
 طرحين طرحن جون قربانيون ڪرائيون پيون ۽ عذاب سھڻا پيا. ڪاش انسان اها حقيقت ڪم
 محسوس ڪري ها!

خير، زندگي در حقيقت اهو اعلان آهي اهو وسيع ۽ اهو اهم معاملو آهي جنهن جي مسئلن کي
 سڀني طرح حل ڪرڻ لاءِ هر علم، هر فن ۽ هر ڪوشش جي ضرورت آهي. ڪڏهن اسان جي قوم
 ان راز کي چڱيءَ طرح پروڙيندي ته هن اسان جي تعليم جي ترقيءَ ۽ سڌاري جي اميد افزا فضا
 پيدا ٿي سگھندي. في الحال اسان اڃا حدن جي پراڻي ۽ ٻاروڻي مقصد، ۽ ٻين قومن جي ترقيءَ
 تحليل ۽ نظريي کي رهنجو رهيو سمجهي پنهنجي تعليم کي ”ڪتاب“ جي تنگ دائري ۾ محدود
 رکندا رهون ٿا. اهڙيءَ طرح قوم جو جيڪو نقصان ٿي رهيو آهي تنهن جي تلافي لاءِ ڪنهن
 ۽ ڪنهن ٿيندي!

نوجوان

قوم جا نوجوان، آئينده لسل جا امانتدار آهن. (دذرائلي)

ايڪس ڪرڻا

فضل الرحيم مودرو

”ايڪس ڪرڻا يا ايڪس ريز (X-Rays)” لفظ ته ننڍي توڙي وڏي سرور ٿيو هو پر پهرين ڏينهن جي حقيقت کي تمام ٿورن ئي سمجهيو هوندو. **وليم گونارڊو رورڊن، پوڻيا** جي **ليپل ڪوٽ** ۾، ۱۸۴۵ع ۾ ڄائو، ۴ ۱۹۲۳ع ۾ وفات ڪيائين. هن سائنسدان کي ۱۸۶۰ (شيشي) جي صنعت ۾ خاص مهارت حاصل هئي. هن ۱۸۹۵ع ۾ هڪڙو خاص ڪرڻ لڳو ۽ لڏو، جي پوءِ سندس ئي نالي سان سڏجڻ لڳا. اهي ئي روينجن ڪرڻ آهن، جي هتي ”ڪر ريز“ جي نالي سان زبانه مشهور آهن.

هڪڙي ڏينهن، هيءُ سائنسدان، شيشي جي هڪڙي پلي ٺاهي رهيو هو. وچونئي اوچو هڪ عجيب ڪرشمو هن جي نظر جي سامهون گذريو. ان نليءَ جي هيٺان ڪتاب رکيل هو جنهن ۾ اندر چاڙهي پيل هئي. ڪتاب جي هيٺان وري هڪ فوٽوگراف پليٽ پئي هئي. سائنسدان جي حيرت جي حد نه رهي، حذر هن، ڪتاب ۾ اندر پيل چاڙهيءَ جو عڪس پليٽ تي ٿيو. هن جو سبب سمجهڻ شروع ڪيو، ۽ هن نتيجي تي پهتو ته شيشي جي نليءَ ۾ شين کي اهڙا ڪرڻ پيدا ٿيا آهن، جن اهو عڪس پليٽ تي پيدا ڪيو آهي. ان ڪري، هن انهيءَ معاملي ۾ وڌيڪ ڪنج ڪئي، ۽ آخر انهن عجيب ڪرڻن بابت پنهنجو نظريو ڏنا جي اڳيان پيش ڪيائين. هن انهن ڪرڻن جي اڳ ڪنهن کي خبر ڪانه هئي ۽ نه وري انهن جو ڪو خاص ذوق هو تنهنڪري هن پاڻ انهن جو نالو ”ايڪس ڪرڻا“ (X-Rays) رکيو يعني ”پيدا ٿيڻ وارا ڪرڻا“.

”پينونيٽ“ هئي روينجن کي ئي ايڪس ڪرڻن جو ڳولي لهندڙ سڏبو وڃي ٿو، پر - ڳولي وقت ۱۸۹۵ع ۾ رينگ ڪوهر جي روينجن جي انهيءَ ڪوچنا کان اڳ، هڪ ٻئي قسم جي ڪرڻن جي به ذڪر جي خبر هئي، جن کي وري ڪن ٻين سائنسدانن ڳولي لڌو هو، ۽ روينجن جا، ايڪس ڪرڻ انهن ڪرڻن مان ئي حاصل ڪيا ويا هئا. اهو آخري ڪم روينجن صاحب پاڻ سرانجام ڏنو. اهي ٻئي قسم جا ڪرڻا هي ايڪس ڪرڻن جي پيدا ڪرڻ جو دريمو آهن، تن ئي ”ڪيٿوڊ ريز“ يا ”ڊي“ ڪرڻا چيو آهي. اهي ڪرڻن جي به هڪ پنهنجي خاصيت آهي ۽ هن جي خاص طريقي ۽ خاص پائيداريءَ ڏانهن حاصل ٿي ٿا. پينونيٽ هن ذريعي ڪانسواءِ هينئر به ڪو دريما ڳوليو لڌا ويا آهن جي مان ايڪس ڪرڻا ملن ٿا، پر هيءُ دريما ڇاڪاڻ ته ابتدائي آهي، تنهنڪري ان جو بيان پهرين ڪري ٿو.

جنهن سائنسي تجربن ڊواران هي ڪيٿوڊ ڪرڻا ڳولي لڌا ويا، تنهن جو بنياد هن نظريي تي هو ته عام هوا مان جيڪڏهن بجلي لنگهائي ته تمام گهڻيءَ برقي شڪتيءَ جي ضرورت پوندي، ڇو ته عام هوا، پاڻيءَ ۽ ڪاٺ وغيره وانگر، بجليءَ جي ٺاهڻ واهڪ آهي. تنهنڪري جيڪڏهن

مهرڻ

حرف ۾ عام ۾ ڪيترن ئي ڌار ڌار ڪم ڪندا آهن.

۽ سوت ڏيکاري ٿو. جڏهن انسان جي عصوي ٿي

پيٽ ۽ ڪم ڪندڙن جي بلب جي وچ ۾ رڻيو ويٺو آهي.

نرم آسار ۾ ڪم ڪندڙن جي جسم ۾ ڪم ڪندڙن جي

هڏي يا سخت جسم جو عڪس يا پاڇو ڏيئي سگهي ٿو.

رڊيو گراف چوندا آهن. ٻڌوون جون گواهيون جسم اندر لڳن

ايڪس ڪرڻ ۽ جسم علاج (Therapeutic)

ويو آهي. جيڪڏهن رهري فزولس ۽ ڪي قدر سڀني جي سڀني

هڪ رکجي ٿو. ڪم ڪندڙن جي جسم ۾ هڪڙي ڪم ڪندڙن جي

جي اثر هيٺ رڻيو ۽ تڏهن بدن جي حرارت کي غصا پيچندو ٿيڻ ڪري هڪس

ڪم ڪندڙن کي نقصان واري اثر کان بچڻ لاءِ شين ۽ چوڻ ۽ شين مان ٺهيل چٽا

ڪرڻا پوندا آهن.

انجنيئرنگ ۾ ر ايڪس ڪرڻا وڏي مدد ڪن ٿا. هن ۾ سڀ قسم جا ڪم

ٿيندا آهن. سڀ ۾ موتن جي هڪڙي ڪم ۾ تصديق يا اهو ڏيکاري ٿو ته ڪي ڪم

هيون جو هڪڙي هنن سان فرق معلوم ڪندو هو. هن ڪم ۾ ڪم ڪندڙن جي

حساس ڪنڊي وارا، پورن ۽ ٻن لڳن جي چٽا ۽ ڪم ڪندڙن لاءِ ر ايڪس ڪرڻا

ڪم آڻي سگهن ٿا. ٻڌايل ٻين جي اندر ايڪس ڪرڻا سگهن ٿا. ٻڌايل ڪم ڪندڙن جي

ڪري سگهن ٿا ته انهن ٻين ۾ اندر ڪهڙا اسرار آهن!

اهن سڀني ماڻهن کانسواءِ اهاڻ ر ايڪس ڪرڻ جي دعويٰ هلي رهي آهي ۽ ٻيا انهن

جا مفيد استعمال ڳوليا ويا وڃن.

مٿي بيان ڪيل ايڪس ڪرڻا ٻئي طريقي سان پڻ حاصل ڪري سگهجن ٿا. مڊم

ڪيورِي (Madam Curie) ۽ سندس مڙس، ٻنهي ڪوشش سان، هڪڙو خاص مادو ڳولڻ

ٿڌو، جنهن مان هڪڙي ڪرڻ ٺڪرن، تن جي خاصيت ايڪس ڪرڻ جهڙي هئي. انهيءَ کان اڳ

۱۸۹۶ع ۾ اڇ-ٻيڪٽرل ساڳيو تجربو ڪيو ۽ ڪوشش ڪئي ته اها هن قسم جي خاصيت تي

اهڙا مادا ڳولڻ آهن جي ايڪس ڪرڻا پيدا ڪري سگهن ٿا. هو انهيءَ ڏس ۾ ڳولڻي قدر ڪم ڪندا

ٿيو ۽ آخر ٻڌائي سگهيو ته اهڙا مادا زمين جي سطح تي موجود آهن.

آڪٽوبر ۱۸۹۹ع ۾ اڇ-ٻيڪٽرل ۽ مڊم ڪيورِي ۽ مڊم ڪيورِي "ايڪس" ڪرڻا

ڳولڻ ٿا. هي ٽن قسم جي ڪرڻن ۾ ورهايل آهن ۽ انهن ڪرڻن جون مختلف خاصيتون آهن.

اهي مجموعي طرح مان سڀ ايڪس ڪرڻا ڪونه آهن بلڪه اهڙا هر قسم جا ڪرڻا ڪونه آهن

جدا نموني ۾ استعمال ٿي سگهن ٿا. هنن انهن ڪرڻن کي آلف، ب ۽ گام ڪرڻن سان سڏيو.

اهڙا جسم يا ذات جن مان روشنيءَ جا شعاع نڪرن، ٽڪي رڊيو ايڪٽو (Radio Active)

مادا چئبو آهي. اهڙو هڪ مادو، مڊم ڪيورِيءَ ۽ ڳولي ٿڌو، جنهن کي رڊيو چئجي ٿو. انهن

رڊيو ايڪٽو جسمن کي باقاعدي ڇاڇي ڏنو ويو آهي ۽ انهن جي ٽن قسم جي ٺڪرندڙ ڪرڻن

مان فقط آلف ڪرڻا سخت ايڪس ڪرڻن جهڙي خاصيت رکن ٿا، ۽ انهن جي بجاءِ ڪم آڻڻ جي

پوري صلاحيت رکن ٿا. اهڙيءَ طرح هاڻي ايڪس ڪرڻ زمين جي سطح تان ڳولي ٿا وڃن!

اڃا به تحقيق هلي رهي آهي!!

ٽئين مواداري جنسد

حييت الله قادري

ڪر جيءَ جي هڪ رور زمين هوٽل ۾، عربي ۽ سندس دوست ٻنهي جي هڪ
عربي ڪڙي جو واهاري هو، ۽ مقبول شهر جي هڪ ڪاليج ۾ سائنس جا پڙهيندڙ هو.
لنگر ۾ ٻه گهڙيل ۾ ڪاٺا ۽ ٻه ڏيکاري رهيا هئا. هوٽل جي طاهري ۽ ڪلن جي
معلوم ٿيو ته اهو رات جو وقت هو. چوڌري بهليءَ جون ٻليون ٻري رهون هيون، مگر ڪنهن
اندروني ماڻهن کي بهروني معلوم هو ته ٻاهر ٿلهن ۾ سچ اُڀري مٿي چڙهي پيو هو. جيوتڪ
انهي رونسائيءَ جو زمين جي سطح کان چاليهه فوٽ هيٺ هوٽل ۾ ڪوبه ڀڄو ڪو نه ٿي.

ماڻهن جي جهون تي ٽڪاوت ۽ مايوسي، جسماني صورت ۾، نظر اچي رهي هئي. ان
جي ريدڻي مان گاني جو آواز اچي رهيو هو، مگر ائين ٻئي نظر آيو ته ويڻن ماڻهو ڪنهن
لطف وٺي ڪونه رهيا هئا. گانو بند ٿيو ۽ آواز آيو: ”هي ريدڻو استيشن ڪراچي جي، سچ
جون حرون ٻڌرا“ سڀني جو توجهه ريدڻي طرف ڇڪجي ويو. هوٽل اندر مڪمل خاموشي
چانچي وئي.

ريدڻي مان آواز آيو: ”رديدو اميرڪا جي تازه اعلان موجب گذريل رات، امريڪا ۾
خود بخود اڏائيندڙ لواڪو انٽر بين جي ذريعي، روس جي ذهن وڌيڪ خود بخود اڏائيندڙ
هندروجن ۾ ڪٿي ويندڙ هوائي جهازن کي، منزل مقصود تي پهچڻ کان گهڻو مس ڪيو، پر
هي، چيو وڃي ٿو ته اهي تيز رفتار هندروجن ۾ ڪٿندڙ هوائي جهاز - سور موجب اميرڪا ۾ هي
ڏوڪي رهيا هئا، مگر رات تي اتر قطب جي قريب انهن کي، ريدڻو ۽ ٽيليوين (جائز ٻن -
مابعد هيٺ خود بخود اڏائيندڙ لواڪو انٽر بين سان ٽڪرائي، ناس ڪيو ويو. امريڪا ۾ هي
ٽان هي به ظاهر ڪيو ويو آهي ته اميرڪا جا هوائي جهاز، روس جي ڊگن فوجي اهيٺ رهندڙ
جائز تي، هندروجن ۾ ڪٿرائڻ ۾ ڪامياب ٿيا آهن ۽ روس جي ڊگن فوجي اهيٺ رهندڙ
رديدو جي دعوت تي اهي ته ڪي روسي هوائي جهاز، امريڪا جي ريدڻو ۽ ٽيليوين جي
ڪن فوجي اڏن تي هندروجن ۾ ڪٿرائڻ ۾ ڪامياب ٿيا آهن، ماسٽور ريدڻو جي هيءَ به خود
آهي ته گذريل رات امريڪا جي ۱۸ هندروجن ۾ ٽئي ايندڙ هوائي جهازن کي، اتر قطب جي
پسگردائيءَ ۾، روسي لواڪو انٽر بين سان، ريدڻو ۽ ٽيليوين جي مدد سان، ٽڪرائي ناس ڪيو
ويو. ريدڻو پٿرس جي هڪ ڇوڙ آهي ته امريڪا روس جي ريدڻو ٽيليوين انٽر ڪنٽرول سنٽر
رديدو جي لهرن ذريعي، رحتو وڃي ٿو ۽ ڪامياب ٿيڻ جي قريب پهچي چڪي آهي. ٿوري عرصي
اندرو روس جو ريدڻو ٽيليوين انٽر ڪنٽرول سنٽر ٻيڪار ٿي ويندو، پوءِ امريڪا جي ٻنهي
منزل مقصود تي پهچڻ ۾ ڪابه رڪاوٽ درپيش نه ايندي. ريدڻو پٿرس جي به ظاهر ڪيو آهي

٢٠٠٠ ۾ معلوم ٿيو آهي ته اوس جي سرون ٻڌي ايسر ٽيڪيون اٿم ڪنٿرون - ستر ۾ رخنو وڌو وڃي.

[illegible]

هي سال ۱۹۹۱ع ۾ ڊسمبر جو مهينو هو. اٺين جنگ عظيم جي شروع ٿي. مگر ان جا اثر گهڻو وقت اڳي نمودار ٿيندا ڏسي سگهجن ها. روس، آمريڪا، چين جي نقصان کان بچڻ لاءِ، زير زمين بچاءُ گهر ٺهرائي ڇڏيا. هڪ پاڪستان ۾ هر شهر اهڙو بدوبست ڪيو ويو هو. هزارن خانگي گهر ۽ هونيون به زير زمين تار ٿي. ۴ يون ۱۹۹۱ع لڙائي شروع ٿيندي ٿي ان جي شدت اميرڪا ۽ روس جي ملڪي معاهدن تي زور پوندي وئي. اهي ٻئي ملڪ هڪ ٻئي کي حادثن کان حذر نه ڪرڻ ۽ هندوستان جي بروديءَ کان پاڻ کي بچائڻ جي ڪوشش ۾ ايتري قدر معوثي ويا هئا جو ٻين قومن کي لڙائي ۾ گهلي اٿڻ صاف هن جو توجه اڃا ڪو نه ٿي ڏنو. ائين ٻئي معاملو ٿيو. اهي ٻئي ملڪ هن سعي تي پهتي چڪا هئا ته لڙائيءَ جي انتهائي جو مندار انهن ٻنهي ملڪن مان هڪ جي مڪمل تاهه تي منحصر هو ۽ ٻين ملڪن جي شموليت نه. غير شموليت هرائڻ تي ڪو خاص اثر ڪونه پوندو. چين، روس ۽ اليڪڊوٽ اندر يمن جا ڪجهه دحبرا موجود هئا، مگر اهي ملڪن کي پنهنجي بچاءَ جو اڪثر ڊامگير هو، ۽ هنن لڙائيءَ ۾ عملي بهرو وٺڻ کان اجازت نه ڪئي. لڙائي شروع ٿيڻ وقت سڀ ملڪ نهايت هراسن هئا، ۽ عام طرح ائين پئي سمجهيو ويو ته ٿوري عرصي اندر ڪيترا ملڪ صدمه هڻي تان منهنجي ويندا. مگر ٻين مهينن گذرڻ بعد سون جي تعداد ۾ هندوستان ۽ اٺين ۾ لڙڻ جي باوجود. اسرڪا خواه روس جا وڏا وڏا شهر خواه لڙائيءَ جا اڏا اڃا سلامت هئا.

ڀليو بي خبرون ختم ٿيون ۽ وري به گستاخ شروع ٿيا. عزيز ۽ مقول چاهه بي حم ڪئي هئي ۽ سگريٽ ڇڪي رهيا هئا. عزيز ڀليو جي خبرن تي تبصرو ڪندي مٿيون نه ٻڌي سگهيو. آخر هن ۽ ڀليو ڪيستانين هلندي؟

مقبول۔ نہ یکہ۔ مکہان؟

عرب۔ ڊيگهه نه آهي ته ٻو ڇا آهي؟ لڙائيءَ جو شجرو نه هڏانهن ٿو ٿي نه هڏانهن. ڌاڻيءَ کان اڳ ٻڏو ويندو هو ته هڪڙو هندرو حرم ۾ گذريل لڙائيءَ ۾ غروب ٿي شهر تي هڪڙا ائٽم بم جهڙن بم ڏاڻا هزار بدن جي ٽاهيءَ جي طاقت رکيو. مگر هن وقت ٽئين ريڊيو جي خبرن موجب ٻنهي طرفن جا سوين هندرو حرم ڦٽا آهن تنهن هوندي به لڙائيءَ جي بيشي ۾ ڪابه خاص تبديلي نظر نه آئي آهي!

مقول۔ اهڙي صورت حال لاءِ نه دنيا کي پاڻ شڪر بها اٿڻ گهرجي ۽ نه نااميد ٿيڻ گهرجي. تباهيءَ جي نياس آرائين ڪرڻ وارن، انهن خطرناڪ سامهين جي اوزارن جي مقابلي ۾ جيڪي اثرائتا بهاءُ جا طريقا ايجاد ڪيا ويا هئا، انهن ئي سمر انداز ڪري چٽا پو هون.

عزیز۔ ھا اھي ٻڌاء جا طريقا ايتري قدر اثرائتا ثابت ٿيا آهن، جو جن قومن ھندوحن ۽ ائٽم بم جا انبار گڏ ڪري رکيا هئا، تن ۾ ڇڻ نه انھن تي ڪو خراج ٿي اڃا پيا وڃايا؟

مقبول - ائين برابر آهي.

سال ۱۹۹۲ جي اپريل مهيني جي وچ ڌاري لوائيءَ جي رفتار ڪجهه
هئي. ريڊيو تان خبرون اچڻ لڳيون ته "امريڪا ۽ روس هڪ ٻئي جي
پر رهيو وجهڻ ۾ ڪامياب نه آهن، جنهن ڪري بحور تي هڪ ٻئي جي
هندڙ طرحه سندن ۾ آڻڻا پيا آهن، ۽ لوائيءَ جي ڪهڙي پاڻي پراڻي سرسبز موهڻ واري
حيارن جي درمياني آهي". مگر پاڪستان کي هيءَ مشوش آهي ته اهو ڪو به
ريڊيو انڪٽوئي خطرناڪ درجي جي قريب ۾ ڪي هئي ۽ ٻئيءَ ڪجهه معلوم
ڪري سگهجي ٿي. جيءَ جي سطح تيز رفتار سان مٿي چڙهي رهي هئي. اهيءَ سمست ۾ سڀني
ورتل هئي ريڊيو تان خبرون اچي رهيون هيون ته دنيا ۾ جتي ڪٿي به وڻن تي
بدرن تي ٻاڻي دستوري سطح کان گهڻو مٿي چڙهيل هو. ڪاٺاڙي بندر تي بهي رسن جي
کان ٿورو ئي ڪو هيٺ پيل هو. ڪراچيءَ ۾ ڪيترن هڏن تي ٻاڻي رسن سان ٽپري رهيو هو.
ماهرن جو اندازو هو ته گذريل چند عرصن ۾ بندر سمند ۾ ٻاڻي سراسري طرح هر روز ۲۴ اوج جي
رفتار سان مٿي چڙهي رهيو هو، ۽ هي اندازو لڳايو ٿي ويو ته ان رفتار ۾ ڇهن يا اٺهين
رهندو. ٻي متدائيتون برساتون به دنيا ۾ جتي ڪٿي به وڻن جي رهيون هون. پاڪستان ۾ به
برساتن وڏا وڏا نقصان ڪيا هئا. اهڙو ڏيهن مشڪل ٿي آيو جڏهن رسات مٿي وڃي.

مٿي مهيني جي آخر ڌاري هڪ ڏينهن، عزيز ۽ مقبول ٻئي عزيز جي گهر ۾ چانهه پي رهيا
هئا ته ريڊيو تي خبر آئي ته "سمند ۾ ٻاڻي چڙهڻ جو ڪارڻ معلوم ٿي چڪو آهي. اتر قطب جي
هنگردائيءَ ۾ جتي دائمي طرح هزارين فوٽ اوڀي برف رهندي آهي، اتي وڏين ايرصين مان
برف تيز رفتار سان ڳري رهي آهي. سندن ۾ ٻاڻيءَ جي سطح مٿي چڙهڻ جو به اهوئي ڪارڻ آهي".
ريڊيو تان هي به ظاهر ڪيو ويو ته "ماهرن جو چوڻ آهي ته اتر قطب جي هنگردائيءَ ۾، سون
جي تعداد ۾ هيدروجن ۽ انٽر ٻه ڪوڻ سبب، اتي ايتري گرمي پيدا ٿي آهي جو هزارن ميلن ۾
برف ڳري ٻاڻي ٿي ويئي آهي. ازانسواءِ فضا ۾ چو طرف گرميءَ جي ڊگري هميشه کان گهڻو مٿي
چڙهڻ هئڻ سبب، دنيا ۾ ٻين جاين تي جتي ڪٿي برف دستور کان وڌيڪ انداز ۾ ڳري رهي
آهي، ۽ لڌا جي ٻاڻيءَ جو مقدار جو اڳي برف جي صورت ۾ ڪرندو هو ۽ جبلن جي چوٽين تي
انهيءَ صورت ۾ جمع ٿيندو هو، ان جو گهڻو پاڻو هائي برسات جي صورت ۾ وڃي رهيو آهي ۽
وهي سندن کي پرڻي ڏيئي رهيو آهي".

ريڊيو تي اهي خبرون ٻڌي، عزيز پنهنجي دوست مقبول کان پڇيو: "ڇا دنيا ۾، قطبن
جي هنگردائي وارين ايرصين ۾، برف ايتري انداز ۾ موجود رهي ٿي جو انهي گهڻي انداز ۾ ڳرڻ
سان هڏن وڏن سندن جي ٻاڻيءَ جي سطح کي چاڙهو اچيو وڃي؟"

مقبول جواب ڏنو ته "جيڪڏهن قطبن جي ايراضيءَ واري سموري برف ڳري ٻاڻي ٿي وڃي
ته جيڪر سمند جي سطح اڳي کان ڏيڍ سو فوٽ مٿي چڙهي وڃي ۽ زمين جو وڏو حصو جيڪر
ٻڏي وڃي! ڪيترن وڏن شهرن ۾ جيڪر فقط ٻاڻيءَ کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نظر نه اچي ۽ دٻ
۾ ڪو به بندر جيڪر سلامت ڪونه رهي!"

عزيز پڇيو ته "انٽر يا هيدروجن ٻن جي ٽائڻ ڪري ايتري گرمي پيدا ٿي سگهي ٿي ڇا
جوان برف کي ايتري قدر ڳاريو ڇڏي جو ان جو ٻاڻي سندن جي سطح کي مٿي چاڙهي ٿو ڇڏي؟"
مقبول کيس ٻڌايو ته "ڪوئلن جو هڪ ٽن جيڪڏهن هوا ۾ جلائي ٿو ته انهي گرمي ٽڏن
ملڪن جي برف جي ننڍڙي ڏير کي ڳارڻ لاءِ به بس ڪافي ٿيندي. پر ان ساڳئي ڪوئلن جي

گاري پاڻي ڪري سگهي ٿي. هي لڙائيءَ جي ڪري ڪيترائي ماڻهو مارجي ويا. هڪ هزارن جي تعداد ۾ سڌو ستون اٿرو جي پڪر دائيءَ ۾ برف جي مثال ڪرايا ويا آهن ۽ انهن مان پيدا ٿيل گرمي ڪا به ڪم ۾ نه آئي. برف گاري جڏي هوندي اڃا گرمي ها جي درميان ۾ سڌو سڌو اچي ڪري ڪيترائي ماڻهو مارجي ويا. برف ۾ دستور کان زياده انداز ۾ گرڻدي رهي آهي.

۽ چيو: ”هڪ رات ۾ ڪيترائي ماڻهو مارجي ويا.“

مڊون چيو ته ”هو ۾ رهندي ته ڪيڏينهن وسندي؟“ هو ان ڀاءُ جي لاءِ ڪم ڪري رهيو هو ۽ گرميءَ جي حدن ۾ هر ٻار جي رڻ روڪڻ ٿيڻ ۾ ڪم ڪري رهيو هو. هن صاف ۾ محدود هو، پنهنجي سڄي سنو ۾ گرميءَ کي سڄو پاڻي ڪري ڇڏي هو. هن ڪم ڪري گرمي ۾ رهي آهي گرميءَ جي ڪري ڪيترائي ماڻهو مارجي ويا.

مڊون چيو: ”هڪ ٻي سنڌائي بيمار جي مصيبت ڪٿي ٿي ٿي ڪري رهيو هو.“
چيراڻجي پٺاڻي ڇڏيو آهي؟

مڊون چيو ته ”هڪ ٻي سنڌائي بيمار جي مصيبت ڪٿي ٿي ٿي ڪري رهيو هو.“
 اندر هزارن فوت اونهي برف جي حدن ۾ ڪيترائي ماڻهو مارجي ويا. هنن کان سواءِ ڪيترائي ڪم ڪري رهيو هو. هن صاف ۾ محدود هو، پنهنجي سڄي سنو ۾ گرميءَ کي سڄو پاڻي ڪري ڇڏي هو. هن ڪم ڪري گرمي ۾ رهي آهي گرميءَ جي ڪري ڪيترائي ماڻهو مارجي ويا.

مڊون چيو: ”هڪ ٻي سنڌائي بيمار جي مصيبت ڪٿي ٿي ٿي ڪري رهيو هو.“

مڊون چيو ته ”هڪ ٻي سنڌائي بيمار جي مصيبت ڪٿي ٿي ٿي ڪري رهيو هو.“
 سالن تاءِ حياءُ ڪندي، ملڪن آهي ته صدين تاءِ ان حد ۾ اڃا دنيا ۾ رهندي ۽ ملڪن جي لاءِ هوا ۾ تبديليون آڻيندو. مڊون هو پاڻي صدين کان پوءِ اڳوڻي سطح تي واپس آيو ۽ اهو مڊون وري به نڪرڻ تي يا ٻين ايراضي ۾ اڳوڻي انداز ۾ برف جمع ٿيندي.

مڊون چيو ته ”هڪ ٻي سنڌائي بيمار جي مصيبت ڪٿي ٿي ٿي ڪري رهيو هو.“

جون ۱۹۶۲ع جي آخر ۾، دنيا ۾ واويلا مچي ويئي. هڪ طرف پولنڊ، چوڪس ۽ برڪس چوڪس تاهي ڇڏي ڇڏي، ٻئي طرف هر ملڪ ۾ اسپرل ۾ رهندو اڻڪوٽوئيءَ جي مرض جو تعداد روز بروز وڌي رهيو هو. ڄم موت جي انگن اکرن جي برقيال ۾ ملڪ ۾ مرض پيدا ڪيو هو. هر ملڪ ۾ موت غير معمولي طرح وڌي رهيو هو ۽ ڄم ڪونهي رهيو هو. هر ملڪ مان هي آواز بلند ڪيو ويو ته اٽل ڪيترن جي لڙائي هڪدم بند ڪئي وڃي. لڙندڙ ملڪن ۾ به لڙائي بند ڪرڻ جون تحريڪون روز بروز سان هلي لڳيون. آخر آمريڪا ۽ روس جون حڪومتون پنهنجن ملڪن جي برباديءَ کان محفوظ ٿي ۽ ٻين ملڪن جي احتجاج ۽ اپيلن کان متاثر ٿي پاڻ ۾ صلح ڪئي. گهڻو ڪرڻ تي آماده ٿيون. ٻين قومن جي موضوعن جي هڪ ڪانفرنس ڪڍڻ جي اڻاسيت جي آلي ۾ لڙندڙ قومن کي اڀل ڪئي وئي ته فوراً لڙائي بند ڪن. نيڪ ۽ سيپٽمبر ۱۹۶۲ تي، آمريڪا ۽ روس جنگ بند ڪرڻ جو اعلان ڪيو. دنيا کي هڪ جي مصيبت کان نجات ملي، مگر ٻين قدرتي آفتن کي منهن ڏيڻ لاءِ جدوجهد جاري رکڻي پئي.

اَللّٰهُمَّ بِسْمِ ۙ اَمِنْ

امام بخش دوست محمد مراد

انسانی تاریخ جو مہونہ دؤر

[illegible]

۱۴۵۲ هـ دی ۲۸۰۵۳

[illegible]

آمن لا اذهي قوت

اڄ دنيا امن و آسان واري عرصي ۾ انٽني قوت جي انڪشاف ڪرڻ هي سائنسي مرحلن سان گذري رهي آهي. خيال آهي ته اسان داب جي رندگي جي هر مسئلي ۽ شعبي کي هن سائنسي دور ۾ انٽني قوت جي ذريعي وڌيڪ سهول ۽ ترقي پذير بنايو وڃي. تازو سائنسدانن اهو مسئلو حل ڪيو آهي ته مختلف ذاتن جي جمع ڪيل برفي ڌار جي آسار يا ٿيس مان انٽني جوهر جي ذريعي ڪيئن بجلي جهجهي تعداد ۾ ۽ سستي پيدا ڪئي وڃي. ان جي وڌيڪ تعقيقات ۽ تحريڪ لاءِ آمريڪا جي اولهه رياست **آئيداهو** جي **اسپرو** شهر ۾ آمريڪي انٽني قوت ڪميشن نالي اداري جي جماعت موجود آهي. وري برطانيه جي **هارويل** شهر ۾ هڪ عاليشان تجربگاهه جوڙيو آهي. ازانسواءِ **سائوزلنڊ** ۾ **هيلمڊوا** جي ويجهو **ڪائنڊن** ۾ هڪ عاليشان تجربگاهه آهي. هڪ طرف جي ٻاهرن ملڪن، يعني فرانس، بيلجيم، ڊينمارڪ، اولهه جرمني، اٽلي، يونان، ناروي، سوئڊن، سئوئزلنڊ، يوگوسلاويا ۽ برطانيه عظيمي جي ماهرن جي هڪ گڏيل جماعت تي مشتمل آهي ۽ جتي رات دينهن انٽني قوت کي امن جي دور ۾ صحيح معدي ۾ استعمال ڪرڻ لاءِ اهم بهر ڪوشش آهن. اها تجويز ۱۹۵۰ ۾ **فلوريئنس** (اٽلي) ۾ اجلاس منعقد جي هڪ شرح موجب منعقد جي تعليمي، علمي ۽ تهذيبي انجمن جي جلسي ۾ ڪولمبيا يونيورسٽي جي بهر طبيعيات ۽ آمريڪي انٽني قوت جماعت جي صلاحڪار ۽ صدر پيش ڪئي هئي جا سڀي ملڪن وڏي حوسيءَ سان قبول ڪئي. انهيءَ گڏيل جماعت کي قائم ڪرڻ جو مقصد سبب اهو هو ته انٽني قوت جي مختلف جوهرن جو تحرير ڪو سولو يا مستور ڪم ناهي، تنهن لاءِ جيڪي ملڪ اهڙو خرچ برداشت ڪري ٿا سگهن، سي پن وڏن ملڪن سان انهيءَ مهل ۾ شامل ٿي تجربا حاصل ڪندا. انهيءَ امڪن کي عملي جامي يوارائڻ لاءِ ڪل خرچ ۳ ڪروڙ ڊالر ٿيندو، جو سڀ خرچ مثيل برسر ملڪ پرهندا. آمريڪا پنهنجن ماهر طبيعيات جون خدمتون پيش ڪندو، جيئن آمريڪن ۽ يورپي ماهر گڏجي امن لاءِ انٽمي قوت کي استعمال ڪرڻ بابت پنهنجون ڪوششون ڪن. مٿي عرض ڪري آيو آهيان، ته انٽمي جي بنهه باريڪ ڌرن کي وڌيڪ ريزه ريزه ڪرڻ نهايت مشڪل ڪم آهي. تنهن لاءِ مددگار تجربگاهه ۾ به زبردست ميٿينون لکاپيون وينديون، جي انهن باريڪ ڌرن کي اڇا به ڀرتا ڀرتا ڪري ماهرن اڳيان انهن انٽمي قوتن جو اظهار ڪنديون، جن حقيقتن جو وار اڄ تائين نه پروڙ وڌو آهي. انهيءَ تجربگاهه لاءِ جدا پاڻيءَ تي هلندڙ بجلي گهر وڌو.

نڌيءَ تي اڀريا ڪيو ويندو، جو ۴۴ ڪروڙن * وولٽن * کان ۶۰ ڪي. ۱۰۰ في. ۱۰۰ جي حد تائين نڌي مشن ڪئي. ۽ ۲۵ ارب * وولٽن * جي قوت وڌيڪ پور ڪندڙ مشين جي پهچاءَ جو هن تجربڪار ۽ اڻڻي قوتن جي زبردست رازن جو انڪشاف ڪيو ويندو جو ۱۰۰ ارب جي لاءِ يقيني طور باعث عزت ٿيندو.

هيٺائين سائنسدانن ايترو معلوم ڪيو آهي ته ائٽم ۾ جيڪي لڪل قوتون موجود آهن تن جي اهڙن حياتي مادهي طور، ڊنوب ڪري ڪئي ويئي آهي. ورنه، پيءَ حساب ۾ ڏرويو آهي ته هڪ پاڻوس (۴۰۰۰ گرام) پوريست ۾ حا قوت آهي، ساڳي قوت ۴۶ سڪا پاڻوس (۱۱۸۰۰۰۰ ڪلوگرام) ڪوئل مان ملي ٿي. جنهن مان ثابت آهي ته قوت اڌ سير پوريست ۴۶ سڪا پاڻوس ڪوئلن جيترو ڪم ڏئي سگهي ٿو. خيال آهي، ته جي ماهر ائٽم جي اصلي جوهر جي قوت سان سٺي بجي پيدا ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويا ته پوءِ جن ملڪن ۾ پاڻي، تيل ۽ ڪوئلي جي ڪم ڪري بجلي پيدا ڪرڻ جا ذرائع گهٽ آهن، انهن ملڪن ۾ ائٽمي جوهر جي قوت سان سٺي ۽ ججهي بجي پيدا ڪري سگهجي. ازانسواءِ جي قدرت جا حيرانه زمين ۾ دفن آهن جهڙوڪ معدني تيل وغيره سي به ائٽمي جوهرن جي ذريعي معلوم ڪري سگهيا، ۽ سڀ جو ڪارو پاڻي جنهن مان اڄ تائين خير ڪو ڪم ورتو ويو آهي، سو ڪراڻ ۽ رهڻ کان پاڪ ۽ صاف ڪري وڌن نلن جي ذريعي شهرن تائين پهچايو ويندو، ۽ سنڌ جي ڪنارن جون وڏيون ايراضيون جن تي اڄ تائين معمولي گاهه به نه آڀريو آهي، سرسبز ۽ شاداب نظر اينديون.

سائنسدانن، هيٺائين ائٽمي قوت مان ڪم وٺڻ ۾ ڪي ڪجهه هٿي وڃي هنڌ ڪيو آهي. ڪيتريون طبي دوائون ۽ اوزار، فني اوزار جي ڪارخانن ۾ ڪتب آڻڻ ۽ بجلي مشينون ايجاد ڪيون ويون آهن. ماهر مڃين ٿا ته امن لاءِ ائٽمي قوت کان لکين انسان ذات جي بهتري ۽ بهبوديءَ جا ڪم وٺي سگهجن ٿا: جهڙوڪ اهي ملڪ جي آبادگاريءَ ۽ ڪارخانيهريءَ ۾ پوئتي پل آهن، تن کي صنعت ۽ حرفت سان مالا مال ۽ ڪهڙيءَ سان سرسبز شاداب ڪري ٿو سگهجي، حتي اڄ رڃ آهي اتي طرح طرح جا باغ ۽ سرسبز ڪيت نظر ايندا، ۽ اهڙن هنڌن تي پيداوار ايندي جنهن جو ڪهنڪي اک خواب خيال به نه هو. جيتوڻيڪ انهن ڳالهين بابت هوقت ڪجهه چوڻ هوائي محل اڏڻا آهن ليڪن هوقت تائين ماهرن جيڪي ائٽمي قوت کان عجيب غريب ڪم ورتا آهن، تن کي ڏسي چئجي ٿو ته اهو ڏهنن ڀري ڪونهي جڏهن آهي خواب سچا ثابت ٿيندا.

ائٽمي قوت جا ڪرتب

ان کان اڳ جو ائٽمي قوت جي ڪرتب جو هن دور ۾ جائزو ورتو وڃي، اهر ضروري آهي، ته هن مادي دور جي آغاز جو ڪجهه احوال پڙهندڙن جي دلچسپي لاءِ عرض رکجي ته جيئن ابتدا کان اڄ تائين جي ڪلن جي ترقي کان هو روشناس ٿي سگهن. روز مره ڏسون ٿا ته گهوڙا، اٽ، ڍڪا، گداه وغيره ٻارڊوئين ٿا، گاڏيون ڇڪن پيا، ۽ هر هلائڻ ٿا، يعني قدرت آهي جانور انسان جي سهوليت لاءِ پيدا ڪيا جنهن کان انسان پنهنجي پنهنجيءَ آهر اهو ڪم وٺي ٿو، جنهن مان کيس ۽ پيءَ خلق خدا کي فائدو رسي ٿو. اڄ به اسان جي سنڌ ديس ۾ ۽ ٻين گهڻن ئي ملڪن ۾ ڪامي مشنري هوندي به اٿن ۽ گهوڙن کان ڪم ورتو وڃي ٿو، ايتريقدر جو مون خود لوڊ پول ۽ مٽرڪسٽر ۾ ڏٺو ته ريل تي ننڍڙا ٻار ڇوٽا جا گاڏا به گهوڙن پئي ڇڪيا. آڌ کان اڃائين انهن جانورن جي قوت کان ڪم ورتو پيو وڃي. تنهن ڪارڻ ائٽمي جي هڪڙي موجد هوا جي زور تي هلندڙ چرخي ايجاد ڪري ان

[illegible]

قدرتي ذرات جا اٽڪل ۷۵% شعاعي عناصر آهن جن ۾ سفيدي شعاع (Uranium) شعاعي ذات (Thorium) ۽ سفيدي شعاعي ذاتو (Radium) نهايت ڪارآمد ۽ مهانگا آهن. آخرين اچي پيڙهڻ وارا ذاتو جي رڳو هڪ گرام جي قيمت وڌيڪ هزار ڊالر آهي. ليڪن سال ۱۹۳۳ع ۾، مشاهدي مان معلوم ٿيو هو ته عام رواجي جسمن کي، يعني ۽ جي دور ۾ شعاعي پٽائي سگهجي ٿو. برقي فوٽ ڏانءِ اهڙي قسم جو ڪم وٺي، هڪ جسم جي توانائي کي ساڳي هن ڪري ائٽمي جوهر ۾ بدلايو ويو آهي، جنهنڪري منجهن شعاعي تاب اڀري قدر پيدا ٿو ٿئي جو انهن مان مختلف قسم جا ڪرڻا (Rays) نمودار ٿين ٿا. يعني ۽ جي دور ۾ نئين سائنسدان هڪڙي اوزار (Geiger Counter) جي ذريعي شعاعي ذرات جي، جسم ۾ موجودگي، حيث معلوم ڪري ٿا سگهن. ائٽمي فوٽ جي اصلي جوهر جي اثر يا ائٽمي ذرات جي اشار جي ذريعي اٽڪل شين کي شعاعي بنايو ويو آهي. هيٺائين ڏنل سؤ ڪي اهڙيون مختلف شعاعي شيون يا اوزار جدا جدا علمن جي تحقيقاتي

ادارن ۾ موجود آهن. انهن مان شعاعي ذرات جي مکيه ڪارڻ: رڳو هڪڙو آهي ته ان کي جسم يا مادي بابت ڪجهه معلوم ڪرڻو هجي. ان شعاعي ذرات جي خاصيتون هيون ته راز حيث ظاهر ٿيو هوي: انسان جي جسم کان وٺي ڪنهن به شيءِ جي شعاع هڪجهڙو راز حاصل ٿئي ٿو. اهڙيءَ حيث جو اندازو ڊرڪ، اوزار (Geiger Counter) جي مدد سان ڪرڻ سان بخوبي لڳائي ٿو سگهجي ته اهي شعاعي ذرات ڪيئن جسم جي اندر داخل ٿين ٿا. اهڙيءَ وقت جو ته ٻيو ٻڌڻو وڃي ته ڪيئن رازن لهندڙن اوررن جي ذريعي انهن شعاعن جي ماهرن اصلاح ڏنو وڃي ته اڌ آبي ڪند ٿي، جيئن ته شعاعن جي ذريعي انهن شعاعن جي ڳولڻ ۾ ملائي ڇڏڻ تي به ان مان ڏاڍو ڏاڍو ڪري آهو ته اهو شعاعن جي ذريعي سگهجي ٿو ٿوري ئي وقت کان پوءِ ان کان به وڌيڪ اهڙا اوزار اجاڙيا ويا آهن جن جي مدد سان انهن اهرج ۾ پنهنجي ويندي.

اٽومي قوت ۽ بوطانيه

اٽومي قوت سان اس جي دور لاءِ فائدين حاصل ڪرڻ بابت برصغير ۾ مريض ماهرن ٺاهڻ ٿي ڪانه وئي آهي، اڪ بوطانيه ۾ اهر اسر جي ماهرن مان مڊڪور مشاهدن ۾ ڏسڻو ڪنهن سان لڳايو ويٺا آهن. مٿي عرض ڪيو ٿو ته اهڙي قسم جو تحريڪاءِ هارو پيل ۾ وڻم ڪيو ويو آهي، جتي دراتي ٽپا (Atomic Piles) هڪ ”ڀير“ يا ”اسر“ جي صورت ۾ مشاهد ۽ تجربن لاءِ موحود ڪيا ويا آهن، جنهن مان بجلي پيدا ڪئي وئي آهي. ليڪن انهن مان ڪيترو ڪهڻو فائيدو ڪارخانن کي حاصل ٿيو آهي، اوترو اڃا پڻ شڪ ۾ آهي ته رسيو آهي.

مثلاً، هڪڙو معمولي سون جو گنڊو کڻي مڊڪور تحريڪاءِ جي شعاعي ٽپي ۾ وجهي پوءِ ٿوري دير بعد ٻاهر ڪڍيو ته بظاهر انجي رنگت يا وزن ۾ ڪو ڦيرو نظر ڪونه ايندو، جيڪي ان مان شعاع نڪرندا نظر ايندا، يعني ان جا ڪي ربره شعاعي پنهنجي ٻولندا، جن جي ذريعي ڪنهن به شيءِ جي اڌ آبي جي هڪ آرپ تي جو به پورو پتو پئجي سگهندو: ان جي وجود کي فوٽي جي ۾ ڏسي به سگهيو ۽ ڏاڍي ڳالهائيندڙ (Loud Speaker) اوزار جي وسيلي هن درڙن جي اڪ لڪ جو آواز به چڱيءَ طرح سان ٻڌي سگهيو ۽ ان جا ڪرڻ ڪنهن به ٻي جسم جي اندروني حصي ۾ داخل ڪري سگهيا. ڪارخانيداريءَ جي ته ايڪ ڪم ۾ اهي ڪرڻ ڪم اچي ٿا سگهن.

پاڪستان ۾ نارو بلوچستان ۾ سسئيءَ وٽ گئس لڌو آهي جنهن جي نالي (Pipe) ۾ ميلن تان ڪهي ڪهي اچي ڪراچيءَ ۾ چور ڪندي. اهڙيون گئس جون يا ٽيل جون سوليا دنيا ۾ گهڻن ئي هڏن تي آهن. هاڻي ايتري مفاصلي تي سگهن آهي ته ٽيليءَ جي ذريعي به چور مان گئس ٻاهر خارج ٿئي جو خطرناڪ آهي، ۽ ازانسواءِ عملي لاءِ اهو نهايت مشڪل آهي ته جتان گئس ٻاهر نڪرندي هجي اتي هڪدم معلوم ڪري، انجي بند ڪرڻ جو بندوبست ڪرڻ. ليڪن شعاعي ذرات وسيلي، نزديڪ چوڪي وٽ ازخود (Automatic) اوزار ٺاهيندو ته ٽيلي جو وٽ ملائي ڇڳهه تان هيتري انداز جي گئس ٻاهر خارج ٿي رهي آهي، جتي فوراً عملي جا دستري ٻوڇي انجو تدارڪ ڪندا. ٻيو مثال هي آهي ته ٻاڦ، گئس يا پيٽرون ٽيل جي ڪنڊ ۾ گول ٽيلي (Cylinder) ۾، گول ڏنڊي جي سري (Piston) جي لڳا تار حرڪت ۽ گسائي جي ڪري، ڌاتوءَ جي سطح تي لاقابل ديد نشان نمايان ٿين ٿا، جنهنڪري گئس يا پيٽرون ٽيل جي ڪنڊ جي حالت خراب ٿيو هوي ۽ ڪم ڪرڻ کان ماڳهن جواب ڏيو پيئن. تنهن لاءِ شعاعي ذرات نهايت ڪار آمد ثابت ٿيا آهن. بجلي جي زور تي آهي جهڙو ڏيکاريندا ته گسائي جي ڪرڻا

مهراڻ

[illegible]

گلتري يا بدل بدق

هري ڪارخاني ۾ اڪثر ڪري شيون گهڙين ۽ پيئڻ ۾ پاڻيون ورتيون آهن. هائي ڪنٽرولر پوي نه گهڙي ۽ پاڻ بدل ۾ واپسي سڄي سٽ ۾ پيل آهي يا نه، ۽ ڪري سٽر يا تعداد ۾ آهي. سال ۱۹۵۰ع ۾، ڏهين ڏين جي ڪارخاني جي ڪن ماڪرن، عرب ماڪرن ۽ ٻين گهڙين ۾ سرون ۽ پٿر وجهي پاڪستان جو پاڻو ڪڍيو هو. ٻه ريسدارن جا ڪمرو ڦٽل هي پورن ۾ پٿر ۽ سرون وجهي وري ڪارخاندان ۾ پهچي ساڪر جو ساڄو ڏٺو هو. ۽ اهي ڪري سٽر ڪري ڪجهه ڪمپني وجود ۾ آئي آهي جا حڪومت پاران اهڙين حرڪتن تي ڪڙي نسر ڏيئي: ليڪن ڏيئي دور ۾ اڪثامي اوزار جي شعاعن ذريعي جهٽ حر پنهجي وري. سال ڪڍيو آهي، ڪهڙو آهي ۽ ملاوت ٿيل ته آهي: بلڪ اهو اوزار سرون ۽ سٽر ۾ سڄي ۾ ڪريون ٿيون آهن ۽ شيشي ۾ ڪيترا دوا جا حب (Pills) پڻ آهن. ڪجهه ۽ آب جهڙين پڻ ڪارخاني ۾ جتي پاڻ ۽ آب جهڙيون پيون شيون ٽوٽڪو ۾ وڙهڻ ڪري ڪمپني ۾ گهڻي پونديون آهن، جنهنڪري پتو پنهجي نه سگهندو آهي. ۽ ڪهڙي سٽي سٽر گهڻي وڻي. ۽ انهي شعاعن جي ذريعي، انهن شين جي پاڻي ۾ ملاوت جو مڪمل ٿيڻ ڏٺو. ۽ سٽر ۾ سڄي مشين جي روز ڪي ٻيڪل ٻي اثر پائي ڇڏيندا جنهنڪري ڪم جو سٽر ۽ سٽر ۾ سڄي ۾ سڄي ڪم ۾ سڄي ڪم جي ڪارخاني ۾ نه ساڳو ٿي سگهي آهي. مگر پورپ جي ڪارخاني ۾ سڄي سٽر جي انهي اثر جي ڪري ڪم جي رفتار وڌائي پنهجي پيدائش وڌائي آهي. ۽ سٽر ۾ سڄي ملاوت جي خوب ڪم ڪم جي رفتار گهٽ رهي ويندي هئي. واپس ڏيئي ۽ سڄي ۾ سڄي ۾ سڄي ڪري ڏورانهن ڏيئي ڏيئي ڪم ۾ سڄي ٿي. انهن ۾ حياتيات (Vitamins) ۽ ملاوت ۽ سٽر ۾ سڄي مگر مسئلو اهو آهي ته پنهجي شين جي ملاوت مڪمل آهي يا نه: ته هلاڪ عام بوٽن ۾ ڏيئي شعاع داخل ڪري حياتيات سان گڏي سٽر ۾ سڄي ته جهٽ حر پنهجي ويندي ته حياتيات جو گهڻو مقدار گوشت يا مڇي ۾ آهي يا نه. حياتيات جي ڪڍڻ گهٽ مقدار ۾ چوندا ته گوشت يا مڇي

التمی شاعن دا کرڈا

ذوان فن

34

هي ٽي ٽو ڪاربان ڪاغذ کان وٺي شين وٽ هڪ ٽو ٽي هي
وسيلي ڪري ٿي. انهيءَ واسطو ۾ مختلف ڌاتن جي چادر، وڇ،
خمين ۽ اهڙن ٻين شين جي ساڍ وغيره لاءِ شعاعِي دروازا ٺاهيا ويا آهن.
چند سالن ۾ مذهبي ادارن ۾ ساهڙ اهڙا نوان اورار ايجاد ڪندا آهن جن جي مدد سان
مگهيا ڪم ۽ دوائن جي بحال ۾ وڏو ڪم ٿي سگهندو. **هارويل** (Harwell)
اسڪول ۾ وٺڻ ڪيو هي جنهن ۾ ٽڪرل ايٽمي شاگردي جي تجربن جي مدد سان
تعبير حاصل ڪرڻ لاءِ اس آڻي، تجربي ۾ حقيقت ۾ مسعود رحمن ٽيڪنيڪل يونيورسٽي
دربار جي روسڪي ڊو-ٽو-مرڪر آڻي خان-ٻڌڻ هي تعداد ۾ "ريڊيو-سڪر" (Radio-Sector)
پير مڪر ڏي روانو ڪيا وڃن ٿا. گڊريل سب **هارويل** ۽ شعاعي ڪم جي سبب اڄو ساهڙ
سڀ تقريبن ڏهه هزارن جي تعداد ۾ آهي. اعجاز شعاعِي جهازن جي وسيلي ٻاهر وٺڻ ڪو ڪم نه
۽ هي سال ٽي سال کان به وڌيڪ سال ساهڙ روانو ڪيو ويندو جو اٽڪل ۱۰۰۰ مڪن ڏي
موڪيو ويندو.

امویکا ۽ اٽم

۱۔ پڪا سڀ کان وڌيڪ انٽمي قوت جي ترقي جي ساهراه ٿي گذري آهي. حڪمي ڪي برصغيره، انهيءَ زمين ۾ يهودي ۽ ڏي قدر وڌايو آهي ان کان گهڻو وڌيڪ، پهچي دولت ۽ س. هي زور تي ارب ڊالرا خرچي، امريڪا تحقيقي محرم ڪيا آهن ۽ ان ۾ ڪامياب ٿي آهي مٿي ڪن ڪن هٿ مريڪا بابت ذڪر ڪيو ويو آهي ليڪن هن شمعن کانسواءِ خاص طرح جي دنيا ۾ مريڪا دنيا جي سڀني ملڪن کان شعاعي دراب جي استعمال ۾ اڳواڻي حاصل ڪئي آهي. مذڪور ”شعاعي عجبار“ جي دريبي مرضن جي تشخيص ڪئي وڃي ٿي ۽ وڏن وڏن مرضن، جهڙوڪ، نقرس، حلدن، فالج، داسور، دل جي مرضن ۽ ديابيطس وغيره لاءِ ڪامياب علاج ڪيا وڃن ٿا. ۴ جي مرضن کي لا علاج هئا سي اڄ ڏورن ڏيهن اندر مختلف طريقن جي دريبي قابوءَ ۾ ڀڄي سگهن ٿا. شعاعي اعجاز جي وسيلي، فوٽو ٽريڪيب (Photosynthesis) جو سنڌو حصن جي اوت جي دريبي وڻ ۽ ٻوٽا سج جي تابش مان انسان ذات لاءِ ڪاربو هائڊريٽ پيدا ڪن ٿا، جلدار حد حد ٿي ويندو. اڳيئي اعجباري شعاعن ماهرن کي سندن انهيءَ مهم جي تحقيق ۽ تلاش ۾ ڪافي مدد ڏني آهي ته ڏاتو ۽ غير ڏاتو جسمن کي مضبوط ڪيئن بڻايو وڃي، ۽ پاڻ کي ڪهڙي ريت ڪيٽيءَ لاءِ ڪتب آنجي، ۽ انسان جو جسم ڪيئن ٿو ڪم ڪري ۽ ان کي صحيح طور ڪيئن هلائڻ کپي. تنهن لاءِ سڀ نوان اوزار ۽ طريقا امريڪا ۾ استعمال ڪيا پيا وڃن ۽ اڃا به وڌيڪ اميد اٿن ته ڏوراني عرصي اندر عجيب غريب ايجادون ڳولي عمل ۾ آڻيندا. شعاعي دراب کي جدا جدا حصن يا پاڳن ۾ ورهائڻ ڪري اڃا به ڪيترا ملڪن فائدا اعجباري شعاعن جهڙو حاصل ڪري سگهندا. انٽمي قوت جي شعاعي دراب جي زبردست ۽ پوشيده راز جي وسيلي ڪمپيوٽرونيما جي استعمال ۽ تحقيقي ادارن جي ماهرن ڏانهن شين خصوصاً ڪاڇ ۽ دوائن تي ڇوڙن کان ۽ ۴ صاف رکڻ، برقي قوت سان ڪيميائي طور گهٽن کي تحليل ڪرڻ ۽ روهن جي ڪرڻن ۽ هن شعاعي ڪرڻن جي معائني ڪرڻ ۾ جا ڪاميابي حاصل ڪئي آهي. سا اڄ تائين ڪنهن به مڻسڻ جي جواب خيال ۾ ڪانه هئي. تنهن کانسواءِ مذڪور شعاعي دراب جي حصن يا پاڳن مان گرمي حاصل ڪرڻ جو وڏو امڪان آهي. اڃا تائين ته رڳو مٿين دل سان تجربا ڪري مذڪور حقيقتون حاصل ڪيون ويون آهن، جنهن مان ظاهر آهي ته اڳتي هلي انسان جي ترقيءَ لاءِ ڪيترا نه وڏا راز معلوم ٿيندا! ڏورن سالن ۾ صنعت ۽ حرمت جي ڪمن لاءِ اڄ کان ڏهرڻا اوزار بچا

آئي وسو، جو هر ڏکڻي، سري يا اڀر ۾ آڻي ڏيو. ڪنهن به ڏينھن جي
علمي شعبن ۾ به اهڙي قسم جي ترقي جي وڌيڪ اهميت آهي.

انگريزي قوت ۽ پيا ملڪ

روس جي ڪري ۽ اها دعويٰ آهي ته سائبريا جي ڪري ۽ اها دعويٰ آهي ته
سان ڏکڻ رهڻي ۽ عرب رڻ ۽ افرিকা جو صحرا يعني ڏکڻ ۽ اتر جي وچ ۾
آهي ۽ جي ڪڏهن به ڪا ساوڪ ڪا ڏکڻ وٺي هئي، اتي اڃا به ڪا به ڪا به ڪا به
ٻئي سگهجي ٿو، روسي ماهر انهيءَ ڏس ۾ سائبريا جي ڪن هنڌ ڪاٻو ۽ ڏکڻ ۾
ٿين ٿري رپورٽ ٺوڪو (حيان) مان آيل آهي ته ننگسڪي، جتي ۹ آگسٽ ۱۹۰۶ع ۾
وارن انٽر ۾ چڱو هو آئي اڄ سرعت سان انساني پيدائش وڌندي پئي وڃي ۽ اها به
حيان ۾ ڄمڻ جو انگ، اکر بنگال کان به وڌيڪ آهي، اڪر چوڻ ۾ ٿو اچي ته ننگسڪي ۾
ڄمڻ جو تعداد انهيءَ کان به وڌيڪ وڌيڪ آهي، ايتري قدر جو آهسته آهسته ڏهن سالن ۾ ننگسڪي ۾
ٽيڙو پٽ شايد وڃي حيان سان آدمشماري ۾ ڪلهو هڻي. ماهرن جو خيال آهي ته اها وڌيڪ
وڌيڪ جي برڪت سبب انهيءَ انٽر ۾ جي آهي جنهنجو اثر اڄ وري انهيءَ رپورٽ ۾ ظاهر ٿي
رهيو آهي! اڃا ته انٽر جا مٿي ذڪر ڪيل ڪرشمه سبب ابتدائي قسمن جا آهن، ڏسون ته آهسته
السان ذات لاءِ اس جي دور ۾ ڪهڙيون سک ۽ آرام جون ايجادون ۽ آگاهه ٿي پيا ٿين.

مهراڻ

رحيمداد خان مولا ٿي شيدائي

ڪاري رات، ڪچو گهوڙو، ٽڪا سينا ڇاڻ،

وجهي ويڙهه ڪري پريان ڪارڻ پاڻ،

معت ڪي مهراڻ، ڪي سڀ پٽ ٿيو. (شاهه رح)

سنڌي سونهاري جا دنيا ۾ تهذيب ۽ تمدن جو گهوارو شمار ٿئي ٿي، تهجي سبب ”مهراڻ“
آهي. هن خوش نصيب وادي جي رهاڪن جو بڻايو به مهراڻ جي ڪري آهي. هيءَ وادي
سينڌ وانگي هن صوبو جي وچان وهي ٿي، جنهن جي شاخن تي صوبو جي آبادي ۽ چو مدار آهي.
مهراڻ سنڌ سونهاريءَ کي ذات ۾ مليل آهي. مهراڻ جي وجود ڪري سنڌ ايشيا ڪنڊ جو باغ آهي،
نه ته جيڪر هي صوبو راجپوتانا جي صحرا جو حصو هجي ها، ۽ سندن حدون اراوڻي جبلن کان
وٺي ڪيرٿر تائين هجن ها. سنڌ جي تمام طبعي حالتن جو دارو مدار هن وادي جي وهڪري
تي منحصر آهي.

[illegible][illegible]

موجوده عجائبات ۾ شمار ٿئي ٿي.
 ساڄي ڪپ آهي. بعض نديون المانيا جي ماڻهي پٽ کان ٺڪري، هندستان جي سرحد
 M. R. Hug: The Invasions of Country, River of Kulu, London, 1894. (۱)
 مغربين مان اسڪاٽلنڊ ڪي پور وٺي پوري ڇوڪريون ڏيڻ اعظم جي حڪم سان (۱۸۸۶-
 ۱۹۱۲ ق.م) سنڌوندي جي وهڪري تي معلوم ڪيو هو. ان ئس به ۽ اوتھ به ٿيس ڏهڙڻ جي
 اوڀرندي ڪپ جو معائنو ڪيو هو. ڏسو:-

The Cambridge History of India Vol. I. P P 393-403 Ch.XVI.
(۴) هاڪڙي جي ويراڻي ڪري سڌو ڇو اڀرندو حصو حتي هينئر واريءَ جا دڙا آهن، جنهن کي
ڌوپارڪو سڏيئون، سو ويران ٿي ويو. ست ڪن ڍنڍن جا نشان اڄ به موجود آهن. انهن اعظم
جي زمانو تائين، سمنڊ بدين وٽ هو. سمنڊ پٽيالا سڏوندي جي ڦيرن ڪهڙن جا جدا جدا نشان
ڏيکاريا آهن، جن مان مهراڻ جي وهڪري ۽ سندس ڦرڻ جو پتو پئجي سگهيو. جن کان اڳ
انڪل پنج دفعا مهراڻ پنهنجو وهڪرو بدلايو آهي. پويون دفعو ۱۵۰۸ع ڌري نصيرپور کان
منهن موڙي، موجوده وهڪرو قائم ڪيائين وڌيڪ مفصل بيان لاءِ ڏسو:
Maier Raverty: the History of Sind.

منهن مولوي، موجوده وهڪرو قائم ڪيائين وڌيڪ تفصيل ڏيڻ لاءِ مولوي
 Majer Raverty: the Mihran of Sind, Calcutta, 1892.
 (ب) ڪالا باغ جو پٿر، صوبو سرحد کي ملتان سان گندي ٿيو. ڪالا باغ کانپوءِ، ديرہ اسماعيل خان
 مکيه پٿر آهي جو درہ گومل جي سامهون آهي. هن رستي کان محمود غزنوي (۱۰۰۱ع کان ۱۰۲۷ع
 تائين) ٻارهن دفعا هندستان تي ڪاهون ڪيون هيون. ديرہ غازي خان به مکيه تاريخي پٿر آهي.
 امير تيمور پڻين ۾ ٿل چوٽيالي کان ايندي ديرہ غازي خان وٽان هندستان تي ڪاهه ڪئي هئي.
 وڌيڪ ڏسو: Sir T. H. Holdich: The Gates of India, London, 1910.
 (ه) اڳ هندستان جون حدون انڪه تائين هيون، تنهن ڪري اڪبر اعظم ۱۵۸۳ع ۾ هت قلعو
 تعمير ڪرايو هو. اڳ انڪه جي پٿر کي ”شاهه گذر“ سڏيندا هئا.

سنڌ جا گهڙئي وڌندڙ شهر هڪڙي آهي.

هي ٿرڻ ڪري يا آبڪلاڻي جي ڪري ويران ٿي ويا: حمود

پاري نگر، برهمڙ آباد، پنبور، وگهي ڪوٽ، لاهري بندر.

آبڪلاڻي جي موسم ۾ مھراڻ جو وڏو ۽ ڀاڱي ڀاڱي سنڌ جي شهرن

۾ ڪري سڄي سنڌ سرڪاري بند ٿي ويندي آهي.

لاڏنڊ وڃاج مسٽر - گهٽ سنڌ ۾ وڏو ٿورا عشا - ڪلاڻي ڪري

ٿيندو هوندو مگر براج مسٽر ڪري هٿر سنڌ جون زمينون اڳي ئي ٿيڻ

سڌڪ ۽ ڪسٽن ۾ رخ جي لاهه ٿيڻ بچت وارو صوبو آهي. انگريزي رخ جي وساري ۾ سڪوٽ

۱۹۰۳ع ۾ مھراڻ جي پاڻيءَ جي روڪ لاءِ لاڏنڊ براج پل جو ڪم شروع ٿيو.

پورو ٿيو. هيءَ پل ٿرڻ جي ٽيهن سالن ۱۹۲۵ع ۾ ڦوٽ يعني هڪ ميل ڊگھه ۾ هڪ مشر جي

گورنر ڏاڍو ڏاڏو ٿيو. هي نئي مشر لاڏنڊ براج ٺاهڻ پيو. پل کي ۶۶ فوٽن ڊرڙ ٿيڻ ۾

بجليءَ سان ڪنڊن ٿي. پل جي ساڄي ڪپ تي ۳ وڏا واھ ڪيون ٿا: (۱) ڪيرٿر ڪئنل (۲) واھ

ڪئنل (۳) ڏرو ڪئنل. ڪاٺي ڪپ تي چار وڏا واھ ڪيون ٿا: (۱) ڀوندي ري نئي ڪپ

ٺاهڻ وھ (۲) ٿر اوڀر خيرپور واھ (۳) روھڙي ڪئنل (۴) اولھه خيرپور کي ڪپ ٺاهڻ

وھ. ٽين سڀني واھن کي ڊرڙنل آهن جي بجليءَ ذريعي ڪنڊن ۽ بند ٿيڻ ٿا ۽ ٻيھجي شاخن

سمت ۾ ۶ ميلن تائين وھي ٿا. اٽڪل ۵۵ لک ايڪڙ زمين وچولي، لاڙ ۽ ڪجهه سري ۾

ٻڌ ٿي ٿي. سڪر جي عظيم الشان لاڏنڊ براج تي ۲۵ ڪروڙ روپيا خرچ ٿيڻ ويا. اهو فرض هندو سڪر

کي ۵۰ ورهين اندر وصول ڪرڻو هو. مگر ٻيءَ عالمگير جنگ تائين، هن صوبو جي زرعي ۽

۾ ڀترو اضافو ٿيو جو سمورو قرض لهي ويو.

ڪوٽڙي براج - سنڌ جي لاڙ واري حصي کي پاڻي پهچائڻ لاءِ، سنڌ سرڪار ڪوٽڙي

وٽ برج تعمير ڪرائي رهي آهي، جهججو ڪم آڪٽوبر ۱۹۴۸ع کان شروع آهي. تخميني طور

۲۰ لک ايڪڙ زمين آباد ٿي سگهندي، ۽ هي صوبو اشيا ڪنڊ جو باع بهي ويندو (۲).

(۱) ۱۹۰۳ع ۾ ۲۰ صدي ۾ آبڪلاڻي ڪري سنڌ جا گهڻائي ڳوٺ ويران ٿي ويا. ۱۸۶۳ع ۾

مھروماڙيءَ وٽن، درياه جي لپٽ ڪري گهڻائي ڳوٺ ويران ٿي ويا. ۱۸۷۳ع ڌري، لپٽ

جو پاڻي جيڪب آباد ڇانوڻي تائين پهتو هو. ۱۸۷۹ع ۾ ڪشمور بند پهر تعمير ڪريو ويو.

ڪشمور بند کان اڳ، لپٽ جو پاڻي، جيڪب آباد کي لٽائي، لاڙڪاڻو صلح ٿيڻ پهچندو هو.

۱۹۰۵ع ۾ ڪوٽڙي وٽ درياه ۱۰ فوٽ ڇوڙيو هو، جنهن ڪري ڪري ۽ بگهو ٿيڻ ڪري

پڇي ٻيا، ۽ حريب جي فصل ٿي نقصان پهتو هو. ۱۹۱۴ع ۾ آبڪلاڻي ڪري، ڪوٽڙي ۽

گهوڙ ٻاري ٿي نقصان پهتو. لاڏنڊ براج پوڻ ٿاڻو ۽ آبڪلاڻي جو سلسلو هندو اچي ٿو سرحد

سان اندر چار ڪهرا ٻئي ۱۹۲۹ع، ۱۹۳۰ع، ۱۹۴۲ع، ۱۹۴۸ع ۾، صوبو جي - وٽن جي وٽن

نقصان پهتو، ۽ سرڪار کي بندن تي خرچ ڪرڻو پيو. ڏسو:-

Dawn, March 28 1949 Karachi 'The Sukkur Barrage' P 3

۱۸۵۸ع ۾، انگريز سرڪار مھراڻ جي ماپ وٺڻ لاءِ ٺهڻ ۾، ۱۷۹۸ع ۾ ۳۰ ميلن جي ڊگھائي

ڪوٽڙي ۾ انتظام رٿيو. اهڙي انتظام ٿان وڏو اٽڪل ۲۰۰۰ عري سان، ٿر ۽ ڪوٽڙي تائين

پاڻيءَ جي ڇوڙ جو پتو پوي ٿو.

J. W. Smyth. Gazetteer of the Province of Sind "B" Vol. III Sukkur district,

Bombay, 1919

Economic Survey of the Middle East, Pakistan, P. 69, Karachi. (۲)

گڏو گڏ - مٿين ۾

غير آباد رهندي، جنهن کي آيا

تي ۱۳ ڪروڙ روپيا -

طرح سرسبز ۽ شاداب

ٿي سگهندي (۱)

مڊائن ڪرين،
دوست تون دلدار، عالم صاب آباد ڪرين

سنڌ جي تاريخ جا ماخذ (۱)

سيد حسام الدين راشدي

سنڌ هڪ قديم تمدن، تهذيب ۽ تاريخ وارو ملڪ آهي؛ جيڪو ارمان آهي، جو سندس تاريخ ۽ ان جي آثارن تي صدين جي گدو گدو غبار ايترا ته ٻڌا چاڙهي ڇڏيا آهن، جو پوءِ ڪو هي ڀانئڻ گهري ته سنڌ ڇا آهي، ۽ دنيا جي تهذيب، تمدن، تاريخ ۽ آثارن ۾ سندس ڪهڙو درجو ۽ مرتبو آهي، ته هن کي يقيناً ماڻوس ٿيڻو پوندو، ڇاڪاڻ ته اسان وٽ ڪا به ٻي جامع، مڪمل ۽ سلسل تاريخ ڪانه آهي جيڪا انهيءَ ڏس ۾ اسان جي رهنمائي ڪري سگهي. هي ملڪ هميشه کان انقلابن جو گهوارو رهيو آهي؛ طاقت ۽ ناراج، اڀر وٺي جو، سرور بهرين ڏينهن کان وٺي سندس ڪرسي ۾ لڪيل آهي. انساني هٿ چراند، پنهنجو حق بي توجهي، ۽ دوق جي گهٽتائيءَ سبب هتان جا آثار منجھي چڪا آهن؛ علمي - حيرت - مستر ٿي ويا آهن؛ تاريخ جا ورق اهڙيءَ ريت ٽوڙي پکڙي ويا آهن جو انهن کي ذسياب ڪرڻ ۽ انهن جو ڪوڙڻ ڏکيو بلڪه ڪنهن حد تائين ناممڪن آهي. سنڌ تي هونءَ تي تمام گهٽ لکيو ويو آهي، ليڪن جو ڪجهه سرمايو موجود هو سو به اسان جي پهچ کان ٻاهر هيو ويو؛ هن وٽ جيڪي ڪجهه هڙ پڻ آهي، سو انهيءَ قابل ڪنهن آهي جو اسان جي علمي آڇ ۽ تعقيقي آسٽ کي مدد ڪري سگهي.

(۱) Sind in Picture, August, 1952, Karachi, P. Agriculture.

(۲) هي مضمون اردو زبان جي رسالي ”رياس“ ڪراچيءَ ۾ ڇپجي چڪو هو، جنهنجو ترجمو سنڌي زبان ۾ حبيب ”اياز“ ڏدريءَ ڪيو. هتي، مصنف جي نظر ثانيءَ ۽ اضافي بعد، الهادي ترجمي کي شايع ڪيو ويو آهي.

عربيء ۾ ڪجهه منتشر مواد ملي ٿو، ڪي قد هندوستانی تاريخ ۾ محفوظ آهن. سنڌين جيڪي جو ڪجهه آهي، اهو به قديم رنگ ۾ وڳيل آهي، جنهن ڪري مطالعي ۽ تحقيق جي جديد اقدارن جي - ورت پوري ٿو ڪري. سنڌ پنهنجي جغرافيائي صورت حال سبب هڪ جدا گانهي صورت ۾ موجود آهي ۽ ڪري ٿو جو هي اهو جي هندي تاريخ نويس، چند صحن يا صحن مسحن سان وڌيڪ سڳو جنهن جي تاريخ ۾ ڪڍي جو هن ماڻه هندوستان کان، سواءِ چند وقتن جي، هميشه الڳ هيو ۽ هن جغرافيائي لحاظ کان ايترو دور ۽ انهيءَ آخري ڪنڊ ۾ واقع هو، جو - هن جي سبب اسان جو مرڪز يعني هندوستان جي مرڪز جي سڌي هڪ ۽ ۾ ئي هئي ۽ هو، ليڪن حڪم هو عربي مطلب جو حصو هو، انهن سبب - هن جي سبب خاص دلچسپيءَ جو باعث بڻجي ڪونه سگهيو. مڌايشي جي تاريخ ۾ اچي ٿو، تاريخ خاص تاريخ يعقوبي، ڪامل ابن اثير ۽ چند عربن جغرافيا، ۽ - هن جي سبب جو عربي دور به اچي ٿو، جي نڪاهن ڪن اهڙيءَ طرح لکن رهي ها، جهڙيءَ ريت عربن سان گڏ هو - اڄ اسان لاءِ سربسٽ راز آهي.

پنهنجي هن مضمون جو مقصد هي آهي ته، سنڌ جي تاريخ سان دلچسپي رکندڙ برادرين اڳين، آءٌ سنڌ جو تاريخي مواد پيش ڪريان، جنهن کي مون سهولت خاطر پنهنجي حص ۾ وراهيو آهي:

- (۱) تاريخ جو اهو مواد جيڪو سنڌ اندر مرتب ڪيو ويو،
- (۲) سنڌ تي اهو تاريخي مواد جيڪو هندي ۽ ايراني تاريخن ۾ ملي ٿو، ۽
- (۳) سنڌ تي اهو تاريخي مواد جيڪو عربي ڪتاب ۾ آهي. پهرين ۾ حصه درسيءَ ۾ لکن تاريخن تي ٻڌل هوندا، ٽيون عربي زبان ۾ لکيل ماحذن متعلق هوندا، ۽ ٻي ٻن ٻنهي جي ترتيب هن ريت ٿيندي:

(۴) انگريزن، تاريخ سنڌ تي ڪهڙا ڪتاب لکيا، ۽

(۵) سنڌي زبان ۾ تاريخ سنڌ تي ڇا آهي.

پهرين حصو هينئر پيش ڪري رهيو آهيان. مڌتن جي مطالعي ۽ -الن جي ڳولا ٿيڻ بعد، ڪن ڪن ڪنن ٻن هڪ ڪپا اٿس، تڏهن وڃي هي ڇاڪو - رڻيو آهي. آءٌ اسان ٿو ڪريان ته پنهنجي وطن جي تاريخ سان دلچسپي رکندڙ دوستن لاءِ - پنهنجي هيءَ محنت ڪنهن حد تائين ڪار آمد ثابت ٿيندي.

- (۱) **ڇچ نامو** - مخرج، علي بن حامد بن ابوبڪر ڪوفي - صيف تحصيل ۶۱۳ هـ جي سنڌ جي تاريخ تي پهريون ڪتاب آهي، جنهن ۾ غير مسلم ۽ عربي دور جي تاريخ ملي ٿي. اصلي ڪتاب عربيءَ ۾ لکيو ويو هو، جنهن جو فارسي ترجمو علي بن حامد ڪوفيءَ، تقريباً ۶۱۳ هـ ڌاري ڪيو. ڊاڪٽر دائود پوٽي صاحب جي حال ۾، ڪتاب جي اصلي مصنف جو نالو خواجه امان ابراهيم آهي، جنهنجو حوالو ڪتاب جي صفحي ۱۵۱ تي ملي ٿو.

علي بن حامد، جڏهن ڪوفي ڪا هجرت ڪري اچي ۽ آيو، ان وقت کيس سنڌ جي تاريخ تي هڪ ڪتاب لکڻ جو اچي حيال آيو. مواد جي تلاش ۽ تحقيق لاءِ عوسل جي قديم دارالسلطنت

ارڙو ۾ جنهن ۾ ...
 اي ڏٺو، ...
 اهيءَ ڪتاب جو ...
 فهرست ۾ ...

ڪتاب جا نالا، مختلف آهن، مثلاً "حج نامہ"، "تاريخ نامہ"، "فتح نامہ"، "سند"، "تاريخ لاسي" وغيره. ...
 "منہاج المسالك" لکيو آهي ...
 مڊائشي تان ورتل نظر اچن ٿا ...
 ڪري پاتجي ٿو ته چچ نامو ...
 ته ... (المنوئي ...)

هي پهريون ڪتاب آهي، جنهن ۾ اسان کي پوهيل، پنڌ ۽ راءِ ڪهاڙي جو بيان ملي ٿو. ...
 جي وٽ عرس جي فتوحات ۽ سو ...
 جو پتو پوي ٿو. اگرچہ ڪتاب ۾ ٻيو رنگ ۽ ٻي ٻيٽ، تحقيق سان ڪا ...
 قاهر ڪتاب جي اهميت تي ڪو اثر ڪونه ٿو پوي.

درسيءَ ۾ ڊاڪٽر دائود پوٽي صاحب کي جنهن مخصوصات حيدرآباد ڏسڻ ضروري ...
 تعيقات ۽ مفيد حاشين سميت ۱۹۳۹ع ۾ شايع ڪيو ويو آهي، فهرست، مقدمو، متن ۽ ...
 سميت حمد ۲۹۱ صفحن تي ڇپيل آهي. انگريزي ترجمو ... ۱۹۰۰ع ۾ مرحوم ...
 بيگ شايع ڪيو، ۽ ان جو سنڌي ترجمو ... ۱۹۵۸ع ۾ سنڌي ادبي بورڊ ڏيکاري ٿو.

(۲) **تاريخ معصومي** :- مصنف مير محمد معصوم "لاري" ۾ سندھي ...
 الڪري (منوئي ۱۰۱۴) :- تصنيف ... ۱۰۰۹ھ. مير معصوم جي تاريخ ڏيکاري ٿي ته ...
 تذڪره نگار ۽ مؤرخ معترف آهن. خواجہ نظام الدين مثنوي (منوئي ۱۰۰۹ھ)، ...
 وقت مير معصوم کي ئي بهور مددگار ۽ مشر جي پاڻ سان گڏ رهايو هو.

"تاريخ سنڌ" ۽ "تاريخ معصومي" ڪتاب جا نالا آهن. ڊاڪٽر دائود پوٽي جو ...
 ته مير معصوم، ۱۰۰۸ھ ۱۰۰۹ھ ڌاري، اهو ڪتاب تصنيف ڪيو، جيڪو ته ...
 شهادت ڪتاب مان ملي ٿي. ڪتاب جو پهريون حصو، قديم تاريخ، اسلامي عيسوي ۽ ...
 ۽ ترخان دؤر تي منحصر آهي، ۽ ٻيون اڌ عمل دور جي تاريخ تي آهي. ڪتاب ٻه حصا ...
 وراھيل آهي.

تاريخ معصوميءَ جو قديم ترين خطي نسخو، پنجاب ۾ زبور منڻيءَ جي ڪتاب خانن ۾ موجود ...
 آهي، جنهن جي ڪتابت جو سال ۱۰۱۰ھ آهي. هيءُ مصنف جي وفات کان ...
 ويو ۽ تصنيف آڻڻ کان تقريباً ۸ سال بعد ۾ ان جي ڪتابت ٿي. ڊاڪٽر دائود پوٽي ...
 معصوميءَ کي بمبئي جي پٽيارڪر اورينٽل ريسرچ انسٽيٽيوٽ طرفان، سال ۱۹۳۸ع ۾ ...
 ڪري شايع ڪيو. انگريزي ترجمو، هڪ صدي اڳ ۱۸۵۵ع ۾، مسٽر ميلٽ (Millet) ...
 شايع ڪيو، ۽ پهريون سنڌي ترجمو مثنوي نديرام، ۱۸۶۱ع ۾، ڪوٺجيءَ مان شايع ڪيو ويو ...
 ان جو ٻيو صاف ۽ سٺو سنڌي ترجمو ڊاڪٽر دائود پوٽي واري نسخي تان، مولوي امير احمد صاحب ...
 ڪيو، جيڪو سنڌي ادبي بورڊ طرفان، سنه ۱۹۵۳ع ۾، ڇپيو آهي.

چچ لاسي ۽ تاريخ معصوميءَ جي مابين ساڍن چئن سون ورهين جو خال موجود آهي. انهيءَ ...
 وچ ۾ سورن ۽ -ن جي سنڌ تي حڪومت ٿي، انهيءَ کان سواءِ ايراني ۽ هدي به سنڌ تي ...

٢ بار ڪاهي ٿي. هيءَ ٻن چئن صدين لاءِ - ٻن صديون - جيڪي
۾ غارتگرانهه تاريخ ڪر لکي وئي، سو وري ڏهه صديون لاءِ
سموري دؤر جي تاريخ مارڪيٽ ۾ آهي.

تاريخ معصومي، ارغون ترخان ۽ اڪبري دؤر جي ارحد معيد ۽ ٻين

(۳) **بدنگلو نامو:-** مصنف، اوراڪي بيگ، بيگلاري، ٺٽوي. سنه ۱۰۱۰ هـ
جي حوالو جو هو ڪو نه ٿو پوي؛ صرف اها سنڌ آهي ته سندس تصديق سنڌ جي
هو. هن پنهنجي ولي نعمت، خان زمان امير شاهه قاسم خان بن امير شاهه مسر بيگ جي
جنگي ڪارنامن ۾ هي ڪتاب سنه ۱۰۱۷ هـ ۾ لکيو، ۽ ۱۰۳۳ هـ تائين ان ۾ سنڌ
ساڳي مصنف، ۱۰۱۰ هـ ۾ چنيسر ناسي نالي هڪ عسڪر مثنوي به لکي.

ارغوني ۽ ترخاني دؤر جي سلسلي ۾ هيءَ تاريخ بيحد مفيد ۽ قيمتي آهي. ڪتاب احوال
خصي حالت ۾ آهي؛ يورپ خواه هندستان جي ڪتب خاني ۾ انجا سڃاڻپ موجود آهن، مون وٽ
هڪ نسخو آهي.

(۴) **تاريخ طاهري:-** مصنف، مير طاهر محمد "نسياني" بن سيد محمد حسن ٺٽوي -
تصنيف سنه ۱۰۳۰ هـ.

مصنف، مرزا غازي بيگ بن مرزا حاني بيگ ترخان (متوفي ۱۰۴۱ هـ) جو سلازم هو.
مرز ساريءَ جي انتقال بعد، هن موني اچي ٺٽي ۾ مڪولت اختيار ڪئي. هي ڪتاب مرزا
شاهه محمد عادل بيگ خان بن شاهه بيگ ارغون (ٺٽي) گورنر ملهه وار (۱۰۲۸-۱۰۲۸ هـ) ۽ گورنر
سنڌ (۱۰۲۸ هـ) جي فرمائش تي، مير طاهر تصيب ڪيو. مصنف ۱۰۴۱ هـ ۾ لکڻ شروع ڪيو
۽ ۱۰۴۰ هـ ۾ سڪي پورو ڪيو. ارغون ۽ ترخان دؤر تي هي تاريخ نهايت مستند آهي، سڃاڻپ
۱۰۴۱ هـ تائين يعني مرزا غازيءَ جي انتقال تائين احوال آهي.

اڃا تائين هي ڪتاب شايع ڪو نه ٿيو آهي؛ خطي نسخا ڪيترن ڪتب خاني ۾ دستياب ٿين
ٿا؛ مون وٽ به هڪ نسخو موجود آهي، جنهن ۾ ۶۳۳ صفحا آهن ۽ هر صفحي ۾ ۱۲ سٽون آهن؛
سنڌي ادبي بورڊ ۾ به هڪ نسخو موجود آهي.

(۵) **مظهر شاهه جهاني:-** مصنف، ميرڪ يوسف بن مير ابو القاسم "نمڪين" بڪهري (۱)
سال تصنيف ۱۰۴۳ هـ.

سنڌ جي تاريخ تي جيڪي ڪتاب اڄ تائين دستياب ٿيا آهن، انهن ۾ صرف ٻڌسهن جو
احوال، ميرن جو ٻڌ، لواڻن جا قصا ۽ ملڪ گيريءَ جا داستان ڏنل آهن، لوڪن هيءَ ئي پهريون
ڪتاب آهي، جنهن ۾ انهن ڳالهين کان پهلوڻهي ڪڍي، سنڌ جي جاگرافي، سنڌ جي تمدن،
تهديب، قومن، زراعت، معيصول، آب رساني، ۽ ملڪ جي عوامي ۽ عام حالتن جو تفصيل سان
چاڙو ورتو ويو آهي. سنڌ جي هر هڪ صوبي تي جدا جدا باب لکيو ويو آهي، جنهن ۾ مفصل
حالات آهيا ۽ قيمتي ۽ انهيءَ حد تائين نادر آهن جو اسان کي سواءِ انهيءَ ڪتاب جي ٻئي ڪنهن به
ذريعي سان معلوم ڪرڻ ٿي سگهن ٿا.

مون جيڪو نسخو ڏٺو، اهو دراصل پروفيسر آذر رحوم جي ملڪيت هو، ۽ غالباً هن
وقت پنجاب يونيورسٽيءَ جي ڪتب خاني ۾ موجود آهي، ۽ يقيناً اهو ئي اڪيلو نسخو دنيا ۾

(۱) مير ابو القاسم نمڪين ۽ سندس خاندان تي، منهنجو مفصل مضمون پڙهڻ گهرجي؛ مير ابو القاسم
جو انتقال ۱۰۱۸ هـ ۾ ٿيو؛ سندس خاص ۽ خوشنما قبرستان، روهڙي ۾ درياهه جي ڪناري تي
آهي، جنهن کي "ستن جو ٿاڻ" سڏيو وڃي.

پس از آنکه در این باره تحقیقاتی را بعمل آوردیم و متوجه شدیم که این نوع از بیماری در میان مردم بسیار شایع است و در بعضی موارد منجر به مرگ می شود. بنابراین تصمیم گرفتیم که در مورد این بیماری بیشتر تحقیق کنیم و به مردم آگاهان کنیم.

[illegible]

ڪي به شاھ جيون بدشاھ ٿا ۽ ڪو به آھي ۽ سڀس ئي سالي تي سول ڪيس آھي ڪيس
کي ٻن حصن ۾ تقسيم ڪيو آھي: پھرين حصي ۾ حڪومتي ورڻ ٿا شروع ٿي ۱۹۲۸ واري
ختم ٿئي ٿيو. بدشاھ کي مڪڙس، سڀ ۽ ٻيو حڪومت جي روبرو ۽ مڪڙس ٿا آڳو
ڪيو ويو آھي: ٺھرت هن طرح آھي:

قسم اول: در آن چه پادشاهان را مجملأ در کار است، و آن قسم بر چهار باب است:
باب اول: در ترغیب و ترهیب که معانی اند به سلطنت و این باب منجر به دو فصل است:

فصل اول: در ترغیب به امارت و سلطنت

فصل دوم: در تریبی که متعلق به سلطنت است،

باب دوم : در آچه هادشاهان مردم را، اسرا بدقت نظر فهمید بکشد :

باب سوم: در رعایت ملک و تربیت خدام و حشم و این باب منحصر به چهار فصل است:

فصل اول: در رعایت ملکی

فصل دوم: در تربیت خدم و حشم و آداب ایشان

فصل سوم: در تربیت صاحب صوابی

فصل چهارم: در تربیت خدام و حشرو

باب چهارم: در حنفت بائست که بادش هاں اولی الامر را حی جن و عی عیب کر- ۴۰

واین باب منجر به پوست قهیل است:

فصل اول: در توکل، فصل یازدهم: در مشاورت،

فصل دوم: در علو هستی فصل دوازدهم: در حزم

فصل سوم: در عزم و
فصل ششم: در غیرت

فصل چهارم: در جدوجهد، فصل چهاردهم: در سیاست،

فصل پنجم: در ثبات، فصل هفتم: در تباط و خیرت،

فصل ششم: در عدالت، فصل شانزدهم: درخواست،

فصل هفتم: در خیرات و مبرات، فصل هفتم دهم: در کتمان اسرار

فصل هشتم: در شفقت و مرحمت، فصل نهم: در اغتمام فرحت و طلب نیکنامی

فصل نهم: درس خاوت و احسان، فصل نوزدهم: در صحبت اخيار،

فصل دهم: در انجام حاجات، فصل یستم: در دفع اشرار.

پہنچے تو نے ”میر“ کو دیکھ کر حیرت و شگفتہ ہو کر ”

١٠
١١
١٢
١٣
١٤
١٥
١٦
١٧
١٨
١٩
٢٠
٢١
٢٢
٢٣
٢٤
٢٥
٢٦
٢٧
٢٨
٢٩
٣٠
٣١
٣٢
٣٣
٣٤
٣٥
٣٦
٣٧
٣٨
٣٩
٤٠
٤١
٤٢
٤٣
٤٤
٤٥
٤٦
٤٧
٤٨
٤٩
٥٠
٥١
٥٢
٥٣
٥٤
٥٥
٥٦
٥٧
٥٨
٥٩
٦٠
٦١
٦٢
٦٣
٦٤
٦٥
٦٦
٦٧
٦٨
٦٩
٧٠
٧١
٧٢
٧٣
٧٤
٧٥
٧٦
٧٧
٧٨
٧٩
٨٠
٨١
٨٢
٨٣
٨٤
٨٥
٨٦
٨٧
٨٨
٨٩
٩٠
٩١
٩٢
٩٣
٩٤
٩٥
٩٦
٩٧
٩٨
٩٩
١٠٠

[illegible]

(۱) حدیقة الاولیا :- مصنف، سید عبدالقادر بن سید محمد عظیم بن سید محمد علی
ثانی - تصنیف آخر ۱۱ صدی ہجری۔

هي سنڌ جي عالمن، صالحين، ۽ برڪن جو نهڪرو آهي. خاص طرح نبي جي رشتي
تصنيف سان ٺڪيو ويو آهي. سندس عظيم بزرگي جا حالات ڏنا ويا آهن، جن جي هي آهن:

شیخ بهاء الدین مشایی، شیخ رکن الدین، محدوم لعل شهر، شیخ بشو، شیخ حمد، شیخ
شیخ حیو، شه مرد، سید عبد شیرازی، سید نظام بکری، شیخ بوح بکری، محدوم حمد، محدوم
محدوم بلا، قاصی ذتو سیو هائی، درویش احمد، محمد ولد شیخ هویی، درویش حسن مری،
محدوم حاج احمد، محدوم عربی ذبائو، محدوم بوح هالائی، درویش وعلو، محدوم احمد
سومرو، درویش رکن الدین، درویش راجو، شیخ پرگو کاتیر، درویش حرکس، شیخ عسکری
آهیدائی، ده ش صدر، مشو ناریجو، درویش بهنو، درویش اراهم، درویش غلام حسن،
دبی مدو، درویش بهی، قاصی حیر الدین، یعقوب هلیجو، شیخ مدن چاچک، درویش
عمر بودلو، درویش الو.

پرنسپل، پي. ايم. پر ان جھاني سر ايڊيٽ (مضيف مارچ ۱۹۵۲) ۽ صدر ڏنل محدود ۽ ۱۹۵۲ ۾
 سال ۱۹۵۳ ۾ K. ۲ (۱) واري ٽائيل ۾ ٿي جي ڪتاب جي سون ٿوري ۽ ۱۹۵۳ ۾
 حديقۃ الاوليا جي حصي جو ذڪر آهي، ۽ انهي ڪتاب جي ۱۹۵۳ ۾ ۲۰۰ ۽ ۱۹۵۳ ۾
 ڪئي وئي آهي ۽ ٻڌل آهي ۽ ۱۹۵۳ ۾ ۱۹۵۳ ۾ ۱۹۵۳ ۾ ۱۹۵۳ ۾
 صاحب جهمدي ۽ ان جي ڪتاب جي ۱۹۵۳ ۾ ۱۹۵۳ ۾ ۱۹۵۳ ۾ ۱۹۵۳ ۾
 نسخو موجود آهي.

محبوب خدا دکر... علی: تاریخ گو...
 ترخان (متوفی ۱۰۰۸ هـ) جو معاصر "سیر السلطانی" جو محبوب هو.

(۱) قدکوه المراد مصنف - سی محمد حسن "معانی" کی تصنیف ۱۱ صدي هـ
 ھں تذکري پر آتی ھي مشهور ہرگز - ولي اللہ - يد محمد حسن ولد سيد احمد شیراري
 المعروف بہ سيد مراد (سوفی ۸۹۳ھ) جو احوال و سلسلہ مطبوعات آھیں ۽ محقق ھیں تصنیف تاريخي

فادر الموجد اد

بکري (متوفى ۱۰۱۸ هـ) تصحيح ۱۱۲۳ هـ .

میراث

(۱۰) نامه نعلی :-

طرز تي ڪلهوڙن جي دور جي تاريخ
هي رسالي ۾ سال ۱۱۵۵ هـ ۾ هي ڪتاب تصنيف
۾ عهد خدا يار خان شير بر
هزار و صد و سال و پنجاه

بهي مان معلوم ٿئي ٿو ته ۱۱۵۳ هـ ۾

لکي ختم ڪيو. پڙهڻ مان معلوم ٿئي ٿو ته مصنف ۱۱۵۵ هـ کان
افغانو ڪندو رهيو آهي، جيئن ته نادر شاه ايرانيءَ جي قتل (۱۱۶۰ هـ)
موجود آهي. ڪتاب ۾ ڪل ۱۶۲۴۹ اشعار آهن، ۽ چئن ٻاين ۾ ورا

هي ڪتاب ڪلهوڙن جي دور تي مستند دستاويز جي حيثيت
درائن جي لت قربا اڪين ڏنا احوال منجهس ڏنا ويا آهن. شعر ترج ڪم
تاريخي واعدت بهن اڙين تي پردو وڃي ٿو ڇڏي. ڪتاب جو تخت سڄو سنڌ جي آدم
ڪتب خاني ۾ آهي، ۽ ان جو نقل سنڌي ادبي بورڊ ۾ آهي.

(۶) گلدسته ذورس بهار :- مرتبه منشي عبدالرؤف ميرسي منوچي ۱۱۵۸ هـ.
عبدالرؤف منشي، قوم جو سهندو هو، ۽ ڪر جي وڃيو هڱور جا گوت جو ويس هو.
پهرين، بختيار خان، حاڪم ڄامپور ۽ سويءَ وٽ ملازم ٿيو، بعد ۾ سنڌ بورجهند وٽ
مشرع جو ڪم ڪرڻ لڳو. آخر ۾ هن پنهنجي لکيل خط ڏيئي، ۽ مجموعو گلدسته
انهيءَ رائي ۾ ٿي مشهور ۽ مقبول ٿي ويا. انهن مان هڪ مجموعو گلدسته ”ذورس بهار“
آهي، جنهن ۾ بيان يار محمد (۱۱۱۱ هـ - ۱۱۳۰ هـ) ۽ بيان بورجهند (۱۱۳۰ هـ - ۱۱۵۸ هـ)
۽ مڪتب جمع ڪيل آهن. انهن حطن مان سنڌ جي تاريخ تي بي مش روشني پوي ٿي، ۽
تاريخ جا ڪيئي اهڙا پهلو بيان ٿين ٿا، جيڪي هوند، ڪنهن تاريخ جي رهي معلوم ٿي
ن سگهن.

منشي عبدالرؤف، هندستان جي پهريون صف وارن انشاء پردازن ۾ بي مش ۽ بگوش آهي.
هي تڪلف آسان ۽ سادي عبارت ۾ وڏي ۾ وڏو مطلب بيان ڪري ٿو ۽ سادي عذرت ۾
لکڻ جا ڍنگ هن پنهنجي دور جي عام روشن ڪي پري ڇڏي اشارو ڪيو آهي. سندس هي تڪلف
قدن، ۽ ساديءَ عذرت ۾ انتهائي دل نشيني، ڍاڪشي ۽ پختگي آهي. درويش ٿي لکيو
اٿس جن ڪي مادي زبان اٿس. سندس جهڙو انشاء پرداز بورجهند جي تاريخ ۾ ڪو
لاڙي ٿيڻو. اها اعصل وغيره کي گهڻو پڻي ڇڏي ويو آهي. سندس احوال، درويش شير بهن
وقت تحفة اڪابر (۱۱۸۰ هـ) ۾ ٿي لکيو، ان کان اڳ ٿي هڪو عوس

”ذورس بهار“ جو هڪو مونوت نسخو آهي، تنهن ۾ ساديءَ سنڌ ۾ رهندو هو،
۽ ڪتاب ٽن حصن ۾ وراهيل آهي، ڪنهن نهايت ٿي به خط ڪتاب لکيو آهي

(۷) مجموعہ مليشات :- بيان عبدالرؤف منشي ۽ بيان عارون تصنيف ۱۱۶۰ هـ.

مڪاتيب جو هي مجموعو مونوت موجود آهي. منجهس ساديءَ سنڌ ۾ رهندو هو، انهن جا لکڻ
خط آهن، نمبر ۱۰ کان ۲۰ تائين ۽ نمبر ۲۲-۲۵ خط ڪلهوڙن جا آهن. ڪتاب جو حاشيه
ڪڍجي چڪو آهي جنهن ڪري ڪي خط پڙهڻ ۾ ٿا اچن. ڪيئي خط، طرز تحرير جي بيان،
بيان عبدالرؤف جا معلوم پيا ٿين. مجموعي جي آخر ۾ ”حلاصة الڪتوبات“ جي نالي سان هڪ
ٻيو مجموعو به شامل آهي، جنهن ۾ بيان عارون ۽ منشي عبدالرؤف جا گڏيل مڪاتيب آهن.

۾ هڪ رپورٽ آهي، جنهن جو عنوان آهي، "حبيب - سر - جي - زندگي -
 ڏيکارڻ جي مصنف رضائي آهي ۽ جي اشعارن جو به - سر - آهي. -
 مٿي کان سواءِ انهيءَ شعر جو اضافي ڪو به ڪلام ڪو به ناهي.
 هي ڪلام جو انتخاب به موجود آهي، ملا صاحب جي شعر جو سڌو هي آهي
 "صد جان يڪ کرشمه عوض مي دهر ولي"

ترجمو ته ڏيندڙ طبيع حريدار نازڪس.

(۲۱) **جمع افسرء سنڌ**: هن ڪتاب جو نالو صحيح معاملي تي ڪو نه آهي،
 مڪرم مولائي شيدائيءَ فارو مون کي اطلاع ڏنو (الوحيد هي دري) ته اهو ڪتاب -
 جي لرزدن بيان عطر خاں، ۱۲ جلدن ۾ تصنيف ڪرايو هو، ۽ هر هڪ جلد جدا جدا آهي،
 ماتحت آهي، مثلاً هڪ جلد سياسي تاريخ تي، هڪ جلد جاگرافيءَ تي، ۽ هڪ جلد سنڌ جي قسمن
 تي وغيره وغيره: اهو بطرح آهي ٻارهن ٽي جلد گویا سنڌ جي تاريخ لاءِ اڪٽ ۽ عذر -
 سرمايو آهن. مولائي شيدائيءَ صاحب کي اهو اطلاع مسٽر علي محمد صاحب -
 جنهن صاحب اهو ڪتاب ميرپور خاص طرف ڪنهن برارگ وٽ پائڻ ڏنو هو، ۽ سورو ڪتب
 پنڌت موهن لال لالا سيوڻيءَ جي هٿ آيس هو، جيڪو صاحب بيان عطر خاں جو به -
 ڪاتب، ۽ درباري هو. اهو صاحب به هڪ خوش حد هو بلڪ ساڳئي وقت مصنف به هو.
 سندس تصنيف ٿيل شاهه جي رسالي جو شرح مسٽر علي محمد سان پائڻ ڏنو. تاريخ سنڌ جي -
 خدا ڪري جو هي ڪتاب مٿي وڃي، ۽ اڳي شايع ڪري سگهجي. انهيءَ ڪتاب جو نالو "مکرن
 سنڌ" چيو وڃي ٿو ليڪن مون کي اهو نالو غلط معلوم ٿئي ٿو.

(۲۲) **نادر نامو**: مصنف مان نور محمد - جي وٽ سنڌ ۱۱۳۱ - ۱۱۶۲ هـ -
 ڪتاب، نادر جي حملي (۱۱۵۲ هـ) کان پوءِ ۱۱۵۵ هـ ۾ تصنيف ٿيو، ڪتاب مرحوم حافظ
 محمود خان شيرانيءَ جي ڪتب خاني ۾ هو، جو شايد هتي پڻ پڄاڻ پوڻور سٺيءَ ۾ هوندو، مون
 کي مرحوم پائڻ ان جو ڏس ڏنو هو. بيان نور محمد ان ۾ غالباً نادر جي ڪاھ جو احوال لکيو
 آهي، ادبي مان اهو قياس ڪري سگهجي ٿو. ڪتاب نظم ۾ آهي، ۽ انهيءَ نسخي جي ڪتابت جو
 سال ۱۲۲۲ هـ هو.

(۲۳) **مکلي نامو**: مصنف، مير علي شير قانع ٺٽوي، (متوفي ۱۲۰۳ هـ) - تصنيف

سنه ۱۱۷۴ هـ.

مير علي شير، صاحب تحفة الڪرام، مکليءَ جي قبرستان ۾ جيڪي مشاهير مدفن آهن،
 انهن جي احوال ۾ ۽ مکلي جي خوبصورت مقبرن ۽ عمارتن جي تعريف ۾ هي ڪتاب، ۱۱۷۴ هـ
 ۾، ۳۰ ورقن تي تصنيف ڪيو، مٿي ۽ ۱۵۰۰ شعر آهن، ۽ مصنف جو اصل مسودو جنهن
 جي ڪتابت سندس ئي هٿ آکرين آهي ۽ ڪتابت جو سال ۱۱۷۴ هـ آهي، موهن وقت سنڌ ادبي
 بورڊ ۾ آهي.

(۲۴) **مثالات الشعراء**: مصنف، مير علي شير قانع ٺٽوي، (متوفي ۱۲۰۳ هـ) - تصنيف ۱۱۷۴ هـ.
 هي سنڌ جي فارسي گو شاعرن جو پهريون جامع تذڪرو آهي. منجهس ايراني ۽ هندي
 شاعرن جو به ذڪر آيل آهي، جيڪي هتي سنڌ ۾ آيا يا هتي ڪجهه وقت رهي وري هيا ويا.
 شاعرن جي تذڪري کان سواءِ منجهس بي مثال تاريخي مواد به آهي. هي نه فقط سنڌ جي
 ادبي تاريخ جو بنيادي ڪتاب آهي، بلڪ عالم سياسي ۽ ملڪي تاريخ لاءِ به ڪار آمد آهي.
 ڪتاب نادر آهي، ڇڏ لفظ موجود آهن. مصنف جي پنهنجي هٿ آکرين لکيل نسخو سنڌ ادبي

پورو جي ملڪيت آهي. مواد: ۱. سچا آهن، هيڪ انهيءَ نسخي جو حال ۽ سن ۽ ۲. سن جي نسخي جو نوٽو. آخري نسخو، مير مڪرم علي خان بهيجي لاءِ ڪرايو ه.

(۷۰) تاريخ عباسيه: مصنف، مير علي شير قانع - تصنيف ۱۱۷۵ هـ

مير علي شير، جڏهن عيسوي ۱۸۵۱ ۾ مارسان واپس هئا، ان وقت، هن هيءَ نسخي، ۱۱۷۵ هـ جي ضرور تي، ڪلهوڙن جي تاريخ ۾ لکڻ شروع ڪئي، پر ڪتاب نامڪمل رهجي ويو. مير مڪرم علي شير ايلٽ جي فائيل (O. R. - ۲۰۷۳) ۾ موجود آهن.

(۷۱) تاريخ عباسيه: مصنف، مير علي شير قانع - تصنيف ۱۱۷۵ هـ. مير صاحب ساڳئي وقت شير ۾ ڪلهوڙن جي صاحبيءَ جي تاريخ لکڻ شروع ڪئي هئي، مير مڪرم علي شير جي نڪار هن ڪتاب متعلق لکي ٿو ته ”دريان ميان صاحبان ڪلهوڙه، اراڻديا آمدن شان در سده مع تعديلات نسبت اوشان، و تقرر زمينداري آن فرق، در سنده و بدست رسيدن ۽ حڪوم سده و حو و واقعات آن ايام“ (فهرست ڪتب خانہ ايشيائي ميوزم O. R. - ۲۰۷۳) ۽ تاريخ ۾ عجب، يا مڪمل رهجي وئي، ڪيئي ان جو پتو نشان ڪونه ٿو پوي.

(۷۲) تحفة الڪرام: - مصنف، مير علي شير قانع - تصنيف ۱۱۸۰ هـ.

مير علي شير، هي ڪتاب ٽن جلدن ۾ لکيو آهي؛ آخري جلد سنڌ تي آهي. تاريخ سنڌ جي لاءِ هي ڪتاب انسائيڪلوپيڊيا جو ڪم ڏئي ٿو. تاريخ، شاهين جا حالات، شهرن ۽ قصن، قومن ۽ ذاتين جو مفصل بيان هن ۾ ملي ٿو. پهريان ۽ جلد هندستان ۽ اسلامي دنيا جي تاريخ تي آهن. هي ڪتاب، مير صاحب، ۱۱۸۰ هـ ۾ لکڻ شروع ڪيو، ۽ هڪ سال ۾ (۱۱۸۱ هـ) ختم ڪري پوءِ ۽ ٻي ۽ ٽي ۾ اضافو ڪندو رهيو، ۽ اهو سلسلو ۱۱۸۸ هـ. قانع فائز رهيو. سنڌ جي شاهين، علمائن، بررگن، خطاطن، ۽ مصنفن خواه شاعرن جي سلسلي ۾ تاريخ معصوميءَ کان پوءِ، هي به تذڪرو آهي. معصوميءَ ۾ فقط ترخاني ۽ ارغوني دور جا شاهين آيل آهن، ليڪن هن ۾ ڪلهوڙن جي زماني تائين جي شاهين کي آندو ويو آهي. ڪلهوڙن جي تاريخ تي به هي ڪتاب سنڌ آهي، ڇاڪاڻ ته مصنف انهيءَ دور جو ماڻهو آهي.

هن ڪتاب جا ٽي جلد، مطبع نامري دهلويءَ ۾ ڇپجي چڪا آهن، ليڪن ٻيڪر ۽ مڪرم ۽ عيط آهن. مرزا قليچ بيگ مرحوم ان جو ٿوري ترتيب جي غير گهرو سان ”مدير سنڌ“ جي سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو، جيڪو ۱۹۲۵ع ۾ شايع ٿيو، ۽ ان ۾ برطانوي عهد تائين جو مواد بهجي طورن ڪيائين. ڪتاب جا قلمي نسخا ملن ٿا. مصنف جو پنهنجي هٿ اکر س ڪر نسخو بهجڻ يونيورسٽيءَ ۾ موجود آهي، ۽ برٽش ميوزم ۾ مصنف جي هٿ اکرين جيڪي به سچا آهن هن جو نوٽو موجود آهي. ڪتاب جي ٽين جلد جو سنڌيءَ ۾ ترجمو، سنڌي ادبي بورڊ، رٽرڪرڊ آهي، جو هنترپب شايع ڪري رهيا آهن.

(۷۳) تحفة الطاهرين: مصنف، محمد اعظم ٺٽوي - تصنيف ۱۱۹۰ هـ. هي بهن بررگن جو تذڪرو آهي، جيڪي ٺٽي ۽ مڪليءَ ۾ مدفون آهن. ٺٽي جي بررگن ٺٽي، مصنف، محمد و قسم ڪيو آهي. تاريخي لحاظ سان هن ۾ ڪو مواد ڪونه آهي. الله تدبري جي لحاظ سان نهايت ڪار آمد ۽ مفيد آهي. مراوت قلمي نسخو موجود آهي. پيو نسخو مولانا محمد ابراهيم ڪڙهي ياسين واري وٽ موجود آهي. هڪ قلمي نسخو شيراني ڪليڪشن لاهور ۾ به آهي، جنهن جي ڪتابت ۱۱۹۰ هـ ۾ ٿي، ۽ اهوئي سال تصنيف جو به آهي، ممڪن آهي ته اهو نسخو مصنف جو پنهنجو هجي. هڪ نسخي جو ڏس سيد غلام محمد مرتضوي ٺٽويءَ وٽ به آهي.

(۷۴) مڪتوبات شاه فقير الله علوي: مصنف، شاه فقير الله علوي بن شاه عبدالرحيم بن شاه شمس الدين جلال آبادي ٿر شڪارپوري (متوفي ۳ صفر ۱۱۹۰ هـ)

هي جليل القدر و بزرگ اصل جلال آباد جو ۱۱۵۰ هجري ۱۷۳۷ عيسوي ۾ ڄائو هو. شڪارپور ۾ مقبر ٿيو. احمد شاه ابدالي سندس مريد هو. ازاسواء سنڌ ۾ به سندس مشاهير سندس حلق اراڪت ۾ شامل هئا. سندس درس مان سنڌ جا به سڀني رڪن ۾ ڀيرو سائين محمد راشد روضي وارو به سندس ئي شاگرد هو.

شاه صاحب جي مڪتاتيب جو هي مجموعو لاهور مان ڇپيو آهي. وقت جي سڀني ڪارن ۾ عالمن مان سندس خط و ڪتابت رهي آهي. زباده تر مائهو ڪائنات ديني ۽ علمي مسئلا ڇپندا هئا. سنجي حواص ۾ ضخما تاريخي ڪالهيون به اچي ويون آهن. سڀني خط اهم آهن، جيڪي تاريخ سنڌ جي سلسلي ۾ هيٺيان خط خاص طرح اهميت رکن ٿا:

۱	خط	ڏانهن	محمد شاه ابدالي (۱۱۶۰-۱۱۸۷ هـ)
۲	"	"	مير نصير خان والي قلات
۳	"	"	شاهزادي سليمان شاه بن احمد شاه
۴	"	"	ميان سرفراز ڪلهوڙي (۱۱۸۶-۱۱۸۹ هـ)
۵	"	"	شاه ولي خان وزير اعظم احمد شاه
۶	"	"	مخدوم محمد معين ٺٽوي الحوفي سنه ۱۱۹۱ هـ

(۳۰) **قصيدة محمد ج عبداللهي**: مصنف مير علي شاه شائق عرف سيد رحمت الله ولد سيد لطف علي شاه رضوي، ڀڪاري. تصنيف قبل ۱۱۹۸ هـ.

هي قصيدو ميان عبدالنبي والي سنڌ (۱۱۹۱-۱۱۹۸ هـ) جي مدح ۾ ڇپيو ويو آهي. قصيدي ۾ جملي ۹۰۰ شعر آهن. هن قصيدي مان انهيءَ عهد جي اميرن، منصب دارن، فوجي جرنيلن جي نالن ۽ احوال جي خبر پوي ٿي، ۽ اهڙين معلوم ٿئي ٿو ته انهيءَ دور ۾ ڪهڙا ڪهڙا منصب ۽ عهدا هئا. ڪلهوڙن جي دور تي هي تاريخي لحاظ سان ڪار آمد قصيدو آهي. هنجو هڪ نسخو مولانا محمد ابراهيم صاحب ڳڙهي ياسين واري وٽ آهي، ۽ ان تان نقل ٿيل ڪاپي سنڌي ادبي بورڊ ۾ آهي.

(۳۱) **هيئت العالم**: مصنف محمد اعظم ٺٽوي. تصنيف ۱۲۰۰ هـ. تحفة الصاهرين جي مصنف جي هيءَ ئي تصنيف جاگرافيءَ تي آهي. بکر، ٺٽي، سيوهڻ ۽ سنڌ جي ٻين اهم مرڪزن جو ٿمهي احوال هن مان ملي ٿو. ڪتاب جو نسخو سنڌي ادبي بورڊ ۾ موجود آهي. ٻيو ڪوبه نسخو اڃان تائين معلوم ٿي ڪونه سگهيو آهي.

(۳۲) **طومار سلاسل گزيده**: مصنف مير علي شير قانع. تصنيف ۱۲۰۲ هـ. مير صاحب جي هيءَ تصنيف نهايت مفيد ۽ ڪار آمد آهي. هن ۾ سنڌ جي صوفين ۽ طريقن جا شجرا ڏنا ويا آهن. هن مان سنڌ جي تصوف ۽ طريقن جي تاريخ ۽ تحريڪن جو پتو پئجي سگهي ٿو. انهي سلسلي جو اهڙو واحد ڪتاب آهي، ليڪن السوس آهي جو ان جي ڪنهن به نسخي جو شان پتو ڪونه ملي سگهيو آهي. ان جي هڪ صدي جو نقل سنڌي ادبي بورڊ جي وساطت سان مون کي مليو آهي، جنهن ۾ مخدوم ابوالقاسم قنڌلڻدي ٺٽويءَ جو سلسلو مرقوم آهي.

(۳۳) **معيار سالکان طويقت**: مصنف مير علي شير قانع ٺٽوي. تصنيف ۱۲۰۲ هـ. سنڌ جي بزرگن ۽ مذهبي پيشوائن، مشاهيرن ۽ اوليائن جو نهايت ئي مفصل ۽ مستند تذڪرو آهي. مير صاحب ديباچي ۾ لکيو آهي ته هن تحفة الڪرام ۾ به مشاهيرن جو ذڪر ڪيو آهي، ليڪن انهيءَ ۾ هن تاريخن ۽ سالن جو اهم ڪونه ڪيو آهي. ۶۳ ورهين جي ڄمار ۾ جڏهن زندگيءَ جو سج غروب ٿيڻ تي آهي، تڏهن هن سعادت حاصل ڪرڻ خاطر سنڌ جي سڀني مشاهيرن جو تذڪرو، بقيد زمان و مڪان، لکي پورو ڪيو. منجهس ۱۱۰ مشاهيرن جو

ذڪر ڪيو ويو آهي، هر جون ۾ ولات ۽ ولات جا ٽي جون معذور ٿي سگهون آهن ۽ آخر ۾ اهو پرڳڻو ٺاهي، هر جون دار جون ۱۰۰۰ ٿي سگهي ٿو.

ڪتاب بعد قيصي ۽ نادر آهي. مونوٿ برائش ۱۰۰۰ واري نسخي جا ٽي آهن، جيڪي مير مراد علي خان (۱۱۳۴ هـ - ۱۲۳۹ هـ) لاءِ لکيو ويو آهي ۽ ڪتاب جو نسخو مير مراد علي خان ۱۲۳۵ ۾ لکي پورو ڪيو. هي نسخو ٺاهڪيپ سان ٺاهي آهي، ۽ ۱۰۰۰ ٿي سگهي ٿو. تصوير ۾ ٽي گڏ هڪ ئي جلد ۾ آهن ۽ جلد ۾ ۱۰۰۰ ٿي سگهي ٿو. هي ڪتاب مجموعي جي ۱۰۰۰ واري کان شروع ٿي ۱۰۰۰ واري جي خاتمي تي ختم ٿي ٿو. انگريز ۱۱۰۰ ڪٽور ۱۰۰۰ ۽ ۱۰۰۰ جي جلد ۾ ڪري برائش موزم ٿي ٿو. هن وقت ۱۰۰۰ ٿي سگهي ٿو. ان جو ۱۰۰۰ ۽ ۱۰۰۰ آهي. خط نهايت خوبصورت سفاڪ ٿي ٿو، ۽ خط ۾ ۱۰۰۰ ٿي سگهي ٿو. هو اوچو ڪم ٿيل آهي.

۳۰ - **نشاخه اهلبيت**: مصنف، مير علي شير قانع تصنيف ۱۲۱۲ هـ.

هي ڪتاب، مر صاحب سنڌ جي سادات جي شجرو دست تي لکيو آهي. سند جي سند جي نسب ٿي ٿي سواءِ هن ڪتاب جي ٻيو ڪوبه ڪتاب ڪو نه آهي، ليڪن سندس هر هر ڪتاب ۾ ٿي آهي ۽ اڃان ڪنهن به نسخي جو ٻيو پنهي ڪونه سگهيو آهي.

(۳۱) **فتح نامو**: مصنف، مير عظيم الدين ٺٽوي، بن سيد يار محمد بن سيد محمد (متوفي ۱۱۱۶ هـ) بن محمد سيد بن محمد مقيم بن سيد صهيراندين خادم ناني شڪر الاهي ٿي. تصنيف ۱۲۰۹ هـ.

هي ڪتاب شاعري جي بحر ۽ طرز جي مثنوي آهي. ان ۾ ڪلهوڙن جي زوال ۽ انهن جي فتح تي مفصل روشني وڌي وئي آهي، واقعات چتر ديد ۽ نهايت مستند آهي. ڪتاب مير فتح علي خان فاتح سنڌ (۱۱۹۷ هـ - ۱۲۱۶ هـ) جي لالي سان منسوب آهي. مصنف سندس ڪري شاعر هو. هيءَ پهرين تاريخ آهي جيڪا ڪلهوڙن جي زوال ۽ ميرن جي حڪومت جي دور ۾ لکي وئي، ۽ انهيءَ دور ۾ بعد مقول هئي. ڊاڪٽر جوڙو لکي ٿو ته ڪتاب جيءَ حد تائين مقول هو جو عوام ۽ خواص کي پرڙهان هو، ۽ مصنف جو درٻار خواص کان به ٿو قدر هو. سڳي مصنف پنهنجو هڪ ديوان به مرتب ڪيو، ۽ "مثنوي مير رحيم" به مصنف ڪئي، مڪتوبات جو به هڪ مجموعو تاليف ڪيائين. ڪتاب جا متعدد نسخا موجود آهن. مونوٿ به هڪ خوشخط نسخو موجود آهي.

(۳۲) **مجمع البلغاء**: مصنف سيد غلام علي مائل بن مير علي شير قانع.

مير علي شير جي پٽ ۽ سنڌ جي مشهور شاعر، سنڌ جي شاعرن جو تذڪرو، ۱۰۰۰ ۾ مرتب ڪيو. مٿس ابيث جي فائين مان معلوم ٿيو ته تدڪري جا حصي ۱۰۰۰ واري ۾ هڪ صفحي تي ۱۰۰۰ نون هيون، ابتدائي ارغون عهد کان وٺي ٺٽري عهد تائين، واري ۾ ۱۰۰۰ جيڪي سنڌ ۾ ٿي گذريا، يا سنڌ مان هن جو ڪنهن نه ڪنهن طرح سان وسندو رهيو، هن سڀني جو مفصل احوال ڏنو ويو آهي "مقالات الشعراء" واري سلسلي جي، هيءَ ٺٽريءَ هڪ جامع ۽ مڪمل ڪڙي آهي. افسوس آهي جو ان جو ڪوبه نسخو دستياب ٿي ڪونه سگهيو آهي. چند نسخا ابيث صاحب جي ٿيل ۾ موجود آهن.

(۳۳) **مڪتوبات عظيم**: مصنف، مير عظيم الدين ٺٽي - مڪتوب ۱۲۰۲ هـ ۽ مير عظيم

ڪاتب سيد اشرف علي بن سيد متين الدين رضوي البكري.

مير صوبدار، پون ۽ تصنيفون ۽ ٽيون آهن، مثلاً "سيف الملوك"، "جدائي نام"، "مڪاتب" ۽ هڪ "ديوان".

(۷۳) **جدائي نامو**: مصنف مير صوبدار خان ٽالپر.

انگريزن جي قصي بعد، مير صاحب ۽ ٻين شاهزادن سان گڏ گرفتار ٿي، هڪڙي جلاوي تي ويو هو. جدائي نامو انهيءَ غريب الوطنيءَ جي دور جو يادگار آهي، جنهن ۾ حڪومت ۽ وڃڻ بعد جيڪي ٽالپرن تي مصيبتون نازل ٿيون ۽ جلاوطنيءَ جي دور ۾ جيڪي متن وڃيا، انهن جو تفصيلي ذڪر آهي. ڪتاب جو هڪ نسخو مير علي احمد خان ٽالپور جي ڪتب خاني ۾ موجود آهي، ۽ ٻيو نسخو مير علي بخش خان جي نادر لائبريريءَ ۾ آهي.

(۷۴) **مڪاتب مير صوبدار خان**: مصنف مير صوبدار خان ٽالپر. هي انهن خطن جو مجموعو آهي، جيڪي مير صاحب پنهنجي دوستن ۽ عزيزن ڏانهن جلاوطنيءَ واري زماني ۾ لکيا آهن. برطانوي تسلط کان پوءِ جي حالت تي هي خط ڪافي روشني وجهن ٿا. انهن مجموعي جو نسخو مرحوم مير علي بخش خان صاحب ٽالپر (متوفي ۱۳۷۵ هـ) جي ڪتب خاني ۾ آهي. (۷۵) **تاريخ بلوچي**: ميان عبدالحميد جوکيو، مجيدي - تصنيف قبل ۱۲۳۵ هـ.

مصنف مير ڪرم علي خان (۱۲۲۷-۱۲۳۵ هـ) جي دربار سان وابسته هو. هيءَ تاريخ ۱۱۷۰ هـ کان ٿئي ٿي. منجهس پيش بها ۽ نادر معلومات آهي. ڪيترا واقعات انهيءَ قسم جا آيل آهن جيڪي ٻئي ڪنهن ۽ تاريخ ۾ ملي ڪونه ٿا سگهن. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ وڌيڪ ان جو هڪ نسخو موجود آهي، جنهنجي ڪتابت، محمد عابد، ۱۹ رجب ۱۲۶۹ هـ بروز پنج شنبه ختم ڪئي آهي. ڪتاب، ڪتابي سائيز جي هڪ سو ورتن تي لکيل آهي.

(۷۶) **تذڪرة زبدة المعاصرين**: مصنف مير حسين الحسيني، شيرازي - تصنيف ۱۲۳۰ هـ. مصنف شيراز مان، مير مراد علي خان (۱۲۳۳-۱۲۳۹ هـ) جي دور ۾، سال ۱۲۳۰ هـ سنڌ ۾ پهتو، ۽ حيدرآباد ۾ اچي، مير مراد علي خان جي دربار سان وابسته ٿيو. هن اچڻ سان ئي سنڌ جي فارسي گو معاصر شاعرن تي هي تذڪرو لکيو. انهيءَ تذڪري جو اطلاع مونکي برادر مر ڪرم جناب احسن ڪر بلوڻيءَ ڏنو آهي؛ وٽس مصنف جو پنهنجو خطي نسخو ساڳئي سال جو لکيل موجود آهي. مقالات الشعراء ۽ مجمع البلغا جي هيءَ ٽين ڪڙي آهي. انهيءَ تذڪري مان خالص ٽالپري دور جي شاعرن جو اسان کي پتو پئجي سگهندو. ان جو هڪ نسخو شيرازي ڪليڪشن ۾ به آهي، جنهن جي ڪتابت جو سال پڻ ۱۲۳۰ هـ آهي.

(۷۷) **دستور العمل آڳهي**: مصنف راجند مهنو ٺٽوي - تصنيف قبل ۱۲۶۱ هـ.

هي ڪتاب نهايت قيمتي ۽ پيش بها آهي؛ منجهس، ٽالپري عهد ۾ جمع ٻنڌيءَ، حساب ڪتاب، وصوليءَ ۽ ڏان جو جيڪو شرح ۽ نمونو هوندو هو، ان جو تفصيلي ذڪر آهي. ان ۾ آڳاٽي روانگيءَ ۽ جمع خرچ جي ڪتابن جو پڻ نمونو ڏنل آهي؛ ازاسواءِ حاڪمن، وزيرن، اديبن، جنهن جنهن نموني جا خط لکندا هئا، سرڪاري مراسلا ڪيئن لکيا ويندا هئا، انهيءَ سڀني جا نمونا ڏنا ويا آهن.

ڪتاب جو هڪ نسخو جيڪو ۱۰۱ ورتن ۾ لکيل آهي، سو سنڌي ادبي بورڊ جي ڪتب خاني ۾ آهي؛ ان جي ڪتابت جي تاريخ ۱۱ - رمضان ۱۲۶۱ هـ آهي. (۷۸) **تاريخ سلف**: مصنف محمد حسين قادري، السيوستانی، تصنيف قبل ۱۲۳۷ هـ.

هي، ۲۴ صفحن جو هڪ ننڍو رسالو آهي، جنهن ۾ سنڌ جي حڪمرانن جا سلسليوار نالا ڏنا ويا آهن؛ هڪ ٻن ستن ۾ هر هڪ جو احوال به ڏنو ويو آهي. مون وٽ هڪ نسخو آهي، جنهن جي ڪتابت ۱۲۴۷ ه ۾ ٿي، ۽ هر صفحي تي ۱۳ ستون اٿس. تاريخ معصوميءَ جو جيڪو قلمي نسخو مون وٽ آهي، ان جي آخر ۾ به اهو رسالو ڏنل آهي. ازانسواءِ برٽش ميوزم واري تاريخ معصوميءَ (نمبر ۱۷۸۸ O. R.) جي آخر ۾ پڻ موجود آهي، جنهن ۾ ۹۱۹ ه کان وٺي ۱۳۰۹ ه تائين جو حال ڏنل آهي.

(۴۹) خلاصہ تاريخ سنڌ: مصنف نا معلوم - تصنيف قبل ۱۲۸۷ ه.

پنجاب يونيورسٽيءَ ۾ نمبر ۱۵۸ تي هي نسخو آهي؛ ڪتابت جي تاريخ ۱۸ رجب ۱۲۸۷ ه اٿس. معلوم ٿئي ٿو ته سنڌ جي تاريخ جو ڪنهن صاحب فارسيءَ ۾ خلاصو تيار ڪيو آهي.

(۵۰) رسالہ حساب مال و ديوان: مصنف خير محمد هالڪندي - زمانہ تصنيف نا معلوم. هي ۸ صفحن جو ننڍو رسالو آهي، جنهن جو نالو آهي ”رسالہ حسابات مال و ديوان و ضبط اراضي“. هي رسالو به نمبر ۷۴ جي نموني تي آهي، ليڪن هن ۾ فقط جمع بنديءَ ۽ ٻين ۽ زرعي زمين جي ماپ وغيره جو طريقو ڏنل آهي. اهو رسالو مون وٽ آهي.

(۵۱) شجرة سومرگان و سمنگان: مصنف نا معلوم؛ زمانہ تصنيف نا معلوم؛ ابتدا ۽ انتها کان ناقص. هڪ ڪتاب جا چند اجزا مون وٽ آهن، جنهن ۾ فقط سنڌ جي سومرن ۽ سمن جا شجرا ڏنل آهن. معلوم اهو ٿئي ٿو ته سنڌ جي قبيلن جي انساب تي هي ڪتاب هو. جنهن جي وچ جا اهي اجزا وڃي بچيا آهن. ڪتاب ننڍي سائيز تي بدخط ۾ آهي.

(۵۱) تاريخ قازة نواز: مصنف مرزا عطا محمد شڪارپوري؛ زمانہ تصنيف برطانوي عهد جي ابتدا.

مصنف شڪارپور جو باشندو هو. هن ڪتاب ۾، برطانوي عهد ۽ شاه شجاع الملڪ جي آمدورفت جي مڪمل ۽ مستند تاريخ آهي، ڇاڪاڻ ته مصنف انهيءَ دور جو ماڻهو آهي ۽ واقعات چهره بده لکيا اٿس. ڪتاب جو هڪ نسخو، پير علي محمد راشديءَ وٽ آهي؛ ٻيو نسخو ڊاڪٽر دائود پوٽي وٽ آهي؛ ۽ ٽيون نسخو برٽش ميوزم ۾ محفوظ آهي.

(۵۲) خزائن تاريخ: مصنف مرزا عطا محمد شڪارپوري، تصنيف بعد از ۱۲۶۱ ه. ”تاريخ تازه نوء“ جي مصنف جو هي ٻيو ڪتاب آهي. هن ۾ سرچاليس ليٽر جي ان حصي جو به ذڪر آهي، جيڪو هن ۱۲۶۱ ه ۾ بلوچن تي ڪيو. هن تاريخ جا اقتبالات برٽش ميوزم جي مجموعي (O. R. ۱۹۸۱) ۾ آهن.

(۵۳) سوانح شجاع الملڪ: مصنف شاه شجاع الملڪ، بادشاهه ڪابل.

هن جو هڪ نسخو شيراني ڪليڪشن ۾، ۽ هڪ نسخو آصفيه ڪتب خاني ۾ آهي. شاه شجاع الملڪ، هن ۾ پنهنجي سوانح لکي آهي، جنهن ۾ سندس سنڌ ۾ اچڻ ۽ هتي رهڻ جو احوال پڻ موجود آهي. ”تاريخ ڪابل“ به ان ڪتاب جو نالو آهي.

(۵۴) نظارة السند: مصنف بشن لرائڻ - تصنيف ۱۸۵۸ ع.

هي مسٽر T. Postan جي ڪتاب ”The Personal Observations on Sind“ جو فارسي ترجمو آهي. مترجم ۱۸۵۸ ع تائين جي احوال جو پنهنجي طرفان اضافو ڪيو آهي. انهيءَ ڪتاب جو هڪ خطي نسخو، بنگال ايشياٽڪ سوسائٽيءَ جي ڪتب خاني ۾ نمبر ۳۸۶-۳۱۷ O. تي آهي؛ هي نسخو ۱۸۵۹ ع جو لکيل آهي.

(۵۶) فريئر نامو: مصنف مير يار محمد خان بن مير مراد علي خان ٽالپر - تصنيف ۱۲۷۹ ه.

هيءَ تصنيف مير ڪرم علي خان واليءَ سنڌ (۱۲۴۴-۱۲۴۹ ه) جي صاحبزادي، مير يار محمد خان

(۱۸۶-۱۲۰ هـ) پر، مصنف، روبرار ۾ واپس ٿيو. ڪجهه ڏينهن بهاولپور جي ملتان ۾ رهي، پوءِ مير ڪرم علي خان ۽ مير مراد علي خان جي دعوت تي ڪشمير ۾ اچي شريڪ ٿيو، ۽ ڪجهه عرصي بعد محمد صادق خان جي دور ۾ (۱۲۰-۱۲۱ هـ) وڃي بهاولپور جي دربار ۾ پهتو، جتي ۱۲۶ هـ ۾ سندس انتقال ٿيو. هوءَ تاريخ، مصنف، ۱۲۰ هـ ۾ شروع ڪئي ۽ ۱۲۲ هـ ۾ پاڻ جي حالي ۽ ڪنهن مهيني جي دور ۽ ميرن جي صاحبيءَ جو هن ۾ سربسوءَ احوال آهي. هن ۱۲۶ هـ ۾ ڪنهن به معاملات تي هن مان خاص مواد ملي ٿو.

۸۵۰ ع ۾، هوءَ تاريخ، ۱۲۶ هـ صفحن تي، دهليءَ مان شايع ٿي، ڪتب خانو ڪلهوڙو ٺاڀيو آهي.

(۸۵) تاريخ بهاول خان: مصنف، وڏيرو خان محمد خان سردار ٺٽي بهاولپور جي (۱۲۲ هـ) جي سوانح ۾ هي ڪتاب لکيو ويو آهي. ان ۾، ڪلهوڙن جي دور ۽ ۱۲۲ هـ جي تاريخ تي ڪافي مواد ملي ٿو.

(۸۶) مقصود اعظم: مصنف، محمد اعظم اسدي الهاشمي. هن ڪتاب، محمد صادق خان والي بهاولپور جي سوانح تي آهي. ليڪن محمد حسن علي جي دور ۾ منجهس سنڌ جو ذڪر به اچي ٿو. ارتش ميوزم ۾ ان جو هڪ نسخو موجود آهي. ۱۲۲ هـ ۾ موجود آهي.

(۸۷) خلاصه تاريخ عباسي: مصنف، نامعلوم - تصنيف، ۱۲۳ هـ کان اڳ ڪتب آيو. مقدمي ۽ ٽن ڀاڱن ۾ ورهايل آهي: پهرئين ڀاڱي ۾ سلطان احمد ثانيءَ کان وٺي ۱۲۳ هـ ۾ وفات تائين جو ذڪر آهي، ٻئي ڀاڱي ۾ محمد بهاول خان ثانيءَ جو (۱۱۸۶-۱۲۳۴ هـ) ۽ ٽيون حصي ۾ محمد صادق خان جي (۱۲۳۴-۱۲۴۱ هـ) سوانح آهي.

(۸۸) اقبال نام سعادتي آيات: مصنف، محمد اعظم بن مولوي محمد سراج - ۱۲۳ هـ الهاشمي قاروائي.

مصنف، محمد صادق خان جي ٻئي سال (۱۲۳۵-۲۶ هـ) ۾، بهاولپور جو سنڌ جي صدر آيو. هن ۱۲۳ هـ ۾ ان زماني ۾، ٽلورن جي طرفان، بهاولپور ۽ ملتان تي حملي جو خبردار هو. تاريخ ۾، ۱۲۳ هـ کان وٺي ۱۲۴ هـ تائين جو احوال آهي، ۽ سنڌ جو سڌو ذڪر به ڪيو آهي.

(۸۹) تاريخ بهاولپور: مصنف، مبارزالدوله پير ابراهيم جوڻيجي قصوري. مصنف، ۱۷۹۳ع ۾ پيدا ٿيو، ۱۸۱۷ع ۾، رنجيت سنگھ وٽ ملازم ٿيو. ۱۸۲۷ع ۾، تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ دهليءَ ويو، ۽ ۱۸۳۷ع ۾ ايجنٽ آف انڊيا ڪمرو ۾ ملازم ٿيو. ۱۸۴۱ع ۾، بهاولپور ۾ آيو. پهرين سال واريءَ لڙائيءَ ۾، راني سرويڪر ۾ ڪيائين، جلع ۽ حال بهادري انهيءَ صلي ۾ حاصل ڪيائين. ۱۸۴۸ع ۾، بهاولپور ۾ وٺي مسٽر هربرٽ اينڊورڊ جي ابداءِ لاءِ ملتان ويو، جنهن "The Frontier of the Punjab" جي ڪتاب ۾ سندس ذاتي وادان ڪئي آهي. ۱۸۵۱ع ۾، لنڊن ويو. ۱۸۵۲ع ۾، پهرئين واپس وري بهاولپور پهچڻ تي کيس مبارزالدوله جو خطاب مليو. ۱۸۵۶ع ۾ سندس ابداءِ ٿيو.

ڪيٽن ڪاهنگام جي فرمائش تي، هن هڪ تاريخ مرتب ڪئي، جنهنجو ترجمو، شهابت عليءَ، ۱۸۳۸ع ۾، انگريزيءَ ۾ لنڊن مان شايع ڪيو. سنڌ جي تاريخ تي ان ۾ ڇڄو ملي ٿو.

(۶۹) خواجہ عباسید، صاحبِ کتب و تصانیف، مولانا عبدالحق خان صاحب دکنی لائبریری، لاہور، پاکستان
 پاولپور جی ایچ تاریخ، ۱۸۰۹ء تا ۱۸۳۰ء جی ڈومسٹک سائنس، لاہور، پاکستان
 عباسید "تاریخ ممالک حاکم کیو ویو آئی؛ کتاب المصنفین پر آئی، لاہور، پاکستان
 غلام رسول مهر وت عک نسخہ آئی.

۱۰) **ککچ نامو:** مصنف، دہلالاں ہی میں شہر کیچکھی وجہ سے
 ہی ککچ مکران کی تاریخ آہی، جہاں وہ اپنی زندگی بسر کی۔
 ذکر آہی۔

انهيءَ مصنف جو ٻيو ڪتاب ”لفظ بلوچستان“ نالي آهي، جنهن ۾ هن صاحب پنهنجي
لکي پورو ڪيو ان ۾ هن بلوچي لفظ کڏ ڪيا آهن. ”ڪملاڻ“ ”ڪنڊاڻ“ ”ڪنڊاڻ“
مصنف امير هاشم جو پٽ هو، جو ملڪ ديارِ حي. چوٿين پيڙهيءَ ۾ هو مير هاشم جو صاحب
ڪبيچ ۽ مڪران تي هو، ۽ مير نصير خان والي قلات جي هٿان ماريو ويو.

ڪڇ ندي جو هڪ ٺڳو، برٽش ميوزم ۾ (O. R. ۱۶۶۰ نمبر تي) آهي، سديءَ سائير
جا ۱۸ ورق ٿس ڪم لان، اها تاريخ مسٽر Ross جي فرمائش تي ٺڪي، بهمني جا گريڪس
موصافاتي جي ۱۸ جلد جي ۶۱ صفحو تي هڪ پوٽ ان متعلق آهي.

(۱۲) تذکرہ سلاطین کراچ و مکران: مصنف حاجی عبدالغنی نعمت
مصنف کی پوزین افغان و پڑھ مر (۱۸۳۸ء)، کپتان لیج، قلات کراچی مکران، انہیں، ان
جی حالات معلوم کرکے (۱۲) موکایو سندس تحقیقات جو مسمول، ۱۸۴۵ء جی بشاک سوہاٹی،
نگار، سال ۱۲۵۰، شائع ہو، سندس حکم سرنامو پر مودہ آھی

هر تدکري ۾ ڪيچ ۽ مڪران جي سلطانن جو ذڪر آهي. سنڌ جي تاريخ تي به جيتوڻيڪ روشني پوي ٿي. ان جو هڪ نسخو اردو ۾ آفيس ۾ ۳۰۳ نمبر تي آهي. ٻوچستان جي سسئي ۾ هيٺن چند ڪتاب ضروري آهن، جن جو فلاح صاحب مولائي شيدائيءَ جي مضمون (اوجيد ۾ آگسٽ ۱۹۰۵) مان پوي ٿو:

(۷۰) **هوتمان جو قصيدو:** هن قصدي ۾، پورچوگرن ۽ گسٽي سوئر جي بھري لوائيءَ جو احوال آھي. پورچوگرن، سرزا عسڪر جي زماني ۾ ٺھي، ڪاھ ڪري تڏھ ۽ برباد ڪيو هو، ۽ ۱۵۸۱ع ۾، مڪرن جي ڀرتي بلدرسان بہ ساڳي ڪار ڪرڻو. هن قصدي ۾ ٻوڏن جي جو مرديءَ ۽ ٻوڏريءَ جي ساراھ ڪيل آھي، جن جو رويو سان شمس جو مقابلو ڪيو.

(۲۳) جنگ ناهو: مصنف، قاضي نورمحمد گنج آبادي.
هيءُ مطبوع تاريخ، ۲۲۶ صفحن تي آهي. مصنف، مير نصير الدين وريدي قلات سان هم عصر رهيو.
هو، حله ۾ هو صاحب، احمد شاه ابداليءَ سان گڏ جهاد جي مٿان مارا پيا ويا. ۱۷۷۰ ع.
نورمحمد، شاه فقير الله غلويءَ جو معاصر هو.

هن ڪتاب جو هڪ نسخو فلان جي شاهي ڪتب خانو ۾ موجود آهي.

(۷) **بلوچي نامو:** مصنف، اخوند محمد صديق.

هيءَ حيدرآباد جي واليءَ فلان جي حيدرآباد جي تاريخ، قديم الزمان کان وٺي مصنف جي زماني تائين آهي مولائي شيدائيءَ جو قول آهي ته بلوچي تاريخ ۾ هن ڪتاب کي اهوئي درجو

حاصل آهي، جيڪو تحفة الخرام آهي ته هي تاريخ ۾. تاريخ جو عهد نسو خان ٿلٿ جي ڪتب خاني ۾ موجود آهي.

آديسي اٿي ويا، مڙهيون مون ساريئا

ڊاڪٽر گربخشاڻي

سنڌ جو مشهور عالم ۽ اديب، سنڌي زبان جو ڄاڻو،
۽ شاعر جو شارح، ڊاڪٽر هوتچند سولچند گربخشاڻي، تقريبن
== واري سال، ۱۱ فيبروري ۱۹۴۷ع تي ڪراچيءَ ۾
گذاري ويو.

ڊاڪٽر صاحب جي ادبي حيثيت امر ۽ جاودان آهي؛
سنڌي سب ۾ حسين شاه جو ڪلام رهندو تيستائين سندس
علم ۽ محققانه شرح به زندهه رهندي.

ڊاڪٽر صاحب، ۸ مارچ ۱۸۸۳ع، حيدرآباد سنڌ ۾
ڄائو. سندس ابتدائي زندگي، هڪ اديب ۽ سنڌي زبان جي
ڄاڻو۽ جي حيثيت سان شروع ٿي. ڊاڪٽر صاحب، اگرچ محقق
۽ نازڪ طبع جو هو، تاهه ابتدائي ۽ ثانوي تعليم نهايت
امتياز سان حاصل ڪري، ۱۹۰۰ع ۾، ڏيارام چيشمل سنڌ
ڪاليج ۾ داخل ٿيو، جتان ۱۹۰۵ع ۾ بي-اي پاس ڪيائين، ۽
امر-اي لاءِ بمبئي جي ولسن ڪاليج ۾ داخل ٿيو. ۱۹۰۷ع
۾ تعليم ختم ڪئي، ۽ ساڳئي ڪاليج ۾ انگريزي ۽ فارسي

جو استاد مقرر ٿيو. ۱۹۰۸ع ۾، بمبئي جاوڻ پڙهي، هت سنڌي ۽ فارسي ۾
استاد مقرر ٿيو. ۱۹۲۸ع ۾ انگلنڊ روانو ٿيو ۽ لنڊن يونيورسٽيءَ ۾ فارسي ۽
شاعريءَ ۾ تصوف تي لکي، ڊاڪٽريءَ جي سند حاصل ڪيائين. آمريڪي سرڪار
ڪاليج جي مختلف سندس تي فائز رهيو ۽ آخر ۾ پرنسپال ٿيو.

ڊاڪٽر صاحب جي تصنيفات ۾، شاه جي رسالي جي شرح به شامل ٿي. هن
لواري جا لال، نهايت معياري ۽ بي نظير آهن. شاه جو رسالو سندس وسيع علم، محققانه
لفت تي عبور، تصوف ۽ ويدانت جي ڄاڻ، ۽ صحيح ادبي مدد جو ثبوت آهي. ڊاڪٽر صاحب
جنهن محنت ۽ هرق ريزيءَ سان ويهي، هندو ڄاڻ ڪري شاه جو ڪلام سمجهندو آهي، هو هڪ
عظيم علمي ڪم آهي، پر ان تي اڪثراً نه ڪيائين ۽ هڪ نقاد ۽ رڳو ديني علمي ۽ صوفي شخص ۽
عالم جي حيثيت سان شرح لکيائين، ۽ اڳين سڀني رسالن کان گوءِ ڏيائين، پر اڄ رئين هتي
معياري شرح اڃا ڪانه لکي وئي آهي. ڊاڪٽر صاحب، شرح ۾ هڪ جلد لکي پوري ڪئي هئي.

سنڌس ڪلام، سنڌ جي اڪثر ادبي رسالن ۽ روزانه اخبارن ۾ ڏنل هوندي هئي. سندس "شيرين شعر"، ۽ سندس ڊرامو، نصايي طور هاءِ انگن ۾ منظور ٿيل هڪ هئي. سندس ڪلام ۽ شعر مان، هوندي راج ڏکابل ۽ پروفيسر راج پنهورائي مشهور شاعر ۽ اديب هئا.

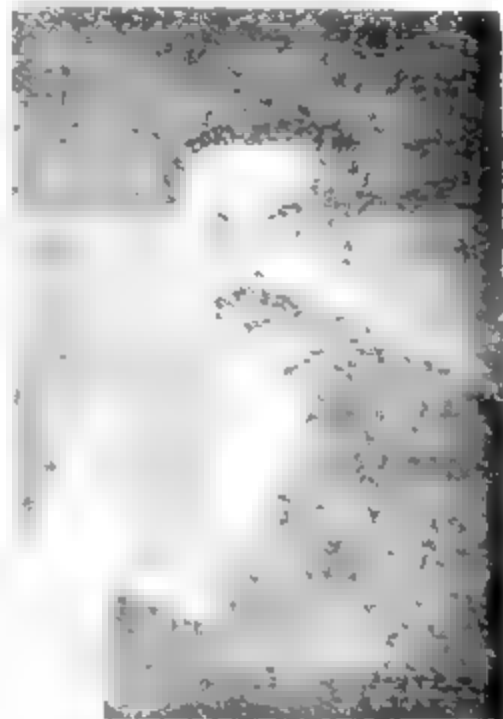
مروارث هئي. "سوس" جي ڪلام ۽ تصويرون ۽ سندس ڪلام ۽ سوانح حيات تي ڪو مختصر ۽ مفصل ڪتاب لکيو وڃي.

جيميل پرسرام "گلراج"

سنڌ جو مشهور اديب، قومي ۽ ماڻڪي خدمتگار، صوفي ۽ نيسايت، مرحوم جيميل پرسرام ۲ جولاءِ ۱۹۴۸ تي گذاري ويو.

جيميل پرسرام، سنڌ جي سماجي زندگيءَ ۾ هڪ وسرندڙ هيرو هو. وسيع مطالعي، وسيع فڪر، ۽ وسيع وارو صوفي صافي هو. تصوف ۽ ونداب جي ڪن ۾ ڪافي علم هوس. "ساعه لطيف" جي ڪلام، ۽ رسالو ۾ تر وڌو ڄاڻو هو. سندس زبان سلوئي ۽ ملي، هڪ دلپذير هئي.

قومي زندگيءَ جو آغاز، ڪانگريس هيجل ۾ ڪيائين، ۽ ساري عمر سڄو ديش ڀڳت تي رهيو. "سنڌ" مان تر هڪ الب هئس. وقت وقت، پنهنجي ٻين کي وصف ڪري آهن، تر سندن هالي يا ڪور وٺي سندن چڪ جي هڪ هڏيون، سنڌو درياءَ جي سپرد ڪيون وڃن. پهرين ۱۰ ۾، مرحوم شلام محمد خان پرڳڙي ۽ جو پنهون ملي ۽ صلاحڪار ٿي ڪم ڪيائين، ۽ پرڳڙي صاحب جي خدمت ۾ ۱۰ ۾ ڪم جي ڦهلائڻ لاءِ سنڌي ۽ انگريزي ۾ ڪم ڪيو. ٿيو. سندس پياڪ، ۽ هندو مسلم فساد کي ختم ڪندڙ،

اتفاق ڏي چڪندڙ مضمون اڄ به موجود آهن. ڪانگريس جي تحريڪ ۾، موهن ڪڏي ۽ جبل به ماڻيائين. سندس طبيعت يقيناني هئي. سنڌ جي صوفين ۽ ستنن، ۽ هندو توڙي مسلمانن جي ڪلام جو خاص مٿس اثر ٿيو. پيغمبر اسلام، ۽ ان جي مڙهي تعليم ڪڏن به ڏيکاري ۽ پيغمبر اسلام تي هڪ ڪتاب به لکيائين.

سندس زندگيءَ جو ٽيون دؤر، هاڻي ادبي دست جي خدمت ۽ قيسو پيڙهڻ ۾ شروع ٿيو. ان تحريڪ ۾ اچڻ کان پوءِ، سڀني مذهبن ۽ ڌرم جي سڃاڻپ ۽ رڳو ڪم ڪيو. ليڪچر ڪيائين.

سندس ڪوشش سان، حيدرآباد سنڌ ۾ دست لاه جو بنياد وڌو ويو. جو حيدرآباد ۾ مذهبي، قومي، ۽ ڪانگرس مرڪز بنجي ويو.

انساني ۽ تصوف جي پيغام تي عام ڪرڻ لاءِ "روح رهڻ" نالي رسالو ۱۹۲۳ ۾ ڪڍيائين، جو ۱۹۴۰ع تائين پورا ۲۱ سال هليو. هاءِ زندگيءَ مان هندو دعويٰ ۽ ڪم ۾ ڪيائين. تصوف، ونداب، نيسايت ۽ روحانيت متعلق معياري مضمون شايع ٿيندا هئا. نهايت خوش

[illegible]

مولانا دین محمد وفائی

سنڌ جو مشهور ۽ معروف عالم ۽ اديب عربي، فارسي، اردو، سنڌي زبانن جو چاڻو ۽ فاضل، حديث ۽ تفسير، تاريخ ۽ علم الانساب، فقه ۽ فسطي، تصوف ۽ فلسفہ ولى الله، هو وڏو ماهر ۽ استاد، مولانا عبداللہ سنڌي ۽ جو لکري ترجمان، ابوحنيفہ جو مذاق ايتي بقى، موحيد هو مدبر، ”مهراڻ“ جو معارف تحرير، مولانا دين محمد وفائي صاحب، ۱۰ اپريل ۱۹۵۰ع تي وفات ڪري ويو. سندن عمر ۶۰ ورهيه هئي. ”مهراڻ“ مان نه فقط سندن تعاون هو پر ايتور بل بورد جو هڪ فرد هو. ”مهراڻ“ جي نالي سان، سندن اس ۽ محبت جو اهو روشن دليل آهي، جو پاڻ ”مهراڻ“ پبلشنگ هائوس جي طرفان، پهچو تعقيتي ۽ معياري ڪتاب ”صف لطيف“ تايغ ڪري، سنڌي ادب پر ”مهراڻ“ کي وڌيڪ مشهور ۽ مقبول ڪيائون.

مولانا وڻائي، سنڌي زبان، سنڌي تهذيب، سنڌ جي تاريخ، سنڌ جي رواب، سنڌ جي شاعري، هر وڏو محقق

[illegible][illegible]

[illegible]

غلام محمد شاہوٹا

مثنوي مولانا روم جا ٻه جلد، "علمي خزانو" جي نالي سان نشر ٿي، شايع ڪيائين. علامه محمد
غوث اعظمي جي ڪتاب، فتوح الغيب جو ترجمو، گلستان سعدي جو ترجمو، سر سني نوري،
ادبي اصول، چونڊ نظم نثر تي حصا، راز رمزون، ۽ نيدرلوز ڪتاب رسول ڪرم تي، حصا ۱-۲،
بعضي چئني ٻارن جون جدا جدا سوانح عمريون ۽ اسلامي افسانن جو ڪتاب، ترڪي جي ۽ ۱-۲،
 وغيره شايع ڪرايائين. سندس هميشه جو يادگار شاه جو اهو رسالو آهي، جنهن تي علامه
واسڪر هر رها رهيا هاريا، ۽ نيٺ رسالو شايع ڪيائين. سخت محنت ڪري، شريعتي ۽ علمي
وڻيو. پر رسالي جي شوق پر ائين چونڊو رهيو ته "منهجي رڳي اها تمام آهي ته سر سني نوري
شاه جي رسالي جو هڪ جلد مٿي کڻي ڏيکاريو وڃي" سندس اها رڳو ۱-۲،
رسالو کيس ڏيئي مليو، پر سندس طبيعت حقن پوي تن ڏکيندي وئي، ۽ آخر ۱-۲،
رسالو جو شهيد ٿيندس! ۱

غلام احمد نظامی

محمد صديق هڪ محنتي ماڻهو هو جنهن

نام ۱۰ جون ۱۸۹۵ع ۾ ڪرمچي ۾

پيدا ٿيو. هڪ اردو-ڪول ۽

مڪي تقص نظر سان ايترو وڏو

سرو سفر ۽ غني مجلس ۾ اڻڻ

سنڌي زبان جو قومي شاعر ٿيو

۽ عربي ۽ ادب جي دنيا ۾ آندو.

”نص اصغر“ ۽ ”پوءِ حصي“ ۽ آخر ۾ ”نص“

۾ اردو جي وڏي ادبي شمس

۾ مرحوم پنهنجي مرشد جي نسبت وٽس لاءِ ”نص“

۾ سندس ”نص“ کي ”نص“ ۾ مرحوم پنهنجي مرشد جي نسبت وٽس لاءِ

۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾

۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾

۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾

۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾

۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾

۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾

۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾

۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾ ”نص“ ۾

محمد بخش ”واصف“

فخر الشعراء سنڌ، مرحوم واصف صاحب هڪ

جامع الفنون ۽ جامع الكمالات اديب هو. سندس

وفات سنڌي ادب لاءِ ناقابل تلافِي آهي. هو

اسلامي علوم ۽ ديني فنون جو ڄاڻو ۽ هو

تاريخ، سير، رجال جو محقق ۽ هو منظر ۽

مباحث ۽ هو ته هڪ زبانمان ۽ لغوي ۽

هو ۽ تصوف، ويدانت، مجوسي فلسفي ۽

يوناني فلسفي جو ڪافي مطالعو هوس. سنڌي،

اردو، عربي، فارسي، هندي، سنسڪرت ۽

انگريزي زبانون ڄاڻندو هو. هڪ مشاق ۽

استاد شاعر ۽ هو ۽ بلند پايو جو اديب ۽ هو.

هو هڪ خوش خط خطاط ۽ نقاش، ڪاتب ۽

صور ۽ هو ته هڪ سخن سنج، سخن فهم ۽

نقاد ۽ هو. ايترين خوبين جو هڪ هنڌ ڪڏهن

پنهنجي جاء تي ڪرامت کان گهٽ نه آهي.

واصف مرحوم ۱۸۹۲ع ۾ ڄائو ۽ ۱۹۵۲ع

۾ ۶۰ ورهين جي عمر ۾ وفات ڪيائين.

لاء ڪورس طور منظور ڪيو ويو آهي. سندس تعليمي زندگي جو تاريخي جائزو

علمي تحقيق ۽ رٿابندي آهي. سندس

"مسئلن" جو مجموعو ۱۹۴۰ع ۾

۱۹۴۰ع ۾ لکيو، ۽ پوءِ سارو عرصو ادب ۽ تعليم جي

تاريخ جي فن ۾ غريب صاحب جو ڀاڱو بلند آهي. هن جي

۽ علمي ۽ فني طور ٺاهيا آهن. ان فن جا جائزو

حيثيت الشعراء سنڌ ۽ معاصر علم و ادب هالا.

اڳ ۾ پڻ مڃڻو ملندڙ تاريخ ۾ ڪافي ڀاڱو "دنيا و زمان" ۽ "ڪي ڪي" ۾

۱۹۴۰ع ۾ "مير جي زندگي" جي ڇپائيءَ ۽ مير جي زندگي جي

مير جي زندگي ۽ مير جي زندگي ۽ مير جي زندگي ۽ مير جي زندگي

۽ مير جي زندگي ۽ مير جي زندگي ۽ مير جي زندگي ۽ مير جي زندگي

فقير غلام علي "مسرور"

مير غلام علي "مسرور" هڪ صاحبِ روح، موهن صافي، ادب ۽ شعر جو سٺو

۱۹ آگسٽ ۱۹۰۳ع تي ٿي آهي.

هي مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

۽ مير صاحب شڪارپور جي ننڍي ڄاڻ ۾ پيدا ٿيو. سندس شروعاتي تعليم

سید و مر محمد صالح پٹی

سنڌي ادب ۽ شاعريءَ جي خاموش ۽ محبت ٿي وئي
۳ ڊسمبر ۱۹۵۳ع تي وفات ٿي وئي آهي: - سن ۱۹۰۶ع ۾
جنم ٿي ۱۹۵۳ع ۾

متن زیر هي E پر مضمود و عید الـ

ۛ مهندس اصولکو نالو " ارحس " هو

مٿاڻي جي هٿ تي مسلمان ٿيو هو. ان ۾ ڏاڍا ڳوٺ جو نقص

خاندان، سڌو اسلامي سماج ۽ طرفت جي تفهيم

کی کیو آھی۔ سارو خاندان، مسلسل متن حد

ماڻهو پيدا ڪندو رهيو آهي. ۽ ڇا اڪبر ۽

مخدوم صاحب، ہالن، درجا پڑھیا،

۱۹۱۰ء فائیل ۴ میٹرک پاس کنی، ۴ ۱۹۱۰ء

۱۹۰۹ء کا سال بہت بڑا کامیابی کا سال تھا۔

دہلی اردو اخباریں

جہاں آباد سندھ

تعلیم خدمت کنند و رہیں و ایسے سزا

تعليمي خدمت ڪندڙ رهيو ۽ ان کان پوءِ ڪراچي جي اوڻي رند ڪي ۽

مخدوم صاحب ماسري جي ٻولي جي

محمد عثمان نورنگ زاده ۴ پا کھنڈ متی ادیب

محمد عثمان نورنگ راءه و پا کھہ میں
مظفر صاحب سے صاحب طرز ادیب ہو۔

مخدوم صاحب ملک صاحب طور ادیب نور
مدرسہ اسلامیہ دارالعلوم دیوبند، قادیان، پاکستان

هوس، سندس لکروني E مر نهايت معاري

لاسن تصنيفات مر هر معاوي مکتاب آهن :

مهندس تصنیفات پر هي معياري مڪتاب خان :

(١) سيدة السماء (٢) بئس ريح مصري (٣)
ج. بلا (٤) بئس ريح مصري (٥) بئس ريح مصري (٦)

کروہلا (۶) مقرط (۷) ادلا می حاضر (۸)

فاروق اعظم (۱۱) وندگانی حی وند

صندوں کی کتاب ان چیس اہر، جس پر -

حیات سعدی - کلام صوفی (مخدوم محمد ابرار)

عبدالرؤف يتي (سدن داذو مرحوم) - ٦ -

مرتب لیل آهن۔

سندھ لٹریچر جا ۷۰۰ هزار ڪتاب سنڌي انسٽيٽيوٽ

زندگی نہایت سادی هئی. مرحوم زندہ دل، خوش

وفادار يار هو. دعا آهي ته مرحوم کي رب عظيم

پیشی، ۴ جوار رحمت پر جاء ذنی.

1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 26

پیر و مل مہر چند

سندھو مشہور اہل قلم و ادیب، ستر پرومل مہرچ

مهر چند، سنڌ هو - سچو مؤرخ، ۽ سنڌي زبان ۽ اس

مو ماھر، ۛ فارسي ۛ عربي جو چڱو ڄاڻو هو.

Table 1

۲۰۰ ۱

سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ

سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ

سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ

سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ

سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ
 سنڌي ادب جي تاريخ

قادر بخش "بشير"

قادر بخش "بشير"
 قادر بخش "بشير"
 قادر بخش "بشير"
 قادر بخش "بشير"
 قادر بخش "بشير"
 قادر بخش "بشير"
 قادر بخش "بشير"
 قادر بخش "بشير"

” اسلام “ جي تاريخ نهايت انداز ۽ مدد

دوست مدد طور لهن چند مان لعل محمد سجاد

ڪندو آيو، ادب جي سڀني تر ۾ ڪتاب لکڻن ۾ مدد ۽ مدد

گهرو رند ڪي، سونر معاملات، مطلب ته هر چيز تي مدد ۽ مدد

وڌيڪ، نئون ڌار، جو - جو - جو، ڪيترائي ڌار

شاهن ۽ شاهن، سڄي سو ڀارو، ڪي ڌار ۽ ڌار

۱۹۱۸ع ۾، سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

” سنڌي ساهت سوسائٽي “ ڪتاب جي ڪتاب

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

سنڌي ساهت سوسائٽي، سنڌو ڄمڻ سان گڏ

آهي ته مرحوم جي ڀڃڪڙي.

مستر شمس الدين، سندس ڀيڻ

صاحب کي صوبائي عطا

شيخ مراد علي

سنڌ جي معياري ۽ غزل گو شاعر، شيخ مراد علي

سنڌي شعبي ۽ سنڌي ادب جو

روايتي نامو، ۱۹۰۰ع ۾ سنڌي ادب جي مراد علي

ادب ۾ وڏي مقام تي پهتو سندس ڪلام جي باري ۾

هي حقيقت مشهور آهي ته سنڌي ادب ۾

خوڏي سنڌي ادب ۾ سنڌي ادب جي

نئين نئي، هي ڌارين ٻولين ۾

شروع ڪيو، مرحوم سنڌي ۽

پڻ ڪيائين. ان عرصي ۾

جو سڀ کان پهرين ۾

۱۹۲۳ع ۾ هڪ سنڌي

ويو، مرحوم پنهنجي حياتي جو

اوائل دور کان، لاڙڪاڻي ۽

ڪراچي ۾ رهي، ادبي خدمت

۽ حيدرآباد ۾ رهي، سنڌي

ادب ۾ شايع ٿيندو رهيو آهي.

سوس جو سنڌي ادب، اهڙي

ٿيو آهي.

دعا آهي ته الله تعاليٰ کيس

حافظ عبدالله "بسل"

مرحوم عبدالله صاحب "بسل" ۱۹۴۹ع ۾

ڏنل، ادب، شاعر ۽ سچو

سان آهي سندس علمي زندگي

مرحوم سنڌ جو بهترين شاعر ۽

خاص مجموعو ۾ ڇپجي سگهيو آهي

هن مشوري، محمدي ڇپيل آهي.

شاعرت جو احترام تي چڱو آهي،

ڪيو ويندو آهي ته الله تعاليٰ

[illegible][illegible]

هي ڪتاب "ساميءَ" جي شخصيت، ۽ ڪلام تي هڪ نوي علمي ۽ فلسفي حشو آهي.
سنڌ ۽ سنڌي ٻوليءَ جا خادمو، هي ٻڌي خوش ٿيندا رهندي ادي پوري، "ساميءَ" جي ڪلام
۽ شخصيت تي، هڪ مڪمل ڪتاب تيار ڪرڻ جو انتظام ڪيو آهي، جنهن ۾ سامي صاحب جو
سارو ڪلام، شرح سميت، ذتل هوندو، پورو جو ارادو آهي ته، هنن ٻاڪٽرن گهرجي ٺاهيندڙ
۽ شرح لکي آهي، ان طرح "ساميءَ" تي به صحيح ۽ مڪمل ڪتاب ٺهري، ۽ ان جو نسخو
ڪم پورو ٿي ضرور پروفيسر جهانگسياس پاٽيا جي سپرد ڪيو وڃي ٿو. ان سان پروفيسر
جيش لي هس علمي ۽ ادبي، چير جي هوش ڪرڻ تي مبارڪباد هئڻ ڪريون، ۽ ٻين هئڻ ڪريون
لي سندن ٿا ڪريون، ته هن علمي ۽ ادبي چيز کي ضرور پهچي ٿو مان راجس.

”پیغام لطیف“

[illegible]

قالب

— ۱۱۰ —

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

— پیدائش و خاندان، تعلیم و تربیت، شغل و پیشہ، عادات و سلیقہ، اخلاق و انصاف، عیال و اولاد،

وہی ادھر سے بھی نہیں جکڑاؤ گا۔

بہارِ غور و انہیں بھی عا۔ تر، فخر و اہلاؤ و مشرقی جو

ادب و شاعری - اسی مختصر باب میں اشراف کو دوسری باب کا باب و شاہ جو مذہب، صوفیانہ افکار

ء وحدت الوجودي فكر بيان كبري

کتاب: قرآن مجید، ترجمہ: محمد رفیع الدین

کلاں میں خصوصیتوں ہیں گجر اہل اہل ہر ایک سر پر "کے" "ل" و "س" -

پہلے یہ کہیں نہیں نکلتے تھے اب تو ہر طرف سے نکلتے ہیں۔

[illegible]

میرزا یوسف آقا صاحب : «شاید هما مساحت در نظر با» هر ۶۰۰۰ شل و نیم و یک ربع -

هذه هي النسخة التي تم استخدامها في الطبعة الأولى من هذا الكتاب.

میں نے اس کے لئے ایک اور کام کیا ہے۔ اس کے لئے میں نے ایک اور کام کیا ہے۔ اس کے لئے میں نے ایک اور کام کیا ہے۔

١٠ - مؤلف: ابن القيم
١١ - مؤلف: ابن القيم

الطريق الذي سلكه في حياته، وهو الطريق الذي سلكه في حياته.

نظم حوای شکلی نو، باقی چادر داران نظم و آهنگی بر سبک کهن

پیشی ہریاں جی فہ نشیں، مٹی اگش اڈ

ایک پڑھائی کے لیے جس کیلئے لایا گیا ہے۔

ہاتھ پر رقص و محراب مصوٰن تہی چو نہ بیت آہن و عرق جگر و عرق

[illegible]

خود ایمن - میدان صاحبان انظار - اولاد و اطفال - در هر دو طرف - در هر طرف - در هر طرف

۴ ان جو اعضاء میں جائز و ناجائز پر اعلان علیہ فی ہر مہر

وہی ہے جو کہ اس کے لئے ہے

ليون جو لطيف چوي ٿو ٽوڙ ٿو ٻڌو ٿو

سیدون آلیس سیدون سیدون سیدون (شاه)

سنڌي شعر

"بازی شمر" - جلد دوم، فصل دوم، بخش دوم

هائوئانی، اندرووکیت، ژور، تلایم

سنڌي ٿاڌن ۽ اديبن سنڌي

شاعري ٻيو وڃي ٿو، جيئن رقص

۽ ٻيا ڪي به آهن.

شاعري سنڌيو ٻيو آهي. سنڌ جي اوائلي

هاڻ آهي، ما دوهن ۽ ٻين ۾ ئي آهي

اوائيل جي جهنگلي، يا اڻ سڌريل نظم جو

هر مصنف ۽ اديب ۽ شاگرد جي

لکيو آهي، ته شاگرد جي ٻين جي ساخت ”د“

ڪيئن به مستوصف ”د“ ۽ ”و“ جي ڇا ”د“

مذمتون ڪهڙيون آهي. سنڌي ۽ سنڌي ۽ سنڌي ۽ سنڌي ۽ سنڌي

ڪهڙو آهي؟ ان موضوع تي سنڌي ۽ سنڌي ۽ سنڌي ۽ سنڌي

زير نظر ڪتاب جو لکندڙ ڪي ٿو ”د“ ۽ ”و“ جي ڇا ”د“

سريري معلومات هئي، پر پوءِ هن جي ڏاڍا ڪجهه ڪجهه ڪجهه ڪجهه

پوءِ ”دو“ جو اڀياس ڪيائون، تنهن ۾ پوءِ ”دو“ ۽ ”و“ ۽ ”دو“ ۽ ”و“

وديا“ مان وڏو تعلق آهي.

ان اشري پروڙ کان پوءِ، مصنف سنڌي ۽ سنڌي ڪري ۽ سنڌي ۽ سنڌي

مختلف ”چندن“ تي پرکيو آهي، ۽ ان ۾ ”د“ ۽ ”و“ جي ڇا ”د“

شاعري، يا ”دو“ چوڻا هٿائون، يا ”دو“ جي ڇا ”د“ ۽ ”و“

”چند وديا“ ۽ چند شاعري يا هڪل شاعري ۽ سنڌي ۽ سنڌي ۽ سنڌي

ڪتاب جي پهرئين حصي کي مصنف ”چند سنگھن“ سنڌي، ان ۾ مختلف نمونن ۽ سنڌي

رڪندڙ سنڌي شعر پيش ڪيا آهن ۽ ٻئي حصي کي ”عظور عروض“ ٿيو ٿو

پهرئين جلد ۾، اول چند وديا جا قسم ۽ دايون بيان ڪيون اٿس، ان ۾

”د“ ميل رڪندڙ سنڌي شعر آندو اٿس. ”چند“ جا مکيه قسم هي ٿيا ويا آهن:

سورٺا چند، دوها سورٺا ميل، لٽ پدي سارڻي، چوٺائي ۽ چٽو ٻئي چند، ٺڪ ڇڏي رڪندڙ

رولا چند، ڪنڊليون، لاوڻي چند، وير چند، سڌان چند، فڪر مصنف، ٻئي جلد ۾

شعر جي تاريخ ۽ ان جا مختلف دور، فن عروض جا بنيادي اصول، عرب، سنڌي

نصيدي، مرثيو، مدح، رباعي، وغيره، جدا جدا فصل قائم ڪري، ان ۾ سنڌي

۾ متعلق شعر ڏنو اٿس. اهو جلد ٻن حصن تي ٻورو ٿي ٿو، جن ۾ ۱. مصنف شعر

آهي، هي ادبي چير سنڌي ادب ۾ هڪ تعقيقي ۽ ٻئي آهي، جنهن لاءِ مصنف ”دو“

”پيغام غمگسار“

ڪتاب جو نالو، ”پيغام غمگسار عرف ڪلام حافظ ساهه مرحوم“، صفا ۽ سنڌي

مٿن جو سنڌي، هاشمي پريس، حيدرآباد سنڌ.

”ٺڪو“ جي ٻئي مردم ٻيڙ آهي، جنهن مان وقتا فوقتا وڏا وڏا شعر، شاعر، اديب

اهل قلم ماڻهو پيدا ٿيندا آيا آهن. جن جي ادبي خدمت ۽ ڪلام سنڌي زبان ۾ چڱو نظر

ڪيو آهي. جهوني زماني جي شاعرن ۽ سگهڙن جي خاص سنڌي صفا آهي؛ ڪافيون، ديو

بيت، گجھارتون ۽ وايون؛ جا قديم الابلان کان موجود آهي.

اٽڪل ۱۰ صدي هجريءَ ۾، موزون ڪلام، ان عرصي جي دانشورن سان، ٻيو دور ان زماني ۾ آيو. حال، مٽياري ۽ ٽڪڙ شاعرن جو مرڪز ٿي چڪو هو. ٽڪڙ جي دور ۾ نور محمد خست، حافظ عالي، ۽ ميان جتن مشهور شاعر هئا، ۽ وڙهي دور ۾ حافظ محمد علي، سيد الله شاه، "فدا"، حافظ هارون، "دلڪر"، حافظ عبدالله، "بدر"، محمد حسن، "مختار"، "شاه" يا ڪمال، ادب ۾ ٻڌا ٿيا آهن. محمد حافظ شاه ۽ ان سلسلي جي ڪاري آهي. افسوس جو سنڌي سارو ڪلام، اڄ تائين نه ملي سگهيو آهي. هن لڏاوي ڪتاب ۾ سندس نهايت انداز ۽ شري ڪافيون، نوموان اهل قلم سيد الله شاه ٽڪڙي ۽ ٽڪڙي ٻهاريون آهن. ڪتاب جي ابتدا ۾، عرض حال، تدارق، ۽ مقامي جي عنوانن هيٺ، معلومات افزا، علمي ۽ فني حيدون پيش ڪيل آهن. حضرت حافظ شاه مرحوم، جون ڪافيون نهايت لڏيل، ۽ سوڙ ڀريون آهن. ۽ مومني شاعريءَ جو هڪ زندو نمونو آهن. اهي سڀ ڪافيون ڪنهن بيان کان نه ورتل آهن، پر سون ماڻهن کي ياد هيون، جن کي ماڻهو ڏاڍي چاهه ۽ محبت سان ڳائيندا آيا آهن. اڄ به هاري ناري، ڪمي ڪاري، موزون ۽ پورهيت، زالون توڙي مرد بنا ڪنهن امتياز جي ڳائيندا رهن ٿا. جڏهن اهو ڪلام خود حافظ شاه مرحوم جي روبرو ڳايو هو، تڏهن هنجون پيو هاريندو هو، ۽ ٻڌندڙن جي نيش مان به تار پيا وهندا هئا. بهرحال، هيءُ ڪتاب، سنڌي ٻوليءَ ۾ هڪ علمي ۽ ادبي اضافو آهي، جنهن جي مطالع جي سفارش ڪجي ٿي.

”تذڪره لطفي“ جلد ٽيون

”تذڪره لطفي“ جلد ٽيون؛ مصنف، لطف الله بدوي؛ صفحا ۲۰۰؛ قيمت ۸-۸-۸۰ روپيا. ٻيو جو هنڌ، آر-ايج، احمد برادرين، حيدرآباد سنڌ.

”تذڪره لطفي“ سنڌ جي شاعرن جو تذڪرو آهي، جنهن جا ٻه حصا، هن کان گهڻو اڳ، شايع ٿي چڪا آهن، ۽ علمي دنيا ۾ مقبول ٿيا آهن. دراصل، ميان لطف الله بدويءَ جي، هيءُ محققانه ڪوشش، ۽ علمي خدمت، سندس شرف ثاني شاعرڪار آهي.

مير شير علي قانع جي ”مقالات الشعراء فارسيه“ کان پوءِ، هي ٻهريون سلسلو آهي، جنهن ۾ سنڌ جي قديم شاعرن کان وٺي، موجوده دور تائين، مسائل طور، علمي تذڪرو لکيو ويو آهي، ۽ ان جا ٽي حصا شايع ٿي چڪا آهن. اهو ڪم، اگرچ دشوار گذار واديءَ کي طئي ڪرڻ جي مترادف آهي، تاهه، بدوي صاحب، سهڻي سليقي ۽ علمي طريقي سان، ان ڪم کي تباهيو آهي.

بدوي صاحب، سنڌي شاعريءَ کي مختلف دورن ۾ ورهايو آهي. هر دور جي شاعرن کي ان وقت جي نظام حڪومت، تاريخي حالات، ۽ سياسي معاملات جي روشني ۾ پيش ڪيو آهي. اهڙي سبب آهي جو هي سلسلو معمول جي خلاف ذرا طويل ٿي ويو آهي. علم طور، فارسي ۽ عربي تذڪرا، نهايت مختصر ۽ مڃل ٿين ٿا.

مثال طور، خزانه عامره، آئنگده آڌر، بدوي صاحب، تذڪره شعراء ۽ ٻيا جديد ۽ قديم اردو تذڪرا جي نهايت مختصر آهن، جن ۾ رڳو شاعر جو نالو، ولادت جو سال، ڄمڻ ۽ مرن جو هنڌ، استاد ۽ شاگردن جا نالا، ۽ نموني طور چند منتخب اشعار ٿين ٿا. اهو لڏو تذڪره نويسيءَ جو رنگ آهي، جو ڪافي زماني کان هلندو اچي آيو، ۽ اردوءَ جا موجوده تذڪرا به اڃا ان رنگ ۾ ٿي لکيا وڃن ٿا.

هن دور ۾، تذڪره نويس ٽي اهو به فرض آهي ته شاعر جي سوانح ۽ ڪلام سان گڏ، ان دور جي سياسي حالات، تاريخ، ماحول ۽ معاشرتي معلق به ڪجهه لکي، ۽ ان سان گڏ،

شاعر جي ڪلام تي، نئي لفظ اطلسان، ۽ زنجير ڪري، ۽ سندس ڪلام جا محاسن بيان ڪري، جان سندس شعر جو صحيح مقام متعين ڪري سگهجي ۽ ڪتاب جا پڙهندڙ لسکائي سگهن ٿا. شاعر ۽ سندس ڪلام جو صحيح معيار ڪهڙو آهي ۽ سندس شعري، ڪي قدر، ادب ۽ عوام سان هو آميڪ آهي.

”تذڪره لطفي“ ۾ شاعر جي حالات، ۽ تاريخي ۽ منظر جي مفصل بيان سان گڏ شعر ۽ انتخاب به ڏنل آهي، پر ان شعر جو تنقدي جائزو نه ورتو ويو آهي، ۽ نه وري ڪلام جي علمي محاسن ۽ معائب کي ظاهر ڪيو ويو آهي. بهتر حال، بدوي صاحب جي علمي ڪوشش، تحقيق، ۽ منتشر ادراڪ جي ڀڃڻ ڇڻڻ ۽ ترتيب، سنڌي ادب ۾ معياري ۽ مفيد اضافو آهي. اميد ته بدوي صاحب، جلد هن سلسلي جا ٻاڳا لکي پورا ڪندو، ۽ تذڪري کي ٻاڳا لکي ٿي پهچائي، سنڌ جي علمي دنيا جي جس ڪندو. اسان علم دوست ماڻهن کي ڪتاب جي مطالعي لاءِ هر زور سفارش ڪريون ٿا.

”نئين ڪيٽي“، ساهوار رسالو - صدر، حيدرآباد سنڌ

رسالو ”نئين ڪيٽي“ هر مهيني پوري ۽ باقاعدي ۽ پابنديءَ سان شايع ٿي رهيو آهي. هن وقت تائين، سندس ۾ پرچا نڪري چڪا آهن. رسالي جي هاليسي ۽ مقصد نالي مان ظاهر آهن. رسالي ۾ زرعي مسئلن سان گڏ، علمي ۽ ادبي، سائنس، طب، علم نباتات متعلق ٽيٽ معياري قسرن جا مضمون شايع ٿين ٿا. ڪاغذ اچو، چپائي صاف ۽ صفحا هر ماه ۳۳ کان ۳۶ ٽائين ڏنا وڃن ٿا ۽ منجهس هر مهيني ۾ ٽي رنگين تصويرون به آهن. ڪور پيج ٽرنگون، جاذب ۽ آرٽ پير تي ٺهي ڪاهي ۸ آنه ۽ ساليانو چندو فقط ۵ رپيا اٿس.

سنڌي ادب ۾، اهڙن علمي ۽ ليک نئي رسالن جي تعار گهڻي ضرورت آهي. سنڌ هڪ زرعي ملڪ آهي؛ ان جي ترقيءَ ۽ ڪمال جو مدار زراعت تي ئي آهي. يورپ ۽ ٻين سڌريل ملڪن ۾، زراعت متعلق سائنسي تجربن، ۽ نين نين مشينن جي ايجاد ۽ استعمال متعلق تعار گهڻو ترقي لکجي چڪو آهي. سنڌ ۾ هي بلڪل اٽوڪو ۽ پهريون پرچو آهي، جنهن سنڌ جي زرعي ترقي ۽ ترقي ڏانهن قدر وڌايو آهي. اسان جي زوردار راءِ آهي، ته سنڌ جا هاري ناري ۽ زميندار ۽ باغن سان دلچسپي رکندڙ هن رسالي جا خريدار ٿين ۽ سائنس جي ايجادن ۽ دنيا جي نون نون تجربن ۽ حالتن کان آگاه ٿين.

”روح ادب“ هاشمي پريس، حيدرآباد سنڌ

رسالو ”روح ادب“، سنڌ جي علمي ۽ ادبي جماعت ”روح ادب“ جو پرچو آهي. هن جماعت جو سرپرست ۽ روح روان مخدوم محمد زمان صاحب ”طالب الموائ“ آهي. رسالو، هر مهيني شايع ٿئي ٿو، ۽ علمي، ادبي، اسلامي، ديني، تاريخي مضمونن ۽ معياري شاعرن جي ڪلام تي مشتمل آهي. سندس پهريون پرچو شاھ امير ۽ ٻيو رسول نبي ۽ نبوت دستور موجب علمي ۽ ادبي آهي. صفحا ۳۰ کن هر رسالي ۾ ڏنا ويا آهن. رسالي جو ايڊيٽر مسٽر محمد خان ”غني“ آهي، جنهن جي شخصيت سنڌ جي علمي ۽ ادبي دنيا ۾ تعارف جي محتاج نه آهي. رسالي ۾ هر مٿي ۽ هر طبع کي وندرائڻ جو خواه رکيو وڃي ٿو. نون ۽ سڀڪاڻ ادبي ۽ اهل قلم شاعرن لاءِ خاص مضمون لکيا وڃن ٿا. ساليانو چندو ۱۰ رپيا ۽ هڪ ڪاهيءَ جو قيمت هڪ رپيو آهي. سنڌ جي هر مشهور نيوز پرنٽ، ۽ هاشمي پريس، حيدرآباد سنڌ کان ملي سگهي ٿو.

نالو : صاحب خان ميراثي
ولد : بهادر علي

ادبي نالو : سورھ ميراثي

جنم : 08.04.1975

جنم هنڌ : ڳوٺ ڪپڙو، تعلقو
رتوديرو، ضلعو لاڙڪاڻو.

حال ائڊريس : غريب آباد محلہ،
نئون ديرو، تعلقو رتوديرو.

تعليم : M.A سنڌي

ڪرت : اسسٽنٽ سب انسپيڪٽر آف سنڌ پوليس

ان ڇپيل ڪتاب

ڌرتيءَ جا رکوالا (ٻارن لاءِ ناول) 1990 ع

سائرسهس گجن (شاعري) 2021 ع

برھ منجهارا بوند (شاعري) 2022 ع

صاحب ديوان سنڌي شاعر (تحقيق) ان مڪمل

موبائل نمبر : 3919786 – 0344

3404488 – 0300

اي ميل : sahibkhanmirani0@gmail.com

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره: ميراثي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488